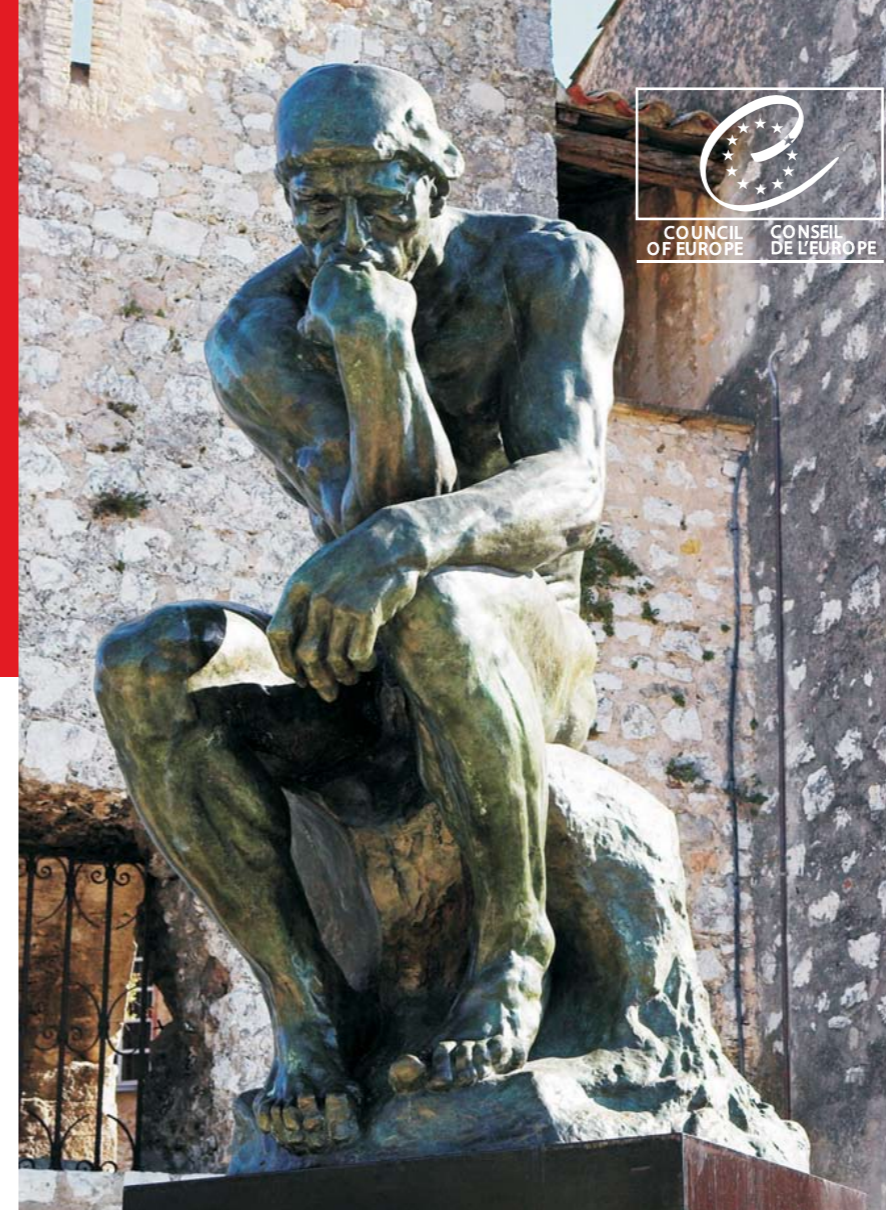

**Drejtoria e Përgjithshme e të Drejtave të Njeriut
Këshilli i Evropës
F-67075, Strasbourg Cedex**

http://www.coe.int/human_rights/

Këta udhëzues të të drejtave të njeriut kanë si qëllim të jenë udhëzues mjaft praktikë mbi mënyrën sesi nene të veçanta të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut janë zbatuar dhe interpretuar nga Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut në Strasburg. Ato janë shkruar duke pasur në mendje profesionistët ligjorë, dhe veçanërisht gjyqtarët, por janë të aksesueshme gjithashtu për lexues të tjerë të interesuar.

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe e fesë

***Udhërrëfyes
për përdorimin e Nenit 9 të
Konventës Evropiane të të
Drejtave të Njeriut***

Jim Murdoch

Manualet e të drejtave të njeriut, Nr. 9

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe e fesë

*Një udhëzues
për zbatimin e Nenit 9
të Konventës Evropiane të të
Drejtave të Njeriut*

Jim Murdoch

Manualet e të Drejtave të Njeriut Nr. 9

Manualet e botuara tashmë në serinë e “Manualeve të të drejtave të njeriut”

Nr.1: E drejta për respektimin e jetës private dhe familjare.

Një udhëzues për zbatimin e Nenit 8 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2001)

Nr.2: Liria e Shprehjes.

Një udhëzues për zbatimin e Nenit 10 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2001)

Nr.3: E drejta për një proces të drejtë gjyqësor.

Një udhëzues për zbatimin e Nenit 6 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2001; botimi i dyte, 2006)

Nr.4: E drejta e pronës.

Një udhëzues për zbatimin e Nenit 1 të Protokollit Nr.1 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2001)

Nr.5: E drejta për lirinë dhe sigurinë e personit.

Një udhëzues për zbatimin e Nenit 5 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2002)

Nr.6: Ndalimi i torturës. Një udhëzues për

zbatimin e Nenit 3 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. (2003)

Nr.7: Detyrimet Pozitive. Udhërrefyes për përdorimin e Konventës Evropiane të Drejtave të Njeriut. (2007)

Nr.8: E Drejta për jetën. Një udhëzues për zbatimin e Nenit 2 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.(2007)

Nr.9: Liria e Mendimit, ndërgjegjes dhe besimit. Udhëzues për implementimin e Nenit 9 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (2007)

Drejtoria e Përgjithshme e të Drejtave të Njeriut dhe Çështjeve Ligjore
Këshilli i Evropës
F-67075 Strasbourg Cedex

©Këshilli i Evropës, 2007
Ilustrimi i kapakut © sue2you – Fotolia

Botimi i parë, Qershor 2007

Shtypur në Belgjikë
Prepress: cprstudio.com

Opinionet e shprehura në këtë botim janë ato të autorit dhe nuk përfshijnë përgjegjësinë e Këshillit të Evropës. Ato nuk duhet të konsiderohen se iu bëjnë ndonjë interpretim zyrtar në rastin e intrumenteve ligjore të përmendura në to, të tillë që ti bëjë të detyrueshme këto instrumente për qeveritë e shteteve anëtare, organet statutoare të Këshillit të Evropës apo për ndonjë organ tjetër të krijuar në bazë të Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut.

PËRMBAJTJA

Parathënie 5

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe e fesë:

vështrim i përgjithshëm..... 6

Interpretim i Nenit 9, Konventa Evropiane

për të Drejtat e Njeriut: vështrim i

përgjithshëm..... 9

Hyrje 9

Vënia në zbatim e Nenit 9: lista e kontrollit të

pyetjeve..... 10

Pyetja 1: A hyn ankimi në qëllimin e Nenit 9?.....11

Pyetja 2: A ka pasur ndonjëherë ndërhyrje

me të drejtat e Nenit 9?..... 18

Pyetja 3. A përbëjnë kufizimet për

manifestimin e fesë apo të besimit të

paktën një nga synimet e njohura legjitime?.... 23

Pyetja 4. A “parashikohet nga ligji” kufizimi

ndaj “manifestimit” të fesë apo besimit?..... 25

Pyetja 5. A është kufizimi mbi “manifestimin”

e fesë apo besimit “i domosdoshëm në

një shoqëri demokratike”?..... 26

Aspekte specifike të lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe besimit që lindin sipas Nenit 9..... 30

Shërbimi i detyruar ushtarak dhe besimi fetar....30

Kushti për të paguar “taksën për kishën”.....31

Kodet e veshjes.....32

Të burgosurit dhe besimi fetar34

Prozelitizmi.....35

Ndërhyrja në mosmarrëveshjet e brendshme

midis besimtarëve të një komuniteti fetar.....37.

Kushti për regjistrim zyrtar39

Kontrollet në vendet e kultit.....41

Garanci të lidhura me Nenin 9 sipas Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut: impakti në ushtrimin e lirë të ndërgjegjes apo besimit.....43

Bindjet fetare dhe arsimit: Neni 2 i Protokollit Nr. 1.....43

Liria e shprehjes dhe e mendimit, ndërgjegjes dhe

besimit: Neni 10.....44

Çështjet e trajtimit mjekësor: Neni 8.....47

Diskriminimi në gëzimin e të drejtave të Konventës në

bazë të fesë apo besimit: Neni 14.....48

Njohja nga ana e Shtetit e vendimeve që marrin organet

fetare: Neni 6 50

Përfundime.....51

Neni 9 i Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut

Liria e mendimit, e ndërgjegjes dhe e fesë

1. Çdokush ka të drejtën e lirisë së mendimit, të ndërgjegjes e të fesë; kjo e drejtë nënkupton lirinë për të ndryshuar fenë ose bindjet, si dhe lirinë për të shfaqur fenë e tij ose bindjet e tij individualisht ose kolektivisht, publikisht ose privatisht nëpërmjet kultit, arsimit, praktikave dhe kryerjes së riteve.
2. Liria e shfaqjes së fesë së tij ose e bindjeve të tij nuk mund t'u nënshtrohet kufizimeve të tjera, përveç atyre të parashikuara nga ligji dhe që përbëjnë masa të nevojshme në një shoqëri demokratike, për sigurimin publik, për mbrojtjen e rendit, të shëndetit ose të moralit publik, ose për mbrojtjen e të drejtave dhe të lirive të të tjerëve.

Parathënie

Ky Udhëzues analizon qëllimin dhe atë që përmban liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, siç garantohet nga Neni 9 i Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe siç interpretohet nga jurisprudenca e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut (“Gjykata e Strasburgut”) dhe nga ish-Komisioni Evropian për të Drejtat e Njeriut (“Komisioni”). Neni 9 përfshin mbrojtjen për sistemin bazë të besimit të një individi dhe për të drejtën e manifestimit të besimit të tij si në mënyrë individuale, ashtu edhe me të tjerë, dhe, si në sferën private, ashtu edhe në atë publike. Jurisprudenca qartëson faktin se autoriteteve shtetërore mund të mos u kërkohet vetëm të distancohen nga ndërmarrja e hapave që mund të ndërhyjnë në mendim, ndërgjegje dhe fe, por edhe në rrethana të caktuara për të ndërmarrë masa pozitive që do të ushqejnë e mbrojnë këto të drejta. Kjo jurisprudencë ndoshta nuk është mjaft voluminoze nëse krahasohet me precedentin e prodhuar nga dispozitat e tjera të Konventës, por shpesh është komplekse dhe shumica në përgjithësi e ka zanafillën nga raste të fundit.

Synimi është që të jepet një udhëzues i saktë për të ndihmuar gjyqtarët, zyrtarët shtetërore që merren me këtë punë dhe avokatët praktikantë, të cilëve u nevojitet të kuptojnë jurisprudencën e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, që ta zbatojnë atë në të drejtën vendase dhe në praktikën administrative. Përgjegjësia kryesore për të zbatuar garancitë që ofron Konventa qëndron në nivel kombëtar. Standardet dhe pritshmëria nga ana e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut mund të zbatohen nëpër të gjithë Evropën, por natyra subsidiare e skemës së mbrojtjes kërkon në mënyrë të pashmangshme që vendim-marrësi vendas, dhe mbi të gjitha, gjyqtari vendas, të vërë në zbatim ato të drejta në ligjin dhe praktikën në vendin përkatës. Megjithatë, ky mund të shërbejë vetëm si një tekst njohës, por jo si një dokument vendimtar. Dhe as nuk mund të thuhet se Gjykata e Strasburgut i ka dhënë një interpretim të tërësishëm Neni 9, pasi ende sot nuk

ka patur mundësinë që të japë një interpretim të prerë për të gjitha aspektet e subjektit, dhe kështu shumë çështje mbeten të paprovuara akoma. Një tjetër kufizim qëndron në faktin se kjo punë nuk mund të zgjerohet për të mbuluar të gjithë problematikën në lidhje me peshën që e drejta vendase duhet t'i japë Konventës (pra, a duhet konsideruar traktati si një ligj superior, apo thjesht si një mjet bindës?). Është e qartë se kjo është e një rëndësie thelbësore vendase, por problemi nëse Konventa dominon mbi të drejtën vendase apo jo (ashtu si ndodh në shumë vende evropiane) është një temë që nuk mund të diskutohet në një punë të kësaj natyre.

Por, ajo që duhet trajtuar nga ana tjetër është çështja se si mund të gjendet përfaqja më e mirë nga ana e një gjyqtari vendas që të zbatojë në mënyrë sa më efikase garancitë e Konventës. Gjithashtu kjo çështje kërkon vëmendje të veçantë në lidhje me trajtimin e precedentit. Teksti i Konventës është vetëm një pikë nisjeje për të kuptuar këtë garanci. Për avokatët me një traditë ligjore kontinentale kjo mund të kërkojë edhe më shumë shpjegime. Ashtu siç e konsideron edhe Presidenti i Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, është përdorur një “doktrinë e moderuar e precedentit” që të japë udhëzime për gjykatat kombëtare dhe vendimmarrësit në lidhje me zhvillimin e mbrojtjes së të drejtave të njeriut.¹ Kjo “doktrinë e precedentit” është e nevojshme në interes të sigurisë ligjore dhe barazisë përpara ligjit. Megjithatë, ajo është e “moderuar” nga nevoja për të siguruar që Konventa të vazhdojë të reflektojë ndryshimet në aspiratat dhe vlerat e shoqërisë. Analizimi i precedentit gjithashtu mundëson vlerësimin e vlerave themelore që mbështesin këtë jurisprudencë. Këto supozime themelore shpesh janë të dukshme nga gjykimet e Gjykatës së Strasburgut, pasi është shfrytëzuar mundësia për të shtjelluar parimet që duhen ndjekur nga

¹ Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut, *Raporti Vjetor 2005*, f. 27.

gjykatat vendase dhe politikë-bërësit. Pra ka një aspekt parashikues për precedentin e Gjykatës së Strasburgut pasi, ndërsa nuk mund të ketë për shembull, një precedent të gatshëm për tu përdorur si udhëzues nga praktika vendase, janë pikërisht synimet dhe parimet që duhet të udhëzojnë e frymëzojnë.

Edhe dy pika të fundit. Së pari, ky Manual merret kryesisht me Nenin 9 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Megjithatë, çështjet

që kanë të bëjnë me ndërgjegjen dhe besimin mund të ngrihen edhe në bazë të neneve të tjera në traktat, dhe është marrë parasysh që t'i referohemi shkurtimisht garancive të tjera të veçanta që lidhen me to e që kanë një impakt të veçantë në lirinë e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë. Në veçanti, siç do të dalë qartë edhe nga diskutimi, Neni 9 lidhet ngushtë edhe nga pikëpamja e tekstit, edhe përsa i përket vlerave që mbështesin interpretimin e tij, me garancinë e lirisë së shprehjes së Nenit 10 dhe me lirinë për tu mbledhur të Nenit 11.

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe e fesë: vështrim i përgjithshëm

Garancitë e lirisë fetare dhe respektimit të ndërgjegjes dhe besimit padyshim që gjenden në rendin kushtetues të shoqërive demokratike liberale dhe në instrumentet ndërkombëtare e rajonale të të drejtave të njeriut. Ato reflektojnë shqetësimet që kishin atë kohë ata që hartonin këto instrumente. Shembujt janë të shumtë, ku secilit, në mënyrë mjaft të zgjuar, ndoshta mund t'i jetë vendosur theksi ndryshe. Në veçanti, Neni 18 i Deklaratës Universale të të Drejtave të Njeriut i vitit 1948 thotë se “Çdokush ka të drejtën e lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë; kjo e drejtë përfshin lirinë për të ndryshuar fenë apo besimin, dhe lirinë, qoftë individualisht, apo në kolektiv me të tjerë, dhe, si në publik apo privatisht, për të manifestuar fenë apo besimin e tij/saj në mësim, praktikë, kulte e rite.”

Një formulim më i plotë (që përfshin edhe edukimin, por që përjashton njohjen haptazi të së drejtës për të ndryshuar besimin fetar) gjendet në Nenin 18 të Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike të vitit 1966:

1. *Çdokush ka të drejtën e lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë. Kjo e drejtë përfshin lirinë për të patuar apo adoptuar një fe apo besim të zgjedhjes personale, dhe lirinë, qoftë individualisht apo në kolektiv me të tjerë, dhe në publik apo privatisht, për të manifestuar fenë apo besimin e tij/saj në kulte, rite, praktikë e mësim.*
2. *Askush nuk i nënshtrohet forcës që mund të dëmtojë lirinë e tij për të patur apo adoptuar një fe apo besim sipas zgjedhjes së tij.*
3. *Liria për të manifestuar fenë apo besimin fetar do t'i nënshtrohet vetëm kufizimeve të parashikuara me ligj e që janë të domosdoshme për të mbrojtur sigurinë publike, rendin, shëndetin apo moralin, apo të drejtat themelore e liritë e të tjerëve.*
4. *Shtetet Palë të kësaj Konvente angazhohen që të respektojnë lirinë e prindërve, dhe kur është e nevojshme, të kujdestarëve ligjorë, për të siguruar edukimin fetar e moral të fëmijëve të tyre në përputhje me vetë bindjet e tyre.*

Garanci të tilla gjenden në instrumente të tjera në nivel rajonal. Për

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe e fesë: vështrim i përgjithshëm

shembull, Neni 12 i Konventës Amerikane për të Drejtat e Njeriut parashikon që liria e ndërgjegjes dhe e fesë përfshin “lirinë për të mbajtur apo ndryshuar fenë apo besimin fetar dhe lirinë për të predikuar apo përhapur fenë apo besimin përkatës, qoftë individualisht apo së bashku me të tjerë, në publik apo privatisht”, ndërsa Neni 8 i Kartës Afrikane për të Drejtat e Njeriut e të Popujve specifikon se “liria e ndërgjegjes, profesioni dhe praktikimi i lirë i fesë do të garantohen” dhe më tej se “askush, në bazë të ligjit dhe rendit, nuk do t'i nënshtrohet masave që kufizojnë ushtrimin e këtyre lirive”.

Në instrumente të tilla të të drejtave të njeriut, liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë në mënyrë të pashmangshme mbështeten nga ndalimi i diskriminimit me motive fetare, për arsye e qartë se një gjë e tillë sigurisht që do të kishte një impakt në ushtrimin efektiv të së drejtës. Gjithsesi, ka edhe një tjetër parim themelor: “diskriminimi midis qenieve njerëzore me motivin e fesë apo besimit fetar përbën një shkelje të dinjitetit njerëzor dhe një mohim të parimeve të Kartës së Kombeve të Bashkuara”.² Dokumenti i Kopenhagenit i vitit 1990 i Konferencës për Dimension Njerëzor të CSCE-se (Komisioni për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë) më tej “dënon qartë dhe rreptë totalitarizmin, urrejtjen raciale dhe etnike, antisemitizmin, ksenofobinë dhe diskriminimin kundrejt çdokujt, si dhe persekutimin në bazë të motiveve fetare apo ideologjike”. Nxitja e fundamentalizmit fetar (veçanërisht kur shoqërohet nga nacionalizmi) vendos një sfidë ndaj pluralizmit dhe tolerancës së komunitetit.

Instrumentet e të drejtave të njeriut pra në përgjithësi mbrojnë lirinë individuale dhe kolektive të mendimit, ndërgjegjes dhe fesë; respektimin për bindjet e prindërve në dispozitën për edukimin e fëmijëve; dhe ndalimin e diskriminimit me motivin e fesë apo besimit. Në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut gjenden aspektet kyçe të mëposhtme në tre dispozita më vete.

² Deklarata e Kombeve të Bashkuara për Eliminimin e të Gjitha Formave të Intolerancës dhe Diskriminimit Bazuar në Fe apo Besim 1981, Neni 3.

E para dhe më e rëndësishmja gjendet në Nenin 9 që parashikon se:

1. *Çdokush ka të drejtën e lirisë së mendimit, të ndërgjegjes e të fesë; kjo e drejtë nënkupton lirinë për të ndryshuar fenë ose bindjet, si dhe lirinë për të shfaqur fenë e tij ose bindjet e tij individualisht ose kolektivisht, publikisht ose privatisht nëpërmjet kultit, arsimit, praktikave dhe kryerjes së riteve.*
2. *Liria e shfaqjes së fesë së tij ose e bindjeve të tij nuk mund t'u nënshtrohet kufizimeve të tjera, përveç atyre të parashikuara nga ligji dhe që përbëjnë masa të nevojshme në një shoqëri demokratike, për sigurimin publik, për mbrojtjen e rendit, të shëndetit ose të moralit publik, ose për mbrojtjen e të drejtave dhe të lirive të të tjerëve.*

E dyta gjendet në Nenin 2 të Protokollit Nr.1 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në kontekstin e së drejtës për arsim që parashikon se:

Askujt nuk mund t'i mohohet e drejta për arsimim. Shteti, në ushtrimin e funksioneve që merr përsipër në fushën e edukimit dhe të arsimit, respekton të drejtën e prindërve për të siguruar këtë edukim dhe arsim në përputhje me bindjet e tyre fetare dhe filozofike.

E treta gjendet në Nenin 14 të Konventës që i referohet qartë besimit fetar si një shembull të bazës për të ndaluar trajtimin diskriminues:

Gëzimi i të drejtave dhe i lirive të njohura në këtë Konventë duhet të sigurohet, pa asnjë dallim të bazuar në shkaqe të tilla si seksi, raca, ngjyra, gjuha, feja, mendimet politike ose çdo mendim tjetër, origjina kombëtare ose shoqërore, përkatësia në një minoritet kombëtar, pasuria, lindja ose çdo situatë tjetër.

Ndalimi i diskriminimit që gjendet në Nenin 14 duket qartë që

është i kufizuar, pasi zbatohet vetëm për “të drejtat dhe liritë e parashtruara” në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Por është gjithashtu e rëndësishme që të vihet re se Protokollin Nr.12 vendos një ndalim edhe më të përgjithshëm të diskriminimit duke parashikuar se “Gëzimi i çdo të drejte të parashikuar me ligj duhet të sigurohet pa asnjë diskriminim të bazuar në shkaqe të tilla si seksi, raca, ngjyra, gjuha, feja, mendimet politike ose çdo mendim tjetër, origjina kombëtare ose shoqërore, përkatësia në një minoritet kombëtar, pasuria, lindja ose çdo situatë tjetër”. Pra Protokollin Nr.12 jep siguri shtesë kundrejt trajtimit diskriminues në ato Shtete që e kanë ratifikuar këtë traktat. (Përsa i përket Shteteve që janë edhe anëtarë të Bashkimit Evropian, ekziston tashmë gjithashtu mbrojtja shtesë kundrejt diskriminimit në fushat e punësimit dhe profesionit.)³

Interpretim i Nenit 9, Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut: vështrim i përgjithshëm

Hyrje

Nëse bëjmë një krahasim me sot, jurisprudenca e Gjykatës së Strasburgut dhe e ish-Komisionit në lidhje me Nenin 9, ka qenë mjaft e kufizuar. Kjo jurisprudencë ka pasur tendencën për t'u grupuar rreth çështjeve të izoluara si liria e fesë në burgje, dhe konfliktet midis respektimit të besimit dhe detyrave kontraktuale në punësim. Gjithashtu, ka pasur relativisht pak çështje në të cilat manifestimi kolektiv i besimit ka qenë problem. Ky ndoshta ka qenë një tregues i nivelit të lartë të mbrojtjes që në përgjithësi i jepet kësaj garancie, pasi toleranca fetare dhe filozofike dhe respektimi i diversitetit në atë kohë kanë qenë vlera të dukshme në shumicën e Shteteve anëtare të Këshillit të Evropës. Në vijim, ishte e vështirë që analistët e Nenit 9 të veçonin ndonjë parim dhe vlerë themelore që të përcaktonte interpretimin e kësaj garancie. Në vitet e fundit gjithsesi, Gjykata e Strasburgut është kërkuar që të trajtojë qëllimin dhe përmbajtjen e Nenit 9 në një numër gjithnjë e më rritje çështjesh kyçe, ku përfshihen probleme të ndryshme si prozelitizmi, refuzimi për të dhënë autorizim për vendet e kultit apo regjistrimit në organet fetare dhe ndalimi për të veshur simbole fetare në vende publike. Gjykime të tilla i kanë krijuar mundësinë Gjykatës së Strasburgut që jo vetëm të theksojë se autoritetet shtetërore duhet të përmbushin standardet e kërkuara kur demonstron nevoja për ndonjë ndërhyrje me të drejtat e garantuara nga Neni 9, por edhe të rikujtojë rëndësinë kryesore që ka besimi fetar e filozofik e roli që ka luajtur në shoqërinë evropiane. Më përpara do të kishte qenë normal që të nxirrej përfundimi se parimi themelor mbi të cilin bazoheshin vendimet dhe gjykimet e Nenit 9 nuk ka qenë gjithmonë i qartë, por tani ka

Hyrje

një kuptim më të gjerë për parimin dhe qëllimin që qëndron pas dispozitave të Gjykatës së Strasburgut.

Megjithatë, jurisprudenca në lidhje me Nenin 9 ende mbetet relativisht e pakët. Neni 9, siç mund të vihet re, ka një ngjashmëri, si nga pikëpamja e tekstit edhe e vlerave që mbart, me garancitë fqinje që gjenden në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Neni 9 parashikon jo vetëm lirinë e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit, por edhe manifestimin aktiv të tyre. Pra ka një lidhje të qartë, si nga formulimi i tekstit, edhe nga përmbajtja substantive, me liritë e shprehjes dhe të tubimit e organizimit që parashtrohen në Nenet 10 dhe 11. Shumë aplikime që pretendojnë shkelje të një të drejte të individit për të marrë pjesë në jetën e një shoqërie demokratike, gjithashtu mund të përmbajë një referencë ndaj Nenit 9. Megjithatë, Gjykata e Strasburgut në shumë raste ka qenë në gjendje të dalë në përfundimin se çështjet që ngrihen për trajtim nga një aplikim mund të zgjidhen më mirë nëse i referohen një ose njëres prej këtyre dy garancive të tjera, pra, duke shqyrtuar çështjen se ka të bëjë edhe me lirinë e shprehjes, edhe me Nenin 10.⁴, ose nëse hyn në qëllimin e garancisë së Nenit 11 për lirinë e tubimit.⁵ Neni 9 gjithashtu përfshin edhe disa nga vlerat që kanë të bëjnë me kërkesat e Nenit 8 për respektimin e jetës private. Ai gjithashtu ka një lidhje të ngushtë me të drejtën e prindërve për respektimin e bindjeve të tyre filozofike e fetare në dispozitën e arsimit të fëmijëve të tyre përsa i përket Nenit 2 të Protokollit Nr1. Të dyja

⁴ Feldek kundër Sllovakisë, nr. 29032/95, Raportet e Gjykimeve dhe Vendimeve 2001-VIII; Aplikimi. nr. 22838/93, Van den Dungen kundër Holandwës, (1995) DR80, f. 147.

⁵ Për shembull, *Refah Partisi (Partia e Mirëqenies) dhe të tjerë kundër Turqisë* [GC], nr. 41340/98, 41342/98, 41343/98 dhe 41344/98, Raportet 2003-II.

këto garanci janë të rëndësishme për të ndihmuar në mbrojtjen dhe pasurimin e zhvillimit të identitetit individual. Përsëri këtu gjithsesi do të ishte më e përshtatshme që të merrej parasysh një çështje që ngrihet për trajtim nga një aplikant në bazë të Nenit 9 në lidhje me njërin nga këto dispozita të tjera.⁶ Po ashtu, aspektet e ushtrimit të besimit dhe ndërgjegjes gjithashtu mund të lindin për trajtim në bazë të garancive të tjera si Neni 6 për shembull, kur kemi të bëjmë me të drejtën për akses në gjykatë për të përcaktuar të drejtat civile të një komuniteti fetar.⁷ Shkurtimisht, shumë aplikime mund të kërkojnë trajtim në bazë të kësaj garancie, por shpesh mund të konsiderohet më e përshtatshme që çështja të trajtohet nën një dispozitë që ka lidhje me të në bazë të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.

Vënia në zbatim e Nenit 9: lista e kontrollit të pyetjeve

Paragrafi i parë i Nenit 9 shpall lirinë e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, i dyti njeh faktin se kjo garanci nuk është absolute. Paragrafi i parë sigurisht që e merr frymëzimin nga teksti i Deklaratës Universale për të Drejtat e Njeriut, ndërsa i dyti përsërit gjerësisht formulën e përdorur për të ekuilibruar të drejtat individuale kundrejt çështjeve të tjera të ngjashme që gjenden në pjesët e tjera të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe më qartë kjo duket në Nenin 8 dhe ato 10 e 11. (Kjo formulë nga ana tjetër gjendet edhe në Nenin 18 të Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike). Rrjedhimisht, formulimi i tekstit tregon domosdoshmërinë për të shqyrtuar fillimisht nëse Neni 9 është i zbatueshëm apo jo, dhe nëse po, në vijim nëse një ndërhyrje e caktuar përbën shkelje edhe të kësaj garancie. Një listë

▶ kontrolli e renditur qartë është hartuar për këtë qëllim:

- ▶ Cili është qëllimi i kësaj garancie specifike?
- ▶ A ka pasur ndonjë ndërhyrje me të drejtën që garantohet?
- ▶ A ka ndërhyrja një synim legjitim?
A është ndërhyrja “në përputhje me ligjin”?
A është ndërhyrja e “domosdoshme në një shoqëri demokratike”?

Zbatueshmëria e Nenit 9 dallohet pra kur shqyrtojmë *justifikimin* për një ndërhyrje të caktuar. (Gjithashtu, duhet mbajtur parasysh se, si zbatueshmëria, edhe justifikimi janë ndryshe nga çështja e *pranueshmërisë* së një ankese të paraqitur në Gjykatën e Strasburgut, pasi ai/ajo që dëshiron të përdorë mekanizmin zbatues që siguron Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut, duhet të kalojë një numër barrierash që kanë të bëjnë me pranueshmërinë e çështjes, duke përfshirë shterimin e mjeteve të brendshme. Diskutimi mbi kushtet e pranueshmërisë qëndron jashtë qëllimit të këtij Manuali, me përjashtimin e disa çështjeve që kanë të bëjnë me faktin se kur dhe deri në çfarë mase mundet që organizatat të konsiderohen si “viktima”, për qëllimet e paraqitjes së një aplikimi.)

Këto pesë pyetje duhet të trajtohen duke iu referuar precedentit ekzistues të Nenit 9. Një diskutim i parë i zbatimit të përgjithshëm të këtyre pikave do të na japë gjithashtu një ide mbi ndërveprimin midis dispozitës dhe garancive të tjera të Konventës, si dhe një vlerësim të aspekteve kyçe të përjasjes së përgjithshme të Gjykatës së Strasburgut ndaj interpretimit. Në vijim trajtohen aspektet më specifike (ose tematike) të mbrojtjes që siguron garancia (për shembull, zbatim i i Nenit 9 në lidhje me të drejtat e të burgosurve, regjistrimi i organeve fetare dhe i vendeve të kultit dhe kodet e veshjes). Ndërsa precedentet dhe diskutimi fokusohen gjerësisht në besimin fetar, është thelbësore që të mbahet parasysh se të njëjtat parime zbatohen edhe për besimet

⁶ Për shembull, *Hoffman kundër Austrisë*, gjykimi i 23 qershorit 1993, Seria A nr. 255-C, diskutuar në f. 6.

⁷ Për shembull, *Kisha Katolike e Caneas kundër Greqisë*, gjykimi i 16 dhjetorit 1997, Raportet 1997-VIII.

e tjera filozofike që nuk bazohen në besimin fetar.

Pyetja 1: A hyn ankimi në qëllimin e Nenit 9?

Së pari ankesa duhet të hyjë në qëllimet e Nenit 9. Dispozita jo vetëm mbulon zotërimin e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë – pra, sferën e besimeve private apo personale – por edhe manifestimin kolektiv të atij mendimi apo besimi, qoftë individualisht, qoftë me të tjerë. Pra Neni 9 ka si një aspekt të brendshëm, edhe të jashtëm, ku ky i fundit përfshin praktikën e besimit edhe në sferën private, edhe në atë publike. Por fokusi kryesor i garantimit është besimi privat dhe personal, pasi aktet në sferën publike që udhëhiqen nga besimi nuk bien domosdoshmërisht në qëllimin e Nenit 9, pasi termi “praktikë” në tekst nuk mbulon çdo akt që motivohet apo që ndikohet nga një fe apo besim.⁸

Çfarë nënkuptohet me “mendim, ndërgjegje dhe fe”?

Përdorimi i termave “mendim, ndërgjegje dhe fe” (dhe “fe apo besime fetare” në paragrafin 2) sugjeron një qëllim mjaft të gjerë për Nenin 9, por precedentet tregojnë një përjasje deri diku të ngushtë që vihet në jetë në praktikë. “Një ndërgjegjësim” i përkatësive të një grupi minoritar (dhe rrjedhimisht, synimin përse kërkohet që të mbrohet identiteti kulturor i grupit)⁹ nuk jep shkas që të vihet në përdorim ndonjë klauzolë e Nenit 9. Por gjithashtu, “besimi” nuk është njësoj me “mendimin”. Në fakt, në mënyrë që besimet personale t’i përkasin qëllimit të Nenit 9, duhet që mbrojtja të “arrijë një nivel të caktuar qartësie, serioziteti, kohezioni dhe rëndësie” dhe më tej, të jetë e një niveli të tillë që të konsiderohet në përputhje me respektimin e dinjitetit njerëzor. Me

⁸ *Cserjés kundër Hungarisë* (vendim), nr. 45599/99, 5 prill 2001.

⁹ *Sidiropoulos dhe të tjerë kundër Greqisë*, Raportet 1998-IV, para. 41.

fjalë të tjera, besimi duhet të lidhet me një “aspekt me peshë e të konsiderueshëm të jetës dhe sjelljes njerëzore” dhe gjithashtu, të jetë i tillë që të konsiderohet i vlefshëm për t’u mbrojtur në një shoqëri demokratike evropiane.¹⁰ Besimet në vetëvrasjen e asistuar¹¹ apo në preferencat gjuhësore¹² apo atë që mbetet pas vdekjes së njeriut¹³ nuk përfshijnë “besimet” brenda kuptimit të dispozitës. Nga ana tjetër, pacifizmi,¹⁴ ateizmi¹⁵ dhe veganizmi¹⁶ janë sisteme të bazuara në vlera që mjaft qartë përfshihen në Nenin 9, ashtu si një ideologji politike, psh. komunizmi,¹⁷ (megjithëse, siç vërehet, ndërhyrjet me mendimin dhe ndërgjegjen shpesh do të trajtohen për çështje që i përkasin qëllimit të garancisë së lirisë së shprehjes së Nenit 10, apo të drejtës për t’u mbledhur të Nenit 11.)¹⁸

Shumë nga jurisprudenca fokusohet në besimet fetare. Nga pamja e jashtme gjithsesi, është e rëndësishme të vërehet se *mos-besimi* dhe *besimi jo-fetar* mbrohen gjithashtu nga Neni 9:

Siç përshkruhet edhe në Nenin 9. liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë është një nga themelet e një “shoqërie demokratike” brenda kuptimit të Konventës. Nga dimensionet fetar, është një nga elementët më jetik që ndërton identitetin e besimtarëve dhe konceptimin

¹⁰ *Campbell dhe Cosans kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 25 shkurtit 1982, Seria A nr. 48, në para. 36.

¹¹ *Pretty kundër Mbretërisë së Bashkuar*, nr. 2346/02, Raportet 2002-III

¹² *Çështja gjuhësore belge*, gjykimi i 23 korrikut 1968, Seria A nr. 6, Ligi, para. 6.

¹³ Aplikimi nr. 8741/79, *X kundër Gjermanisë*, (1981) DR24, p. 137 (por çështja mund të hyjë në qëllimin e Nenit 8).

¹⁴ Aplikimi nr. 7050/75, *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1978) DR19, f. 5.

¹⁵ Aplikimi nr. 10491/83, *Angelini kundër Suedisë*, (1986), DR51, f. 41.

¹⁶ Aplikimi nr. 18187/91 *W kundër Mbretërisë së Bashkuar*, vendimi i 10 shkurtit 1993.

¹⁷ Aplikimet nr. 16311/90, 16312/90 dhe 16313/90, *Hazar, Hazar dhe Acik kundër Turqisë*, (1991) DR72, f. 200.

¹⁸ Shih për shembull *Vogt kundër Gjermanisë*, gjykimi i 26 shtatorit 1995, Seria A nr. 323.

që kanë ata për jetën, por gjithashtu është edhe një vlerë e çmuar për ateistët, agnostikët, skeptikët dhe të painteruarit. Pluralizmi i pashkëputur nga një shoqëri demokratike, që është fituar me kalimin e shekujve, varet nga ky dimension.

Ndërsa liria fetare është kryesisht një çështje e ndërgjegjes individuale, ajo nënkupton inter alia, lirinë për të “manifestuar fenë [e secilit]”. Mbështetja në fjalët dhe aktet është e lidhur me ekzistencën e bindjeve fetare. Sipas Nenit 9, liria për të manifestuar fenë nuk është vetëm e ushtrueshme në lidhje me të tjerat, “në publik” dhe brenda rrethit të atyre me të cilat secili ndan besimin, por mund të shpallet edhe kur personi është “vetëm” dhe “privatisht”; gjithashtu, ajo përfshin në parim të drejtën për të bindur fqinjën për shembull nëpërmjet “predikimit”, ku për më tepër, nëse një gjë e tillë nuk arrihet “liria për të ndryshuar fenë apo besimin”, e mishëruar në Nenin 9, ka shumë të ngjarë që të mbetet si një dokument i padobishëm.¹⁹

Komision dhe Gjykata e kanë konsideruar të nevojshme deri tani që të japin një përkufizim të përcaktuar të asaj që nënkuptohet me “fenë”. Në precedent, ato që mund të konsiderohen si besime të “përgjithshme” fetare pranohen lehtësisht si sisteme besimi që bien në qëllimin e mbrojtjes,²⁰ dhe që po ashtu mbrohen edhe varietete të ndryshme të besimeve të tilla.²¹ Besimet e vjetra si Druidizmi psh., cilësohen gjithashtu si të tilla²², ashtu si edhe lëvizjet fetare të një origjine më të mëvonshme si psh., Dëshmitarët e Jehovait,²³ Shentologjia,²⁴ Sekti

i Hënës²⁵ dhe Drita Hyjnore e Zentrums²⁶ (por fakti nëse lëvizja Wicca përfshihej në një mbrojtje të tillë, duket se është lënë i hapur në një çështje, dhe kështu, kur ka dyshime në lidhje me këtë çështje, aplikanti pritet që të përcaktojë se një “fe” e caktuar në fakt ekziston).²⁷

Forum internum

Mbrojtja e mendimit personal, ndërgjegjes dhe fesë sigurisht që fillon me të drejtat për të pasur e ndryshuar këto besime. Kjo përfshin fushën të cilës i referohemi me termin *forum internum*.²⁸ Në thelbin e tij, Neni 9 pra kërkon që të parandalojë indoktrinimin e shtetit ndaj individëve e të lejojë zhvillimin, purifikimin dhe zëvendësimin e mendimit personal, ndërgjegjes dhe fesë. Kur i hedhim një sy tekstit që lidhet me të drejtën për pasur e ndryshuar idetë si pjesë e të drejtave absolute, paragrafi 2 parashikon se vetëm “liria për të manifestuar fenë apo besimet e veta” mund të kufizohet nga e drejta vendase në rrethana të caktuara. Sigurisht që duhet të jetë e mundshme për një individ që të heqë dorë nga një besim fetar apo komunitet i tillë.²⁹ Implikimi i qartë nga teksti pra tregon se liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë që nuk përfshin manifestimin e besimit, nuk mund t’i nënshtrohet ndërhyrjes së shtetit, megjithëse ndonjëherë mund të jetë e vështirë që të parashikohen rrethanat – si edhe në raste lufte apo emergjence kombëtare³⁰ – ku shteti mund të përpiqet të pengojë tamam thelbin

25 Ap. nr. 8652/79, *X kundër Austrisë*, (1981) DR26, f. 89.

26 Ap. nr. 8188/77, *Omkarananda dhe Drita e Shenjtë e Zentrums kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1981) DR25, f. 105.

27 P.sh., Ap. nr. 7291/75, *X kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1977) DR11, 55 [në lidhje me besimin “Wicca”].

28 P.sh. Ap. nr. 22838/93, *Van den Dungen kundër Vendeve të Ulta*, (1995) DR80, f. 147.

29 Shih *Darby kundër Suedisë*, më poshtë tek f. 6.

30 Më tej, Neni 15 lejon çdo Shtet kontraktues, “në kohë lufte apo emergjence tjetër

e të drejtave për të pasur e ndryshuar bindjet personale. Megjithatë, një situatë e tillë nuk është tërësisht e paparashikueshme, megjithëse i vetmi shembull që gjendet në jurisprudencë ka të bëjë me privimin e paligjshëm të lirisë së individëve me qëllim përpjekjen për të “çprogramuar” besimet e përfuara kur aplikantët ishin pjesëtarë të një sekti, dhe Gjykata e Strasburgut vendosi se konstatimi i shkeljes së Nenit 5 nënkuptonte se nuk ishte e nevojshme që të hynte në trajtim ndonjë nga klauzolat e Nenit 9.³¹

Nëse një individ do të detyrohej më forcë të shpallte besimet e tij, kjo gjë ndoshta do të dëmtojë këtë aspekt të garantimit të së drejtës, të paktën kur Shteti nuk mund të parashtojë ndonjë justifikim bindës për sa më sipër. Një justifikim i tillë mund të bëhet kur një individ kërkon që të përfitojë nga ndonjë privilegj i caktuar që disponon e drejta vendase me motivin e besimit, për shembull, në lidhje me paqeruajtësit.³² Në *Kosteski kundër*. “*ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë*”, aplikanti ishte penalizuar pasi nuk kishte shkuar në vendin e punës ditën e një pushimi fetar. Gjykata e Strasburgut konsistoi si më poshtë:

Përsa kohë që aplikanti është ankimmuar se ka pasur ndërhyrje me sferën e brendshme të besimit në lidhje me të cilin i është kërkuar të provojë besimin e tij, Gjykata rikujton se vendimet e gjykatave [vendase] në lidhje me apelimin e aplikantit kundër ndëshkimit disiplinor që iu vu, konstatuan në mënyrë efektive se aplikanti nuk e kishte verifikuar vërtetësinë e pretendimit të tij se ishte musliman

publike e kërcënimit ndaj jetës së kombit” që të marrë masa duke deroguar nga detyrimet që ka sipas Konventës “deri në masën që kërkohet rreptësisht nga nevojat e situatës”, me kusht që masa të tilla të mos jenë në kundërshtim me detyrimet e tjera të saj sipas së drejtës ndërkombëtare.

31 *Riera Blume dhe të tjerë kundër Spanjës*, Nr. 37680/97, paragraf. 31-35, ECHR 1999-II.

32 Shih Ap. nr. 10410/83, *N. Kundër Suedisë*, (1984) DR40 f. 203; dhe Ap. nr. 20972/92, *Raninen kundër Finlandës*, nr. 20972/92, vendimi i 7 marsit 1996).

dhe se në fakt sjellja e tij hidhte dyshime mbi pretendimin që kishte bërë pasi nuk kishte prova të jashtme të praktikimit të besimit të tij Musliman, apo që kishte marrë pjesë në kultet kolektive Muslimane. Ndërsa nocioni i pozicionit të Shtetit që merr pjesë në gjykimin e gjendjes së besimeve të brendshme të një qytetari e të besimeve të tij personale është i patolerueshëm dhe që mund të godasë në mënyrë të padëshirueshme persekutimet famëkeqe në të kaluarën, Gjykata konstaton se ky është një rast kur aplikanti ka kërkuar të gëzojë një të drejtë të posaçme të dhënë nga e drejta [vendase] që parashikon se Muslimanët mund të marrin pushim në ditë të caktuara. ... Në kontekstin e punësimit, me kontratat që parashikojnë detyrime specifike e të drejta midis punëdhënësve e punëmarrësve, Gjykata nuk e konsideron të paarsyeshme që një punëdhënës mund ta konsiderojë mungesën në punë pa leje apo justifikim të qartë si një çështje disiplinore.

Kur punëdhënësi më pas kërkon që të mbështetet në një përjashtim të caktuar, kjo gjë nuk është shqetësuese dhe as nuk bie në konflikt në thelb me lirinë e ndërgjegjes që kërkon një farë niveli verifikimi’, kur pretendimi ka të bëjë me një privilegj apo të drejtë që nuk nuk gjendet lehtë, dhe, nëse verifikimi nuk parashtrohet, ai mund të dalë me një konkluzion negativ. ...³³

Ndërsa nuk ka ndonjë referim të hapur të ndalimit të përdorimit të forcës për të mbajtur apo marrë një fe apo besim (siç parashikohet në Nenin 18 të Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike), klauzolat e Nenit 9 mund të ngrihen për diskutim edhe në situatat në të cilat individëve u kërkohet të veprojnë kundër ndërgjegjes apo besimeve të tyre. Në *Buscarini dhe të tjerë kundër San Marinos*, për shembull, dy individëve që ishin zgjedhur në parlament, u ishte kërkuar që të betoheshin me Bibël, si kusht për emërimin e tyre në

33 Ap. nr. 55170/00, 13 prill 2006, në para. 39.

19 *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A, në para. 31.

20 Shih p.sh., Ap. nr. 20490/92, *ISKON dhe 8 të tjerë kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1994) DR76, f. 90.

21 P.sh., *Châire Shalom Ve Tsedek kundër Francës* [GC], nr. 27417/95, Raportet 2000-VII.

22 Ap. nr. 12587/86, *Chappell kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1987) DR53, f. 241.

23 *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A.

24 Ap. nr. 7805/77, *X dhe Kisha e Shentologjisë kundër Suedisë*, (1979), DR16, f. 68.

detyrë. Qeveria e paditur kërkoi të argumentonte se forma e fjalëve të përdorura (“Unë betohem në Dhjatat e Shenjta që do të jem gjithmonë besnik dhe do të ndjek Kushtetutën e Republikës...”) ishte në thelb një përfaqje historike dhe sociale dhe nuk mbarnte rëndësi fetare. Duke qenë në pajtim me Komisionin se “do të binte në kundërshtim nëse ushtrimi i një mandati që synon të përfaqësojë këndvështrime të ndryshme të shoqërisë brenda parlamentit t'i nënshtrohej një deklaratë paraprake angazhimi ndaj një grupi të caktuar besimesh”, Gjykata e Strasburgut përcaktoi se imponimi i një kushti të tillë nuk mund të konsiderohej se ishte i “domosdoshëm në një shoqëri demokratike”.³⁴ Po kështu, e drejta vendase mund të mos imponojë një detyrim për të mbështetur një organizatë fetare me anë të taksave pa njohur të drejtën e individit për tu larguar nga kisha e për tu përjashtuar nga një kusht i tillë.³⁵ Megjithatë, ky parim nuk shtrihet deri në detyrimet e përgjithshme ligjore që i përkasin ekskluzivisht sferës publike dhe kështu, taksapaguesit mund të mos kërkojnë që pagesat e tyre të akordohen për qëllime të caktuara.³⁶

Mbrojtja kundrejt detyrimit me forcë mund të lindë për trajtim edhe në mënyra të tjera. Për shembull, e drejta vendase mund ta konsiderojë të përshtatshme që të mbrohen individët që hyjnë në grupin e personave vulnerabil (qoftë me bazë të paafësisë së tyre, statusit apo tjetër) kundrejt “prozelitizmit të paligjshëm”, pra, inkurajimin apo ushtrimin e presionit për të ndryshuar besimin fetar, gjë që mund të konsiderohet si hap i papërshtatshëm në rrethanat specifike të çështjes.³⁷ Gjithashtu, në përputhje me Nenin 2 të Protokollit Nr.1, bindjet filozofike apo fetare të prindërve duhet të respektohen nga Shteti kur bën parashikimet për

arsimin, dhe kështu një prind mund të parandalojë “indoktrinimin” e fëmijës së tij në shkollë.³⁸

Manifestimi i fesë apo besimit

Neni 9 mbron edhe aktet që janë të lidhura ngushtë me *forum internum*-in e besimit personal.³⁹ Për shembull, “bërja e betimit me fjalë dhe vepra ka lidhje me ekzistencën e bindjeve fetare”.⁴⁰ Referenca specifike në tekst ndaj “lirisë, si individualisht, edhe kolektivisht, si në jetën publike, edhe atë private, për të manifestuar fenë [e tij] ose besimin nëpërmjet kultit, arsimit, praktikave dhe kryerjes së riteve” thekson se manifestimi i besimit është një pjesë e pandarë e mbrojtjes që siguron kjo garanci. “Manifestimet” e besimit duket se dallohen nga shprehja e mendimit apo ndërgjegjes që i përkasin qëllimit të garancisë së lirisë së shprehjes të Nenit 10 dhe ato mund të përfshijnë si veprimtaritë individuale edhe ato kolektive (për shembull, individët mund të bëjnë përpjekje të bindin të tjerët që të ndryshojnë besimin e tyre, dhe duket se ritualet në grup janë një aspekt i pandarë i praktikës së një besimi fetar).

Pra një “manifestim” nënkupton një perceptim nga ana e besimtarëve se rrjedha e aktivitetit në njëfarë mënyre përshkruhet se si duhet të kryhet apo kërkohet të kryhet. Ajo që përkufizon një “manifestim” të fesë apo besimit mund të kërkojë një analizë të kujdesshme, pasi, siç vërejtë Komisioni në *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar*, termi “nuk mbulon çdo akt që motivohet apo ndikohet nga një fe apo besim”.⁴¹ Siç vihet re, formulimi në tekst i referohet “kultit, arsimit,

praktikave dhe kryerjes së riteve”. Precedenti e bën të qartë faktin se çështje të tilla si prozelitizmi, pjesëmarrja në përgjithësi në jetën e një komuniteti fetar dhe flijimi i kafshëve në përputhje me ritet fetare mbulohen nga termi në tekst. Megjithatë, duhet bërë një dallim midis një veprimtarie që është *thelbësore* për shprehjen e një feje apo besimi dhe asaj që thjesht *frymëzohet* apo madje *nxitet* nga ajo.

Në *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar*, aplikantja, e cila ishte një pacifiste, ishte dënuar se i kishte shpërndarë fletushka informative ushtarëve. Fletushkat nuk fokusoheshin në nxitjen e masave jo të dhunshme për të trajtuar çështjet politike, por në fakt, ishin kritike ndaj politikës qeveritare në lidhje me revoltat civile në një pjesë të vendit. Komisioni pohoi se çdo lloj deklaratë publike që shpall idenë e pacifizmit dhe nxit pranimin e një angazhimi ndaj besimit për mjete jo të dhunshme në zgjidhjen e gjërave do të konsiderohej si një “manifestim normal dhe i njohur i besimit pacifist”, por fletushkat në fjalë nuk shprehnin vlerat pacifiste, por vërejtjet kritike të aplikantes ndaj politikës qeveritare dhe shpërndarja e tyre nuk mund të cilësohej si një “manifestim” i besimit në bazë të Nenit 9, megjithëse kjo gjë ishte motivuar nga një besim në pacifizëm.⁴² Po kështu, shpërndarja e materialeve kundër abortit jashtë një klinike nuk do të konsiderohet se përfshin shprehjen e besimeve fetare apo filozofike, pasi një gjë e tillë përfshin në thelb të bindësh gratë që të mos abortojnë.⁴³ (Duhet vërejtur gjithsesi se ndërhyrja në të drejtën për të shpërndarë materiale të këtij lloji në këto dy aplikime që u përmendën, përfshijnë për trajtim edhe çështje që hyjnë në sferën e garantimit të lirisë së shprehjes së Nenit 10.) Por, as refuzimi për të punuar në një ditë të caktuar nuk mund të konsiderohet si manifestim i besimit fetar, megjithëse mungesa e

një të tilla mund të jetë motivuar pikërisht nga ky refuzim.⁴⁴ Refuzimi për të dorëzuar një letër kontestimi për një ish-bashkëshort në bazë të së drejtës çifute, gjithashtu nuk tregon manifestim të besimit,⁴⁵ dhe as zgjedhja e emrave për fëmijët (megjithëse kjo hyn në qëllimin e “mendimit” brenda kuptimit të Nenit 9).⁴⁶

Çështje të tilla tregojnë se duhet patur kujdes në përcaktimin e asaj që nënkuptohet me termin “manifestim”. Përcaktimi nëse “kulti, arsimit, praktika dhe kryerja e riteve” parashikohen apo thjesht motivohen nga besimi, mund të mos jetë pra gjithnjë i drejtpërdrejtë. Situatat faktike në jurisprudencë që ngrenë për trajtim ndërhyrjet në të drejtën për të manifestuar besimin, tentojnë të përfshijnë “manifestimet” në publik dhe jo në sferën private (për shembull, përpjekjet për të shndërruar fenë e tjetrit apo vënia e simboleve fetare në veshje gjatë kryerjes së studimeve univesitare). Në këtë rast, çështja në thelb e zgjidhjes së ankesës ka të ngjarë që të kërkojë ndërmarrjen e hapave nga ana e shtetit apo ndërhyrjen e tij proporcionalisht, por është vendimtare në këtë fazë që të vlerësohet se jo çdo akt në sferën publike që i atribuohet bindjes individuale domosdoshmërisht do të hyjë në qëllimin e dispozitës.⁴⁷

Aspekti kolektiv i Nenit 9

Ashtu si edhe me ato elemente të garantimit që lidhen me forum *internum* dhe me manifestimin individual të mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, Neni 9 mbron edhe manifestimin e besimit me të tjerë, si në sferat private, edhe në ato publike. Adhurimi me të tjerë mund

34 *Buscarini dhe të tjerë kundër San Marinos*, Raportet 1999-I, par. 34-41 në para.

39

35 *Darby kundër Suedisë*, më poshtë në f. 6.

36 Ap. nr. 10358/83, *C kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1983) DR37, 142.

37 *Kokkinakis kundër Greqisë*, diskutuar më tej në f. 6.

38 *Kjeldsen, Busk Madsen dhe Pedersen kundër Danimarkës*, diskutuar më poshtë në f. 5. Shih edhe Ap. nr. 10491/83, *Angeleni kundër Suedisë*, (1986) DR51, f. 41; dhe Ap. nr. 23380/94, *C.J., J.J dhe E.J. kundër Polonisë*, (1996) DR84, f. 46.

39 Ap. nr. 23380/94, *C.J., J.J dhe E.J. kundër Polonisë*, (1996) DR84, f. 46.

40 *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A, në para. 31.

41 Ap. nr. 7050/75, *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar* (1978) DR19, f. 5.

42 Ap. nr. 7050/75, *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar* (1978) DR19, f. 5, në par. 71-72.

43 Ap. nr. 22838/93, *Van den Dungen kundër Vendeve të Ulta*, (1995) DR80, f. 147. Shih edhe Ap. nr. 11045/84, *Knudsen kundër Norvegjisë*, (1985) DR42, f. 247.

44 Ap. nr. 8160/78, *X kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1981) DR22, f. 27; dhe *Kosteski kundër “ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë”*, gjykimi i 13 prillit 2006, para. 38.

45 Ap. nr. 10180/82, *D. kundër Francës*, (1983) DR35, f. 199.

46 Ap. nr. 27868/95, *Salonen kundër Finlandës*, (1997) DR90, f. 60.

47 Ap. nr. 22838/93, *van der Dungen kundër Vendeve të Ulta*, (1995), DR80, f. 147.

të jetë forma më e qartë e manifestimit kolektiv. Aksesi në vendet e adhurimit dhe kufizimet e vendosura në mundësitë e besimtarit për të marrë pjesë në shërbesat apo kryerjen e riteve, do të japë shkas për trajtim në bazë të dispozitave të Nenit 9.⁴⁸ Në këtë fushë pastaj Neni 9 duhet të interpretohet në dritën e mbrojtjes që jepet nga Neni 11. Gjithashtu, duke qenë se komunitetit fetar i duhet garantuar aksesi në gjykatë për të mbrojtur interesat e tij, Neni 6 pra gjithashtu mund të jetë i një rëndësie jetike në këtë kuadër:

... duke qenë se komunitetet fetare tradicionalisht ekzistojnë në formën e strukturave të organizuara, Neni 9 duhet interpretuar në dritën e Nenit 11 të Konventës, që mbron jetën në bashkësi kundrejt ndërhyrjeve të pajustificuara të Shtetit. E parë në këtë perspektivë, e drejta e besimtarëve për lirinë e ushtrimit të fesë, që përfshin të drejtën e personit për të manifestuar fenë e vet në kolektiv me të tjerë, nënkupton pritshmërinë se besimtarëve do tu lejohet të mblidhen lirisht pa ndërhyrjen arbitrare të Shtetit. Në fakt, ekzistenca autonome e komuniteteve fetare është e domosdoshme për pluralizmin në një shoqëri demokratike dhe kështu, përbën një çështje kyç pikërisht në thelbin e mbrojtjes që parashikon Neni 9.

Gjithashtu, një nga mjetet e ushtrimit të së drejtës për të manifestuar fenë, veçanërisht për një komunitet fetar, në dimensionin e vet kolektiv, është mundësia për të siguruar mbrojtje ligjore të komunitetit, të pjesëtarëve të tij dhe pasurisë së tij, në mënyrë të tillë që Neni 9 të mos konsiderohet vetëm në dritën e Nenit 11, por edhe të Nenit 6.⁴⁹

Mbrojtja që sigurohet nga Neni për këtë aspekt kolektiv të lirisë së

mendimit, ndërgjegjes dhe besimit ilustron më sipër nga çështje në të cilat autoritetet shtetërore janë përpjekur të ndërhyjnë në organizimin e brendshëm të komuniteteve fetare. Kur aspektet individuale dhe kolektive të Nenit 9 përplasen, në përgjithësi do të ishte më e përshtatshme të merrej në konsideratë fakti se manifestimi kolektiv dhe jo ai individual duhet të ketë përparësi për arsye se “një kishë është një komunitet i organizuar fetar që bazohet në këndvështrime identike apo të paktën që janë në thelb të ngjashme me njëra tjetrën”, dhe kështu, “mbrohet në vetvete me të drejtat që i takojnë për të manifestuar besimin fetar, për të organizuar e kryer vepra kulturi, arsim, praktika dhe rite dhe është e lirë të veprojë e sigurojë uniformitetin në këto çështje”. Rrjedhimisht, do të jetë e vështirë për një pjesëtar të një sektit që të vërtetojë se ka të drejtë të manifestojë besimet e tij individuale, duke qenë në kundërshtim me praktikën standarde të kishës së tij.⁵⁰

Aspekti kolektiv i Nenit 9 dhe njohja e statusit të “viktimës”

Ky aspekt kolektiv i Nenit 9 theksohet nga njohja e faktit se një kishë apo tjetër organizatë fetare mund të jetë në gjendje që të përcaktojë statusin e “viktimës” brenda kuptimit të Nenit 34 të Konventës. Me fjalë të tjera, për qëllimin e përmbushjes së kriterit të pranueshmërisë, një kishë duhet t’i njihet fakti se ka të drejtë të kundërshtojë një ndërhyrje në besimin fetar, kur mund të demonstrojë se parashtron ankesën në kapacitet përfaqësues në emër të pjesëtarëve të saj.⁵¹ Megjithatë, njohja e statusit përfaqësues nuk shtrihet edhe në entitetin

komercial. Në *Kustannus oy Vapaa ajattelija ab, Vapaa-ajattelijain liitto – Fritänkarnas förbund ry dhe Kimmo Sundström kundër Finlandës*, aplikanti i parë ishte një kompani me përgjegjësi të kufizuara, i dyti ishte në shoqatë ombrellë e regjistruar (e “mendimtarëvetë lirë”), dhe i treti ishte menaxher i kompanisë aplikante dhe pjesëtar i njëres prej degëve të shoqërisë aplikante. Kompania aplikante ishte ngritur me synimin kryesor për të botuar e shitur libra që reflektonin e përkrahnin synimet e lëvizjes filozofike. Kompanisë i ishte kërkuar të paguante një taksë kishë, një kërkesë që u mbështet nga gjykatat vendase pasi kompania ishte ndërmarrje tregtare dhe jo komunitet fetar apo organizatë në shërbim të publikut. Gjatë marrjes së vendimit se pjesa e aplikimit që pretendonte shkelje të të drejtave të Nenit 9 ishte haptazi e pabazuar, Komisioni vërejti si më poshtë:

Komisioni rikujton se në përputhje me pjesën e dytë të Nenit 9, paragrafi 1, e drejta e përgjithshme për lirinë e fesë përfshin ndërmjet të tjerash edhe lirinë për të manifestuar besimin fetar apo “besimin”, qoftë individualisht, apo “në kolektiv me të tjerë”, qoftë në publik apo në jetën private. Komisioni kështu nuk do të përjashtojë faktin se shoqata aplikante është në parim në gjendje të zotërojë e ushtrijë të drejta në bazë të Nenit 9, paragrafi 1. Megjithatë, ankesa e parashtruar përpara Komisionit tashmë thjesht ka lidhje me detyrimin e kompanisë aplikante për pagesën e taksës që rezervohet për veprimtaritë e Kishës. Forma e kompanisë mund të ketë qenë ndërtuar me zgjedhje të lirë nga ana e shoqatës aplikante dhe e degëve të saj në ndjekje të vijës së veprimtarive të mendimtarëve të lirë. Megjithatë, në bazë të së drejtës vendase, kjo kompani është regjistruar si një biznes tregtar me përgjegjësi të kufizuara. Si e tillë, në parim i kërkohet në bazë të ligjit të paguajë taksë si çdo shoqëri tjetër tregtare, panvarësisht nga qëllimi bazë i veprimtarive të saj përpara i përket lidhjeve me shoqatën aplikante dhe degët e saj dhe

pa marrë parasysh përfutjesitn përfundimtar të të ardhurave nga taksat që mblidhen nga ajo. Përfundimisht, nuk është demonstruar se shoqata aplikante do të ishte penguar të vazhdonte të ndiqte veprimtaritë tregtare të kompanisë në emër të saj.⁵²

Gjithashtu, njohja e statusit të përfaqësuesit në lidhje me një shoqëri anëtarësh duket se shtrihet deri në besimin fetar dhe jo në pretendimet për ndërhyrje në mendim apo ndërgjegje. Në *Verein “Kontakt-Information-Therapie” dhe Hagen kundër Austrisë*, shoqata aplikante ishte një organizatë private jo-fitimprurëse që punonte me qendra të rehabilitimit me persona që kishin abuzuar me drogën. Mosmarrëveshja kishte të bënte me një kusht të vendosur ndaj terapistëve që të zbulonin informacionin që lidhej me pacientët e tyre, një kusht që për aplikantët karakterizohej si një çështje ndërgjegjeje. Për Komisionin, kjo pjesë e aplikimit refuzohej në bazë të racione personae:

... shoqata nuk pretendon se është viktimë e shkeljes së ndonjëres prej të drejtave që i garanton Konventa. Për më tepër, të drejtat që u përfshinë fillimisht, pra, liria e ndërgjegjes sipas Nenit 9 të Konventës dhe e drejta për të mos iu nënshtruar trajtimit çnjerëzor apo ndëshkimit (Neni 3), nga vetë natyra e tyre nuk janë të predispozuar që të ushtrohen nga një person juridik, si për shembull, një shoqatë private. Përsa i përket lidhjes me Nenin 9, Komisioni konsideron se duhet bërë një dallim në këtë kuadër midis lirisë së ndërgjegjes dhe lirisë së fesë, të cilat gjithashtu mund të ushtrohen nga një kishë për nga funksioni i tyre⁵³

48 *Qipro kundër Turqisë* [GC], nr. 25781/94, Raportet 2001-IV, paragrafi 241-247 (kufizimet në lëvizje, përfshirë aksesin në vendet e kultit së bashku me aftësinë për të praktikuar besimet fetare).

49 *Kisha Metropolitane e Besarabisë kundër Moldavisë*, nr. 45701/99, Raportet 2001-XII, në para. 118.

50 Ap. nr. 8160/78, *X kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1981) DR22, f. 27. Shih edhe Ap. nr. 11045/84, *Knudsen kundër Norvegjisë* (1985) DR42, f. 247.

51 Shih për shembull Ap. nr. 7805/77, *X dhe Kisha e Shentologjisë kundër Suedisë*, (1979) DR16 f. 68; dhe *Kisha Katolike e Caneas kundër Greqisë*, gjykimi i 16 dhjetorit 1997, Raportet 1997-VIII, para. 31.

52 Ap. nr. 20471/92, *Kustannus oy Vapaa ajattelija ab, Vapaa-ajattelijain liitto – Fritänkarnas förbund ry dhe Kimmo Sundström kundër Finlandës* (1996), DR85, f. 29.

53 Ap. nr. 11921/86, *Verein “Kontakt-Information-Therapie” dhe Hagen kundër Austrisë* (1988) DR57, f. 81.

Kufizimet ndaj qëllimit të Nenit 9

Qëllimi i Nenit 9 nuk mund të shkojë shumë larg. Për shembull, ai nuk përfshin çështje të tilla si mosdisponueshmëria në rastet e divorcit,⁵⁴ shpërndarja e informacionit për të bindur gratë që të mos i nënshtrohen abortit,⁵⁵ apo shitja e strehimeve publike për të rritur shanset elektorale me mënyra jo të ndershme nga ana e një politikani.⁵⁶ Por edhe besimi në ndihmën në vetëvrasje nuk kualifikohet si një besim fetar apo filozofik, ai në fakt shihet si një angazhim ndaj parimit të autonomisë personale, që do të ishte më i përshtatshëm të diskutohej në kuadrin e Nenit 8, ashtu si edhe Gjykata e Strasburgut e bëri të qartë në *Pretty kundër Mbretërisë së Bashkuar*.

*Gjykata nuk dyshon për forcën e pikëpamjes së aplikantes në lidhje me ndihmën në vetëvrasje, por vëren se jo të gjitha mendimet apo bindjet përbëjnë besimet sipas këndvështrimit që mbron Neni 9 § 1 i Konventës. Pretendimet e saj nuk përfshijnë një formë manifestimi të një feje apo besimi, nëpërmjet adhurimit, kultit, praktikës, siç përshkruhet në fjalinë e dytë të paragrafit të parë...Përsa i përket faktit që pikëpamjet e aplikantes reflektojnë angazhimin e saj ndaj parimit të autonomisë personale, pretendimi i saj përbën një rideklarim të ankesës që është ngritur në bazë të Nenit 8 të Konventës.*⁵⁷

Gjithashtu siç u theksua, do të jetë e nevojshme në shumë raste që të konsiderohet nëse do të ishte më e përshtatshme që një ankesë të trajtohet në bazë të një tjetre dispozitë të Konventës. Privimi nga burimet për materiale të një organizate fetare për shembull është

menduar se nuk hyn për trajtim në bazë të qëllimit të Nenit 9, por ngre për diskutim çështje që hyjnë tek mbrojtja e pronës në përputhje me Nenin 1 të Protokollit Nr 1.⁵⁸ Po kështu, refuzimi për ta përjashtuar një individ nga pagesa e taksës për kishën me motivin e mosregjistrimit, mund të trajtohej më mirë në kuadrin e së drejtës për pronën, e marrë së bashku me ndalimin ndaj diskriminimit për të gëzuar garancitë e Konventës, dhe jo në kuadrin e ndërgjegjes apo fesë.⁵⁹ Pretendimi se refuzimi për të njohur martesën me një vajzë që është nën moshën e pjekurisë, siç lejohet nga e drejta islamike, përbën ndërhyrje në manifestimin e besimit, nuk u konsiderua se hynte në qëllimin e Nenit 9 por të Nenit 12.⁶⁰

Pyetja 2: A ka pasur ndonjëherë ndërhyrje me të drejtat e Nenit 9?

Kur arrihet të demonstrohet se çështja hyn në qëllimin e Nenit 9, i takon aplikantit të përcaktojë se ka pasur një “ndërhyrje” me të drejtat që gëzon ai sipas Nenit 9. “Ndërhyrja” me të drejtat e individit normalisht përfshin ndërmarrjen e ndonjë mase nga një autoritet shtetëror; ajo mund të përfshijë edhe mos-ndërmarrjen e masave, kur njihet detyrimi pozitiv nga ana e autoriteteve shtetërore. (“Ndërhyrja” dallohet nga “shkelja”: përcaktimi nëse ka pasur “ndërhyrje” në të drejtat e individit thjesht çon në trajtim më të detajuar të çështjes në bazë të paragrafit 2 duke konsideruar më pas nëse kjo “ndërhyrje” ka qenë apo jo e justifikueshme duke marrë parasysh rrethanat e veçanta.)

Për qëllimet e Nenit 9 megjithatë është thelbësore që pala e paditur të jetë shteti dhe jo organi fetar. Pra, kur ngrihet për trajtim një çështje që përfshin përdorimin e liturgjisë, përgjegjësia e shtetit nuk do të merrret

për shqyrtim në këtë rast, pasi këtu kemi të bëjmë me një problem që ka lidhje me administrimin e brendshëm të kishës që drejtohet nga një organ që nuk është agjensi qeveritare.⁶¹ Po kështu aplikohet edhe kur organi fetar i përfshirë njihet nga ligji se gëzon statusin e veçantë të një kishë.⁶²

Ankesat që kanë lidhje me aktet e ndërmarrja ndaj refuzimit të një individi apo mospërbushjen nga ana e tij të një detyrimi ligjor apo administrativ me motivin e ndërgjegjes apo besimit, jo gjithmonë dalin me përfundimin se ka pasur një “ndërhyrje” në të drejtat e Nenit 9, edhe në situatat kur janë përfshirë bindje qartësisht të thella e të sinqerta. Në çështje të tilla të ngjashme si ajo e *Valsamis kundër Greqisë* dhe *Efstratiou kundër Greqisë*, për shembull, kur nxënësit që ishin Dëshmitarë të Jehovait ishin ndëshkuar se nuk kishin ndjekur paradat që përkujtonin ditën kombëtare të kombit, për shkak të besimit të tyre (dhe atë të familjes së tyre) është pretenduar se ngjarje të tilla janë në kundërshtim me pacifizmin e tyre që ata e mbrojnë fortësisht. Gjykata e Strasburgut nga ana tjetër mendon se natyra e këtyre paradave të tilla përfshinin festimin publik të demokracisë dhe të drejtave të njeriut, dhe, duke marrë edhe në konsideratë përfshirjen e personelit ushtarak, paradat nuk mund të konsideroheshin se fyenin bindjet pacifiste të aplikantëve.⁶³ Pra, çështje të tilla tregojnë se sa e vështirë është me raste që të bëhet vlerësimi i ankesave që përfshijnë Nenin 9. Vlerësimi mund të jetë edhe i debatueshëm: në raste të tilla, gjyqtari oponent mund të përcaktojë se nuk ka motive për të mbështetur faktin se pjesëmarrja në një ngjarje publike që synon të tregojë solidaritet me

simbolizmin e që është në kundërshtim me besimin personal fetar, të konsiderohet si e “domosdoshme në një shoqëri demokratike”.

Detyrimet pozitive

Në bazë të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, Neni 1, shtetet kontraktuese angazhohen të “sigurojnë për cilindo që ndodhet brenda juridiksionit të tyre” të drejtat dhe liritë e parashtruara në Konventë dhe në protokollet e saj. Në vijim, një Shtet ndodhet fillimisht nën detyrimin negativ që të distancohet nga ndërhyrja në të drejtat e garantuara. Ky detyrim negativ reflektohet për shembull në gjuhën e përdorur në Nenin 9 që parashikon se “[l]iria për të manifestuar fenë apo besimet e tij do ti nënshtrohet vetëm kufizimeve të tilla si ...”.

Detyrimi i mirënjohur për të siguruar të drejtat gjithsesi nuk kufizohet me kushtin që shtetet të distancohen nga ndërhyrja në të drejtat e garantuara: ai mund ta vendosë Shtetin edhe nën detyrimin për të ndërmarrë hapa aktivë. Garancitë që gjenden në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut duhet të jenë të drejta praktike dhe efektive. Kështu, jurisprudenca e Strasburgut përmban idenë e “detyrimeve pozitive”, d.m.th., përgjegjësitë që ka Shteti për të ndërmarrë veprime të caktuara me synimin për të mbrojtur të drejtat e individëve.

Parimi themelor që shtyn precedentin drejt detyrimeve pozitive është detyra nga ana e autoriteteve shtetërore për të siguruar që liria fetare të ekzistojë brenda një shpirti pluralizmi dhe tolerance të përbashkët. Për shembull, mund të jetë e nevojshme që autoritetet të përfshihen në “negociata neutrale” për të ndihmuar fraksionet të zgjidhin mosmarrëveshjet e brendshme brenda komuniteteve fetare.⁶⁴ Mund të parashikohet edhe fakti që marrëveshjet e brendshme të

54 *Johnston dhe të tjerë kundër Irlandës*, gjykimi i 18 dhjetorit 1986, Seria A nr. 112, para. 63.

55 Ap. nr. 22838/93, *Van den Dungen kundër Vendeve të Ulta*, (1995) DR80, f. 147.

56 *Porter kundër Mbretërisë së Bashkuar* (vendim), nr. 15814/02, 8 prill 2003.

57 *Pretty kundër Mbretërisë së Bashkuar*, nr. 2346/02, Raportet 2002-III në para. 82.

58 *Manastiret e Shenjta kundër Greqisë*, gjykimi i 9 dhjetorit 1994, Seria A nr. 301-A.

59 *Darby kundër Suedisë* (1990) Seria A nr. 187, paragraf. 30-34.

60 Ap. nr. 11579/85, *Khan kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1986) DR48, 253.

61 Ap. nr. 24019/94, *Finska församlingen i Stockholm dhe Teuvo Hautaniemi kundër Suedisë*, (1996) DR85, 94.

62 Ap. nr. 7374/76, *X kundër Danimarkës*, (1976) DR5, f. 158.

63 *Valsamis kundër Greqisë*, gjykimi i 18 dhjetorit 1996, Raportet 1996-VI, para. 37-38; dhe *Efstratiou kundër Greqisë*, gjykimi i 18 dhjetorit 1996, Raportet 1996-VI, para. 38-39.

64 *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komuniteteve Muslimane kundër Bullgarisë*, nr. 39023/97, 16 dhjetor 2004.

lejojnë besimtarët fetarë të praktikojnë besimin e tyre në përputhje me kërkesat e tyre ushqimore, megjithëse këtu detyrimi mund të kufizohet në sigurimin që të ketë një akses të arsyeshëm për produktet ushqimore, dhe jo në aksesin për vendet që shërbejnë për përgatitjet rituale të mishit.⁶⁵ Megjithatë nuk do të konsiderohet në përgjithësi si e domosdoshme ndërmarrja e hapave të tilla që lejojnë një punëmarrës të rregullojë vetë punët që të marrë pjesë në praktikat fetare,⁶⁶ megjithëse barra që i vendoset një punëdhënësi (kur njihet një detyrë e tillë) nuk ka të ngjarë që të jetë e rëndë në shumicën e rasteve.

Pra, nuk është gjithmonë e qartë nëse ekziston një detyrim pozitiv për të mbrojtur mendimin, ndërgjegjen apo fenë. Në marrjen e vendimeve në përgjithësi për të përcaktuar nëse ngrihet një detyrim pozitiv apo jo, Gjykata e Strasburgut do të kërkojë të “mbahet parasysh ekuilibri i drejtë që duhet vënë midis interesit të përgjithshëm të komunitetit dhe interesat private oponente të individit apo individëve të përfshirë”.⁶⁷ Gjithashtu, Gjykata e Strasburgut nuk ka bërë përherë një dallim të qartë midis detyrimit për të ndërmarrë hapa dhe miratimit të hapave që janë ndërmarrë nga Shteti në nivel kombëtar me synimin për të çuar përpara mbrojtjen ndaj besimit. Me fjalë të tjera, duket se ka një diferencë të rëndësishme midis miratimit të Gjykatës së Strasburgut për masat vendase që ndërmerren për të përkrahur besimin, dhe çështjeve në të cilat moskryerja e hapave për të mbrojtur besimin ka rezultuar në ndërhyrje. Rrethanat do të përcaktojnë gjithmonë nëse hapat e ndërmarrja janë të detyrueshme apo thjesht të lejueshme.

Një situatë në të cilën Shteti ndërhyr në mënyrë aktive në organizimin e brendshëm të një komuniteti fetar me qëllim zgjidhjen e konfliktit

midis besimtarëve, mund të përfshijë përjashtimin nga detyrimi pozitiv që lind nga Nenit 9. Kur kjo ndërhyrje thjesht përfshin “negocimin neutral” në mosmarrëveshjet midis fraksioneve të ndryshme rivale fetare, nuk duhet të ketë ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9, si e bën të qartë çështja e *Këshillit të Shenjtë Suprem të Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*. Megjithatë, natyra e një ndërhyrjeje të tillë duhet të shqyrtohet me kujdes, pasi hapa ta tillë që shkojnë përtej thjesht “negocimit neutral” do të përfshijnë në fakt një ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9. Kjo çështje ka të bëjë me përpjekjet e bëra nga qeveria e paditur për të trajtuar ndarjet që vazhdonin për një kohë të gjatë e të vazhdueshme që ishin shkaktuar nga konfliktet e një natyre politike e personale brenda komunitetit fetar musliman. Problemi ishte në thelb në faktin nëse ndryshimi si pasojë e lidërshipt fetar kishte ndodhur për shkak të presioneve të pajustificuara të shtetit, apo ishte rezultat i një vendimi që ishte marrë lirisht nga vetë komuniteti:

Qeveria argumentoi se autoritetet thjesht kishin ndërmjetësuar midis grupeve kundërshtarë dhe kishin asistuar në procesin e unifikimit, duke qenë se kishin detyrimin kushtetues për të siguruar tolerancë fetare dhe marrëdhënie paqësore midis grupeve të besimtarëve. Gjykata është dakord me faktin se Shtetet e kanë një detyrim të tillë dhe se mund të nevojitet përfshirja e tyre në ndërmjetësim. Ndërmjetësimi neutral midis grupeve të besimtarëve në parim nuk çon në ndërhyrje nga ana e Shtetit në të drejtat e besimtarëve në bazë të Nenit 9 të Konventës, megjithëse autoritetet Shtetërore duhet të tregohen të kujdesshëm në këtë fushë veçanërisht delikate.

Megjithatë këtu Gjykata e Strasburgut përcaktoi se autoritetet kishin kërkuar aktivisht ribashkimin e komunitetit të ndarë duke ndërmarrë hapa për të detyruar vendosjen e një lidërshipti të vetëm kundër vullnetit të njërit prej dy rivalëve për drejtues. Kjo shkon përtej

“ndërmjetësimi neutral” dhe rrjedhimisht shkaktonte ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9.⁶⁸

Punësimi dhe liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë

Në fushën e punësimit, Neni 9 del veçanërisht i kufizuar. Për shembull Shteti mund të kërkojë të analizojë vlerat dhe besimet që kanë kandidatët për punësimin publik, apo të pushojë ata nga puna me motivin se kanë këndvështrime që bien në kundërshtim me detyrën që kryejnë.⁶⁹ Në fakt, “me qëllim që të kryejë rolin e tij si organizues neutral dhe i paanshëm i ushtrimit të besimeve fetare, Shteti mund të vendosë të vendosë në nepunësit që kryejnë shërbimin apo ata që do vijin, të cilëve do tu kërkohej të ushtrorin një pjesë nga pushteti i tij sovran, detyrimin për tu distancuar nga pjesëmarrja në veprimtaritë e lëvizjeve fetare.”⁷⁰

Gjykata e Strasburgut gjithashtu ka qenë mjaft hezituese në njohjen e ndonjë detyrimi pozitiv nga ana e punëdhënëseve për të ndërmarrë hapa me qëllim lehtësimin e manifestimit të besimit, për shembull, duke organizuar përmbushjen e përgjegjësisë për të lejuar një individ që të praktikojë fenë në një orar të caktuar apo në një mënyrë të caktuar. Punëdhënësit kanë detyrimin për t’u përmbajtur rregullave që udhëheqin orët e tyre të punës dhe pushimi nga puna për mosndjekje të orarit për shkak të riteve fetare nuk ngre për diskutim çështje që hyjnë në qëllimin e Nenit 9.⁷¹ Gjithashtu, pjesëtari i një kishe pritet

68 *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, nr. 39023/97, para. 76-86 në para. 79 dhe 80, 16 dhjetor 2004, diskutuar më tej në f. 6, më poshtë.

69 *Vogt kundër Gjermanisë*, gjykimi i 26 shtatorit 1995, Seria A nr. 323, para. 41-68 (nën Nenit 10 dhe 11).

70 *Refah Partisi (Partia e Mirëqenies) dhe të tjerë kundër Turqisë* [GC], nr. 41340/98, 41342/98, 41343/98 dhe 41344/98, ECHR 2003-II, në para. 94.

71 Ap. nr. 24949/94, *Kotinnen kundër Finlandës*, (1996) DR87, f. 68. Shih edhe Ap. nr. 29107/95, *Stedman kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1997) DR89, f. 104.

që jo vetëm të lirohet nga detyrimet e tij fetare, por edhe materiale dhe nuk mund të ankohet pasi konflikti për shkak të besimeve të tij personale që e detyrojnë të largohet nga puna, nuk përbën shkelje të lirisë së tij të ndërgjegjes.⁷² Justifikimi për një përjasje të tillë është natyra vullnetare e punësimit dhe parimi se punëmarrësi që largohet nga puna është në gjendje të ndjekë çdo lloj kulti që e ndjen të nevojshëm. Në *Kalaç kundër Turqisë*, Gjykata e Strasburgut u shpreh se një anëtar i forcave të armatosura kishte pranura me vullnetin e tij të lirë kufizimet për aftësinë e tij për të manifestuar besimet kur hyri në ushtri me motivin e kërkesave të jetës ushtarake (megjithëse, për çdo rast, Gjykata nuk ishte e kënaqur që aplikanti ishte ndaluar të përmbushte ritet e tij fetare):

Kur zgjedhi të ndiqte një karrierë ushtarake [aplikanti] pranoi me vullnetin e tij të lirë një sistem disipline ushtarake që nga vetë natyra e saj nënkupton mundësinë e vendosjes në disa të drejta dhe liri të anëtarëve të forcave të armatosura kufizime që nuk mund tu vihen civilëve. Shtetet të adoptojnë për ushtritë e tyre rregullore disiplinore që u ndalojnë këtë apo atë lloj sjelljeje, në veçanti qëndrimet e kundërta për një rend të vendosur që reflekton kërkesat e shërbimit ushtarak.

Nuk kundërshtohet që aplikanti, brenda kufijve që vendosen nga kushtet e jetës ushtarake, ishte në gjendje të përmbushte detyrimet që përbëjnë format e zakonshme nëpërmjet të cilave një musliman praktikon fenë e tij. Për shembull, atij veçanërisht i lejohej të lutej pesë herë në ditë dhe të kryente detyrimet e tjera fetare, si për shembull, mbajtja e agjërimit gjatë Ramazanit dhe ndjekja e lutjeve të së premtes në xhami. Urdhri i Këshillit të Lartë Ushtarak mbi të gjitha nuk bazohej në mendimet dhe besimet fetare të aplikantit apo në mënyrën se si ai i kishte kryer detyrimet e tij fetare, por

72 Ap. nr. 11045/84, *Knudsen kundër Norvegjisë*, (1985) DR42, f. 247.

65 *Châare Shalom Ve Tsedek kundër Francës* [GC], nr. 27417/95, Raportet 2000-VII, diskutuar më poshtë në f. 6.

66 Diskutuar në f. 6 më poshtë.

67 Për shembull, Ap. nr. 33490/96 dhe 34055/96, *Dubowska dhe Skup kundër Polonisë*, (1997) DR89, 156.

në sjelljen dhe qëndrimin e tij. Sipas autoriteteve turke, sjellja e tij shkelte disiplinën ushtarake dhe cënonte parimin e sekularizmit. Kështu, Gjykata nxjerr përfundimin se dalja e detyruar në pension e aplikantit nuk çonte në ndërhyrje me të drejtën që garantohet nga Neni 9, pasi nuk nxitet nga mënyra se si manifestonte aplikanti fenë e tij.⁷³

Shkurtimisht, përveç kur ka tipare të veçanta që janë pranuar se mbajnë ndonjë peshë të caktuar, mospajtueshmëria midis detyrimeve kontraktuale dhe të tjera dhe besimi personal apo parimi zakonisht nuk ngre për trajtim çështje që i përkasin mbrojtjes që ofron Neni 9, dhe kështu, hapat e ndërmarra si rezultat i moskryerjes me qëllim të detyrimeve profesionale nuk kanë të ngjarë që të përbëjnë ndërhyrje me të drejtat e individit.⁷⁴

Leja për të t'i dhënë njohjen e duhur praktikave fetare

Në shumicën e rasteve gjithsesi, mund të ketë relativisht lidhje të drejtpërdrejtë përcaktimi se ka ndodhur një ndërhyrje me të drejtat e Nenit 9. Kufizimi i aksesit në vendet e kultit dhe kufizimi i mundësive të besimtarëve për të marrë pjesë në shërbesat fetare do të çojë në “ndërhyrje”,⁷⁵ ashtu si edhe refuzimi për t'i dhënë një kishe njohjen e nevojshme zyrtare.⁷⁶ Në raste të tjera, gjithsesi, do të jetë e nevojshme të shqyrtohen faktet me kujdes të veçantë. Për shembull, mosdhënia e aksesit një komuniteti fetar për përfundimin e mishit nga therrja e kafshëve që përdoret në rituale të ndryshme mund të krijojë ndërhyrje në Nenin 9. Gjithsesi, si qartëson edhe gjykimi në *Chaare*

Shalom Ve Tsedek kundër Francës, çështja e aksesueshmërisë është thelbi i saj dhe jo dhënia e autoritetit për të kryer therje të kafshëve. Në këtë rast, një organ fetar kërkoi të kundërshtonte refuzimin nga autoritetet për të dhënë lejen e duhur që të kryejë therjen e kafshëve për konsum në përputhje me besimet e veta ultra-ortodokse. Një tjetër organizatë çifute kishte marrë miratim për therjen e kafshëve sipas riteve të veta që ndryshonin shumë pak nga ato të shoqatës aplikuese. Shoqata pretendoi se refuzimi përbënte shkelje si të Nenit 9, edhe të Nenit 14 bashkë me të. Nuk ishte i kundërshtueshëm fakti se therja rituale përbënte një praktikë fetare, qëllimi i të cilës ishte furnizimi i çifutëve me mish që përfutohej nga therja e kafshëve në përputhje me udhëzimet fetare, si një aspekt thelbësor i asaj praktike fetare:

Shoqata aplikante mund të mbështetet në Nenin 9 të Konventës në lidhje me refuzimin që i bënë autoritetet franceze miratimit të saj, pasi therja rituale duhet të konsiderohet se mbulohej nga një e drejtë e garantuar nga Konventa, përkatësisht nga e drejta për të manifestuar fenë e vetë në rituale, brenda kuptimit të Nenit 9. ...

Së pari, Gjykata vëren se duke përcaktuar një përjashtim nga parimi se kafshët duhet të trullohen përpara se të theren, e drejta franceze i ka dhënë efekt praktik sipërmarrjes pozitive nga ana e Shtetit që kishte synimin për të siguruar një respektim efektiv të lirisë së fesë. [E drejta vendase], përtej kufizimit të ushtrimit të asaj lirie, llogaritet nga ana tjetër për të parashikuar dhe organizuar ushtrimin e saj të lirë. Gjykata konsideron më tej se rregullat përjashtuese që hartohen për të rregulluar praktikën e therjes rituale që lejojnë vetëm kasapë që kryejnë rituale të tilla e që janë të autorizuar nga organe të miratuara fetare për tu përfshirë në të, nuk çon në vetvete në përfundimin se ka pasur ndërhyrje në të drejtën për të manifestuar fenë e vet. Gjykata konsideron, ashtu si

Qeveria, se është në interesin e përgjithshëm që të shmanget therja e parregulluar me ligj, që kryhet në kushte të higjienës së dyshimtë dhe se preferohet rrjedhimisht, nëse duhet të ushtrohet therje rituale, që ajo të kryhet në thertore që mbikqyren nga autoritetet publike. ...

Megjithatë, kur një organ tjetër fetar që predikon të njëjtën fe paraqet një aplikim për miratim me qëllim që të mund të kryejë therjen rituale, duhet të sigurohet nëse metoda që ndjek për të therur përbën apo jo ushtrim të lirisë për të manifestuar fenë e vet të garantuar nga Neni 9 i Konventës. Sipas mendimit të Gjykatës, do të ketë ndërhyrje në lirinë për të manifestuar fenë vetëm nëse paligjshmëria e kryerjes së ritualit të therjes ka bërë të pamundur që çifutët ultra-ortodoksë të hanë mishin e kafshëve të therura në përputhje me udhëzimet fetare që ata i kanë konsideruar si të zbatueshme. Por jo në këtë rast.

Në këtë rast, entiteti fetar aplikues kishte kërkuar leje nga autoritetet për therjen e kafshëve të kryer (por jo tërësisht identike) në një mënyrë të ngjashme nga një grup i njohur fetar, por një gjë e tillë u ishte refuzuar. Gjykata e Strasburgut vendosi që kjo nuk përfshinte “ndërhyrje” në Nenin 9. Së pari, metoda e aplikuar për therje nga therësit ritualë të shoqatës ishte identike me atë të shoqatës tjetër, përveç tërësisë së ekzaminimit të kafshës pasi është vrarë. Së dyti, mishi i përgatitur në përputhje me besimet e shoqatës aplikuese ishte i disponueshëm edhe nga furnitorë të tjerë në një shtet fqinj. Në bazë të sa më sipër, Gjykata e Strasburgut përcaktoi se nuk kishte pasur ndërhyrje në të drejtat e shoqatës pasi nuk kishte qenë e pamundur për besimtarët e shoqatës që të përftonin mish të therur në një mënyrë që do të konsiderohej e përshtatshme. (Gjithsesi, edhe po të kishte patur shkelje në të drejtat e Nenit 9, nuk ka pasur shkelje të garancisë pasi ndryshimi në trajtim midis të dy shoqatave gjithashtu ndiqte një synim legjitim dhe ka pasur një marrëdhënie të arsyeshme proporcionaliteti midis mjeteve

të përdorura dhe synimit që kërkohet të realizohej.)⁷⁷

Ky gjykim ndoshta nuk e trajton plotësisht çështjen e shkallës së shtrirjes së detyrimeve pozitive të Shtetit për të respektuar pluralizmin fetar. Nga gjykimi nuk del qartë nëse, për shembull, një Shtet mund ta konsiderojë të përshtatshëm ndalimin e therjeve rituale me motivin e miqëqenies së kafshëve dhe nëse po, nëse ai mund të lehtësojë në raste të tilla importimin e mishit nga vende të tjera. Vendosmëria e Gjykatës së Strasburgut në precedentin e saj se çdo tension në shoqëri që shkaktohet nga ndryshimet fetare duhet të trajtohet jo nëpërmjet eliminimit të pluralizmit, por duke nxitur tolerancën e përbashkët dhe duke bërë të qartë mirëkuptimin midis individëve grupeve. Por ruajtja e pluralizmit nuk duket se përfshin një të drejtë absolute të grupeve për të këmbëngulur në lidhje me njohjen dhe mbrojtjen e pretendimeve të tyre: ruajtja e pluralizmit duket se dallohet nga përkrahja e tij aktive.

Pyetja 3. A përbëjnë kufizimet për manifestimin e fesë apo të besimit të paktën një nga synimet e njohura legjitime?

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë nuk është absolute. Siç vërehet, Neni 9, paragrafi (2) parashikon se një Shtet mund të ndërhyjë në “manifestimin” e mendimit, ndërgjegjes apo fesë në rrethana të caktuara. Siç është diskutuar, së pari do të ishte e domosdoshme që të përcaktohej nëse vendimi i debatueshëm hyn në qëllimin e Nenit 9 dhe nëse kjo gjë përfshin një “manifestim” të lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë. Më pas, do të ishte e nevojshme që të konsiderohej nëse ka patur “ndërhyrje” në garantimin e së drejtës. E më pas, çështja qëndron në faktin nëse ka pasur shkelje të Nenit 9. Kjo gjë shqyrtohet duke iu referuar tre provave: nëse ndërhyrja ndjek një synim legjitim, nëse ndërhyrja “parashikohet me ligj”, dhe nëse ndërhyrja është “e

⁷³ *Kalaç kundër Turqisë*, gjykimi i 1 korrikut 1997, Raportet 1997-IV, në para. 28-31.

⁷⁴ *Cserjés kundër Hungarisë* (vendimi), nr. 45599/99, 5 prill 2001.

⁷⁵ *Qipro kundër Turqisë* [GC], nr. 25781/94, Raportet 2001-IV, para. 241-247

(kufizimet për lëvizjen përfshirë aksesin në vendet e kultit bashkë me praktikimin e besimeve fetare).

⁷⁶ Diskutuar më poshtë në f. 6.

⁷⁷ *Chaare Shalom Ve Tsedek kundër Francës* [GC], nr. 27417/95, Raportet 2000-VII, para. 73-85, në para. 74, 76-78, 80 dhe 81.

domosdoshme në një shoqëri demokratike”.

Së pari ndërhyrja duhet të demonstron nga Shteti se ka qenë e justifikuar për një nga interesat shtetërore të renditura në paragrafin 2. Këto interesat legjitime të njohura – “interesat e sigurisë publike, për ruajtjen e rendit publik, shëndetit dhe moralit apo për të drejtat dhe liritë e të tjerëve” – në formulimin e tyre në tekst janë më të ngushta se interesat e njohura në Nenit 8, 10 dhe 11 (kështu, siguria kombëtare nuk njihet si një synim i tillë në Nenin 9), por gjithsesi, kjo evidencë në praktikë nuk do të krijojë ndonjë vështirësi për Shtetet e paditura pasi në mënyrë të pashmangshme, çdo ndërhyrje do të konsiderohet nga Gjykata e Strasburgut se është kryer për të përmbushur një (ose më shumë) nga këto interesa të renditura. Në parim, i takon Shtetit të identifikojë synimin e caktuar që kërkon të përmbushë; në praktikë, një ndërhyrje që pretendohet se është në funksion të një synimi legjitim shumë lehtë do të konsiderohet se hyn në qëllimin e njëjës prej objektivave të renditura të një garancie të caktuar. Kështu, në *Serif kundër Greqisë*, një dënim për veprën penale të uzurpimit të funksioneve të një prifti një një “feje të njohur” u pranua si një ndërhyrje që kishte ndjekur një synim legjitim, atë të ruajtjes së rendit publik,⁷⁸ ndërsa në *Kokkinakis kundër Greqisë*, Gjykata e Strasburgut pranoi menjëherë se ndalimi i proselitizmit ishte vënë me synimin e mbrojtjes së të drejtave të të tjerëve.⁷⁹

Lehtësia me të cilën një Shtet mund të përcaktojë një synim legjitim për një ndërhyrje të caktuar ilustron edhe nga gjykimi në *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*. Këtu, Gjykata e Strasburgut vërejti në parashtrimet e Qeverisë së paditur se refuzimi për të regjistruar një komunitet fetar kishte kërkuar të mbronte disa interesa të caktuara që janë renditur në paragrafin 2:

Refuzimi për të lejuar aplikimin e parashtruar kishte si qëllim njohjen e së drejtës të synuar, atë të ruajtjes së rendit publik dhe sigurisë publike. Shteti moldav, territori i të cilit kishte kaluar herë pas here nga kontrolli rumun në atë rus dhe anasjelltas, kishte një popullsi të ndryshme nga pikëpamja etnike e gjuhësore. Duke qenë kështu, Republika e re e Moldavisë, që kishte qenë e pavarur që nga viti 1991, kishte pak pika të forta në të cilën të mund të mbështetej për të siguruar ekzistencën e vet në vazhdim, por një faktor i favorshëm për stabilitet në vend ishte feja, ku shumica e popullsisë ishte e krishterë ortodokse. Rrjedhimisht, njohja e Kishës Ortodokse Moldave që varej nga patriarkati i Moskës kishte bërë që e gjithë popullsia të bashkohej në atë Kishë. Nëse do të njihej Kisha aplikante, lidhja që ekzistonte kishte të ngjarë që të prishej dhe popullsia e Krishterë Ortodokse do të shpërndahej ndërmjet një numri Kishash. Gjithashtu, në fshehtësi të Kishës aplikante, që varej nga patriarkati i Bukureshtit, po punonin edhe forcat politike, që vepronin fshehurazi me interesat rumune që ishin në favor të ribashkimit midis Besarabisë dhe Rumanisë. Njohja e Kishës aplikante pra do të rilindte rivalitetet e vjetra ruso-rumune brenda popullsisë duke rrezikuar kështu stabilitetin shoqëror dhe madje edhe integritetin territorial të Moldavisë.

Aplikantët mohuan faktin se masa për të cilën ishin ankuar kishte pasur si qëllim ruajtjen e rendit publik dhe sigurisë publike. Ata pretendonin se Qeveria nuk kishte treguar fakte se Kisha aplikante përbente kërcënim ndaj rendit publik e sigurisë publike.

Gjykata konsideron se Shtetet kanë të drejtë të verifikojnë nëse një lëvizje apo shoqatë kryen me këmbëngulje ndjekjen e synimeve të veta fetare, me veprimtari që janë të dëmshme për popullsinë apo për sigurinë publike. Duke pasur parasysh rrethanat e çështjes, Gjykata konsideron se ndërhyrja për të cilën u bë ankimi ndiqte

një synim legjitim sipas Nenit 9, paragrafi 2, përkatësisht ruajtjen e rendit publik e sigurisë publike.⁸⁰

Synimi apo qëllimi i një ndërhyrjeje dallohet nga analiza e një justifikimi. Kështu pra është e rëndësishme që të bëhet dallimi midis nocionit të “synimit legjitim” në këtë analizë dhe atij të “nevojës së ngutshme shoqërore” që lind përse i përket aplikimit të analizës që bëhet në kuadrin e asaj që është e “domosdoshme në një shoqëri demokratike”: ndërsa i pari nuk krijon ndonjë vështirësi ndaj një Shteti që kërkon të justifikojë ndërhyrjen në të drejtat e Nenit 9, situata është mjaft ndryshe në lidhje me kushtin e fundit të përmendur. Mënyra se si Gjykata e Strasburgut organizon gjykimin në lidhje me argumentet e rendit e sigurisë publike përse i përket asaj që është “e domosdoshme në një shoqëri demokratike” në këtë çështje specifike do të shqyrtohet më poshtë.⁸¹

Pyetja 4. A “parashikohet nga ligji” kufizimi ndaj “manifestimit” të fesë apo besimit?

Ndërhyrja më pas duhet provuar nga Shteti se ka qenë e “parashikuar nga ligji”. Ky koncept shpreh vlerën e sigurisë ligjore që mund të përcaktohet aq gjerësisht sa aftësia për të vepruar brenda një kuadri të vendosur pa frikën e arbitraritetit apo të ndërhyrjes së paparashikuar nga ana e shtetit. Kështu, masa që kundërshtohet duhet të ketë një bazë në të drejtën vendase dhe të jetë si e aksesueshme në mënyrën e duhur, edhe e parashikueshme, si dhe më pas, të përmbajë mbrojtje të mjaftueshme kundrejt zbatimit arbitrar të ligjit. Këto çështje me raste gjithsesi janë shfaqur në jurisprudencën në lidhje me Nenin 9. Gjithsesi, Gjykata e Strasburgut mund të shmangë dhënien e një përgjigjeje të prerë ndaj pyetjes nëse një ndërhyrje e caktuar është

⁸⁰ *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë* në para. 111-113.
⁸¹ Në f. 5 et seq.

e “parashikuar nga ligji” kur mendon se ndërhyrka nuk ka qenë “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”.⁸² (Kur ndërhyrja në të drejtat e Nenit 9 përfshin vënien e një sanksioni penal, një aplikant shumë mirë mund të pretendojë shkelje të Nenit 7 të Konventës që mishëron parimin e *nullum crimen, nulla poena sine lege*.⁸³ Në raste të tilla, Gjykata e Strasburgut mund të trajtojë çështjet në bazë të Neneve 7 dhe 9 duke përdorur një përqasje të ngjashme.⁸⁴)

Formulimi klasik i analizës konstatohet në një çështje ku përfshihet liria e shprehjes, por kjo është njësoj e zbatueshme edhe në rastet kur përfshihet Neni 9:

Sipas mendimit të Gjykatës, si më poshtë janë dy nga kushtet që lindin nga shprehja “parashikuar nga ligji”. Së pari, ligji duhet të jetë i aksesueshëm në mënyrën e duhur: qytetari duhet të jetë në gjendje të ketë një tregues të përshtatshëm në rrethanat e rregullave ligjore të zbatueshme në një çështje të caktuar. Së dyti, një normë nuk mund të konsiderohet si “ligj” derisa të formulohet me saktësi të mjaftueshme për të mundësuar qytetarin të rregullojë sjelljen e tij: ai duhet të jetë në gjendje – dhe kur nevojitet, edhe me këshillim – të parashikojë në një masë të arsyeshme sipas rrethanave, pasojat që mund të ketë një veprim i caktuar.

Por vëreni shkallën e cilësimit që shton Gjykata e Strasburgut:

Këto pasoja nuk kanë pse të jenë të parashikueshme me siguri absolute: përvoja tregon se kjo gjë nuk është e arritshme. Përsëri, ndërsa siguria është mjaft e dëshiruar, ajo mund të sjellë me vete edhe shumë ngurtësi dhe ligji në fakt duhet të jetë në gjendje të ecë hap pas hapi me rrethanat që ndryshojnë. Përkatësisht, shumë ligje

⁸² Për shembull, *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, nr. 39023/97, para. 90, 16 dhjetor 2004.

⁸³ Neni 7 parashikon si vijon:

⁸⁴ Shih për shembull *Kokkinakis kundër Greqisë*, (1983) Seria A nr. 260-A, para. 32-35; dhe *Larissis dhe Ors. kundër Greqisë*, Raportet 1998-I, para. 39-45.

⁷⁸ *Serif kundër Greqisë*, gjykimi i 14 dhjetorit 1999, Raportet 1999-IX, para. 49-54.
⁷⁹ *Kokkinakis kundër Greqisë*, (1993) A 260-A, para. 44.

janë të shprehura në mënyrë të pashmangshme në terma të tilla që në një masë më të madhe apo më të vogël janë të përgjithshme e interpretimi i tyre e zbatimi janë çështje praktike.⁸⁵

Disa shembuj të zbatimit të sa më sipër në jurisprudencën e Nenit 9 ndihmojnë që të vihen në pah kërkesat e tij. Në *Kokkinakis kundër Greqisë*, aplikanti kërkoi të argumentonte se përkufizimi i “prozelitizmit” ishte përkufizuar jo shumë qartë në të drejtën vendase duke bërë së pari të mundur që çdo lloj bashkëbisedimi apo komunikimi fetar të kapej nga ndalimi, e së dyti, duke bërë të pamundur që individit të rregullonte sjelljen e tij përkatësisht. Gjykata e Strasburgut, duke vërejtur se është e pashmangshme që renditja e fjalëve të shumë statuteve nuk do të arrijë një saktësi absolute, ra dakord me qeverinë e paditur se ekzistenca e një organi të një precedenti kombëtar të përcaktuar e të botuar që do të plotësonte dispozitën statutore, ishte i mjaftueshëm në këtë rast për të përmbushur kushtet e analizës së termit “parashikuar nga ligji”.⁸⁶

Nga ana tjetër, në *Hasan dhe Chaush kundër Bullgarisë*, analiza nuk ishte e kënaqshme. Në këtë rast, një agjensi qeveritare kishte favorizuar një fraksion ndaj një tjetri në një mosmarrëveshje për caktimin e një drejtuesi fetar. Këtu, problemet në të drejtën vendase çuan Gjykatën e Strasburgut në përfundimin se ka pasur shkelje të Nenit 9:

Me qëllim që e drejta vendase të përmbushë [kushtin e “parashikimit nga ligji”] ajo duhet të sigurojë një mjet mbrojtës ligjor kundrejt ndërhyrjeve arbitrare nga ana e autoriteteve publike me të drejtat e garantuara nga Konventa. Në çështjet që ndikojnë të drejtat themelore do të binte në kundërshtim me shtetin ligjor, një nga parimet bazë të një shoqërie demokratike që mishërohet në

Konventë, pasi një liri ligjore që i jepet ekzekutivit duhet të shprehet në termat e një pushteti të padetyruar. Rrjedhimisht, ligji duhet të tregojë me qartësi të mjaftueshme qëllimin e ndonjë lirie që i jepet autoriteteve kompetente dhe mënyrën e ushtrimit të saj. Niveli i saktësisë që kërkohet nga legjislacioni vendas – varet në një masë të konsiderueshme nga përmbajtja e instrumentit në fjalë, nga fusha që synon të mbulojë dhe numri e statusi i atyre që përfshin.

Gjykata vëren se në çështjen në fjalë ligji përkatës nuk parashikon ndonjë kriter substantiv në bazë të së cilit Këshilli i Priftërinjve dhe Drejtoria e Emërimeve Fetare regjistron emërimet dhe ndryshimet në lidhshme me vet në situatën e ndarjave të brendshme dhe pretendimet konfliktuale për legjitimitet. Gjithashtu, nuk ka garanci procedurale, si për shembull, procedura adversale përpara një organi të pavarur, kundrejt ushtrimit arbitrar të lirisë që i lihet ekzekutivit. Gjithashtu, e drejta vendase dhe vendimi i Drejtorisë nuk janë komunikuar ndonjëherë për ata që ndikohen drejtpërdrejt prej tyre. Këto akte nuk u arsyetuan dhe ishin të paqarta deri në masën sa nuk përmendin aplikantin e parë, megjithëse synonin, gjë që e bënë, ta hiqnin atë nga pozicioni i tij si Krye Myfti.

Këto mangësi në kriteret substantive dhe në garancitë procedurale nënkuptojnë se ndërhyrja ishte “arbitrare dhe bazohej në dispozita ligjore që lejonin dhënien e një lirie të padetyruar ekzekutivit dhe nuk përmbushte standardet e kërkuara të qartësisë dhe parashikueshmërisë”.⁸⁷

Pyetja 5. A është kufizimi mbi “manifestimin” e fesë apo besimit “i domosdoshëm në një shoqëri demokratike”?

Është e qartë se liria për të manifestuar mendimin, ndërgjegjen

⁸⁷ *Hasan dhe Chaush kundër Bullgarisë*, [GC] nr. 30985/96, Raportet 2000-XI, para. 84-89 në para. 84-85.

apo besimin duhet që sipas nevojave t’i nënshtrohet kufizimeve në interesin e sigurisë publike për mbrojtjen e rendit publik, shëndetit dhe moralit, apo për të drejtat dhe liritë e të tjerëve. Por nëse ndërhyrjet në të drejtat e Nenit 9 mund të demonstrohen në rrethanat e caktuara se kanë qenë “të domosdoshme në një shoqëri demokratike” shpesh nuk has në pak vështirësi.

Në zbatimin e këtij kushti të pestë e të fundit, ndërhyrja për të cilën parashtrrohet ankesa duhet:

- ^ Ti korrespondojë një nevojë të ngushtme shoqërore,
- ^ Të jenë në proporcion me synimin legjitim, dhe
- ^ Të justifikohet nga arsyet që të jenë të kënaqshme e që të kenë lidhje me të.

Përsëri përgjegjësia i mbetet Shtetit të paditur që të tregojë se është përmbushur ky kusht. Më pas është detyra e Gjykatës së Strasburgut që të vlerësojë nëse masat e marra në nivel kombëtar e që çuan në ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9 janë të justifikueshme në parim dhe gjithashtu proporcionale, por shpesh ka vështirësi në përcaktimin e saj pasi Gjykata e Strasburgut mund të mos jetë në pozicionin më të mirë për të shqyrtuar vendimet vendase. Rrjedhimisht, ajo mund të njohë një shkallë “lirie” nga ana e vendimmarrësve vendas. Kjo ka pasojën në praktikë me modifikimin e rreptësisë së mbikqyrjes së zbatuar nga Gjykata e Strasburgut me vlerësimin e kushteve të arsyeve që nxirren për një ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9. Për të shqyrtuar edhe më tej këtë pikë, është i nevojshëm edhe një diskutim më i përgjithshëm për disa koncepte kyçe të zbatueshmërisë së përgjithshme në interpretimin e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.

Domosdoshmëria dhe proporcionaliteti; dhe natyra e “shoqërisë demokratike”

Koncepti i “domosdoshmërisë” përfshihet – haptazi apo edhe i *Pyetja 5. A është kufizimi mbi “manifestimin” e fesë apo besimit “i domosdoshëm në një shoqëri demokratike”?*

nënkuptuar – në disa nene të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, por në mënyrë shumë të rafinuar ka konotacione të ndryshme në kontekste të ndryshme. Mund të bëhet një dallim parësor midis këtyre neneve (si për shembull Neni 9) që garanton të drejta kryesisht të një natyre civile dhe politike dhe se varen nga kushte të shprehura gjeësisht, e se ato nene që garantojnë të drejtat (kryesisht ato që kanë të bëjnë me integritetin fizik dhe dinjitetin njerëzor) që ose nuk varen nga ndonjë kusht i shprehur, ose varen vetëm nga kushte të rrepta.

Për të vendosur nëse një ndërhyrje është “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”, është e rëndësishme që të mbahet parasysh edhe fjala “e domosdoshme”, edhe fjalët “në një shoqëri demokratike”. Në kontekstin e Nenit 10, për shembull, Gjykata e Strasburgut ka thënë se “ndërsa mbiemri ‘e domosdoshme’, brenda kuptimit të [kësaj dispozite] nuk është sinonim me “thelbësor”, dhe nuk ka as fleksibilitetin e shprehjeve të tilla si ‘e pranueshme’, ‘e zakonshme’, ‘e dobishme’, ‘e arsyeshme’ apo ‘e dëshirueshme’, dhe se në fakt nënkupton ekzistencën e një ‘nevoje të ngutshme shoqërore’”.⁸⁸ Detyrimi për të përcaktuar se një ndërhyrje është e justifikueshme dhe rrjedhimisht detyrimin për të përcaktuar se kjo ndërhyrje është proporcionale i takon Shtetit. Ashtu si në rastin e interpretimit të domosdoshmërisë së ndërhyrjes së shtetit në të drejtat e tjera të Konventës, mund të jetë e përshtatshme që të merren në konsideratë edhe standarde e praktika të tjera ndërkombëtare evropiane. Kështu, Gjykata e Strasburgut ka përmendur në këtë fushë raporte nga organe të tilla si Këshilli Botëror i Kishave.⁸⁹

Standardi i justifikimit të kërkuar varet në praktikë nga konteksti specifik. Në parim, sa më e fortë të jetë “nevoja e ngutshme shoqërore”, aq më pak i vështirë do të jetë justifikimi i ndërhyrjes. Për shembull,

⁸⁸ *Handyside kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 7 dhjetorit 1976, Seria A nr. 24, para. 48.

⁸⁹ Si në *Kokkinakis kundër Greqisë*, diskutuar më poshtë në f. 6.

⁸⁵ *Sunday Times kundër Mbretërisë së Bashkuar* (nr. 1), gjykimi i 26 prillit 1979, Seria A nr. 30, para. 49.

⁸⁶ *Kokkinakis kundër Greqisë*, (1983) Seria A nr. 260-A, para. 37-41. Shih edhe *Larissis dhe Ors kundër Greqisë*, Raportet 1998-I, parag. 40-42.

sigurimi kombëtar është në parim një çështje të fuqishme. Megjithatë, thjesht vërtetimi i një çështjeje të tillë nuk e çliron Shtetin nga prova që duhet të japë për të justifikuar përsë është bërë një pretendim i tillë.⁹⁰ Po kështu, siguria publike duket se është një nevojë e detyrueshme shoqërore dhe rrjedhimisht kushti ligjor që zbatohet për të gjithë përdoruesit e motorçikletave që të venë kaskën u konsiderua pa shumë mundime si i justifikueshëm kur u parashtrua si pretendim nga Sikhs.⁹¹

Gjithsesi, zbatimi i analizës së domosdoshmërisë (dhe kështu shqyrtimi i masës së njohjes së lirisë së veprimtimit) duhet të marrë gjithashtu në konsideratë çështjen nëse ndërhyrja mund të justifikohet si e domosdoshme në një shoqëri demokratike. Rëndësia thelbësore e këtij koncepti është e qartë në jurisprudencën e Nenit 9. Gjykata e Strasburgut në veçanti ka identifikuar karakteristikat e “shoqërisë demokratike” evropiane në përshkrimin e pluralizmit, tolerancës dhe mendjegjerësisë si tiparet e saj. Në *Kokkinakis kundër Greqisë* për shembull, Gjykata vërejt:

*Ashtu si mishërohet në Nenin 9, liria e mendimit, ndërgjegjës dhe fesë është një nga themelet e një “shoqërie demokratike” brenda kuptimit të Konventës. Në dimensionin fetar është një nga elementet më jetësore që krijojnë identitetin e besimtarëve dhe konceptin e tyre për jetën, por është edhe një pasuri e vlefshme për ateistët, agnostikët, skeptikët dhe të painteresuarit. Pluralizmi që nuk shkapëputet nga një shoqëri demokratike që është fituar prej shekujsh, varet prej tij.*⁹²

Vlera të tilla pra përcaktojnë përfundimet se autoritetet shtetërore

mund ta konsiderojnë të nevojshme mbrojtjen e besimeve fetare të besimtarëve kundrejt sulmeve abuzive nëpërmjet shprehjes (si në çështjen *Otto-Preminger-Institut* që diskutohet më poshtë).⁹³ Nëni 9 gjithashtu mund të kërkojë që një kërcënim i perceptuar për çrregullime trajtohet me mjete që përkrahin dhe jo që dëmtojnë pluralizmin, megjithëse vetë ky pluralizëm mund të jetë përgjegjës për situatën e rendit publik që kërkon ndërhyrjen e shtetit.

Hapësira e vlerësimit

Përcaktimi nëse një masë është e domosdoshme dhe proporcionale nuk mund të jetë asnjëherë thjesht një ushtrim mekanik, pasi, kur të gjitha faktet janë bërë të ditura, mbetet gjykimi që ka shumë vlera për t’iu përgjigut pyetjes “a ka patur ndërhyrje të domosdoshme në një shoqëri demokratike?”. Megjithatë, në nivelin e Gjykatës së Strasburgut, çdo vlerësim mbi domosdoshmërinë e një ndërhyrjeje në të drejtat e Nenit 9 është i lidhur ngushtë me çështjen e subsidiaritetit të sistemit të mbrojtjes të përcaktuar në Strasburg, pasi përgjegjësia primare e sigurimit që të drejtat e Konventës të jenë praktike dhe efektive i takon autoriteteve kombëtare. Për këtë arsye, Gjykata e Strasburgut mund tu japë vendimarrësve vendas një nivel “hapësire vlerësimi”. Ky koncept me rastë është i vështirë për tu zbatuar në praktikë. Kjo mund të jetë e drejtë që të lindë edhe kundërshtime. Njohja nga Gjykata e Strasburgut e një shkalle kufizimi në përcaktimin nëse gjykimi i bërë nga autoritetet kombëtare është në përputhje me detyrimet e Shtetit sipas Konventës, përbën një mjet kryesor me anë të të cilit Gjykata e Strasburgut njeh rolin e tij subsidiar në mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Është vlerësimi i së drejtës së demokracive (megjithëse brenda kufijve të përcaktuar nga Qeveria) për të zgjedhur për veten e tyre

93 Në f. 6.

nivelin dhe përmbajtjen e praktikës së të drejtave të njeriut që iu përshtatet më mirë.

Sigurisht, megjithatë, nëse koncepti do të zgjerohet më shumë, Gjykata e Strasburgut mund të kritikohet se ka hequr dorë nga përgjegjësitë e saj. Në gjykimin kryesor të *Handyside kundër Mbretërisë së Bashkuar*, një tjetër çështje që përfshin lirinë e shprehjes, Gjykata vërejt se Konventa:

... nuk u jep Shteteve Kontraktuese pushtet të pakufizuar vlerësimi. Gjykata...është përgjegjëse për sigurimin e përmbushjes së angazhimeve nga ana e Shteteve dhe i është dhënë pushteti për të dhënë vendimin përfundimtar nëse një “kufizim” apo “dënim” është në përputhje me [garancinë e Konventës]. Hapësira e brendshme e vlerësimit pra shkon përkrah mbikqyrjes evropiane. Një mbikqyrje e tillë ka të bëjë edhe me synimin e masës së kundërshtuar, edhe me “domosdoshmërinë” e saj; ajo mbulon jo vetëm legjislacionin bazë, por edhe vendimin që e zbaton atë, edhe atë të dhënë madje nga një gjykatë e pavarur... Nga kjo del ideja se detyra e Gjykatës në asnjë rast nuk do të marrë vendin e gjykatave kompetente vensase, por do të rishikojë vendimin [në bazë të garancisë së dhënë në Konventë] që ato marrin gjatë ushtrimit të pushtetit të tyre të vlerësimit.”⁹⁴

Hapësira e vlerësimit pra nuk tregon mohim të funksionit mbikqyrës të Gjykatës së Strasburgut, pasi Gjykata ka qenë e kujdesshme kur ka theksuar se është kufizuar ndonjë hapësirë e njohur vlerësimi dhe se vetë Gjykata merr vendimin përfundimtar pasi rishikon vendimin e marrë nga autoritetet kombëtare. Në lidhje me lirinë e shprehjes që ka të bëjë me sulmet ndaj besimit fetar për shembull, Gjykata e Strasburgut ka shpjeguar se si gjerësia e hapësirës së vlerësimit varet nga konteksti dhe në veçanti, nga

94 *Handyside kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 7 dhjetorit 1976, Seria A nr. 24, para. 49-50.

natyra e shprehjes në fjalë dhe justifikimi i kufizimit:

Ndërsa sipas Nenit 10(2) të Konventës nuk ka shumë vend për kufizime mbi fjalimet politike apo debatet për çështjet e interesit publik, në përgjithësi ka një hapësirë më të madhe vlerësimi për Shtetet Kontraktuese kur rregullojnë lirinë e shprehjes në lidhje me çështje që mund të ofendojnë bindjet personale intime brenda sferës së moralit, apo veçanërisht fenë. Gjithashtu, si në fushën e moralit, dhe ndoshta në një shkallë edhe më të madhe, nuk ekziston një koncept uniform evropian i “kushteve për të sulmuar bindjet e tyre fetare. Ajo ka të ngjarë të shkaktojë shkelje substantive ndaj personave të një besimi të caktuar fetar varet mjaft nga koha në kohë dhe nga vendi në vend, veçanërisht në një epokë të karakterizuar nga një grupim gjithnjë e më i madh i besimeve dhe vlerave. Me anë të kontaktit të tyre të drejtpërdrejtë e të vazhdueshëm me forcat jetësore të vendeve të tyre, autoritetet Shtetërore në parim ndodhen në një pozicion më të mirë se sa gjyqtari ndërkombëtar, për të dhënë një mendim për përmbajtjen e saktë të këtyre kushteve përsa i përket të drejtave të të tjerëve, si dhe për “domosdoshmërinë” e një “kufizimi” që ka pasur synimin të mbrojtë nga të tilla gjëra ata që ndjenjat e bindjet e tyre më të thella mund të jenë shkelur rëndë.”⁹⁵

Gjykata e Strasburgut pra njeh faktin se kompetenca e saj në rishikimin e vendimarrjeve në fushën e fesë është e kufizuar. Kjo duket qartë në fakt. Situata vendase ka të ngjarë të reflektojë situatën historike, kulturore dhe politike dhe një forum ndërkombëtar nuk ka pozicion mjaft të favorshëm që të zgjidhë mosmarrëveshje të kësaj fushe.⁹⁶

95 *Wingrove kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 25 nëntorit 1996, Raportet 1996-V, para. 58.

96 Shih edhe, për shembull, *Murphy kundër Irlandës*, diskutuar më poshtë në 5.

90 Shih *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, nr.45701/99, Raportet 2001-XII, diskutuar më poshtë në f. 5.

91 Ap. nr. 7992/77, *X kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1978) DR14, 234.

92 *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A, në para. 31.

Aspekte specifike të lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe besimit që lindin sipas Nenit 9

Jurisprudenca e Gjykatës së Strasburgut në çështjet e Nenit 9 ilustron zbatimin e analizave të mësipërme dhe të pritjeve ndaj neutralitetit të shtetit, pluralizmit dhe tolerancës në situata që përfshijnë realitetin e antagonizmit zyrtar, diskriminimit të fshehur apo të shfaqur haptaz dhe vendimmarrjen arbitrare. Kjo pjesë e Udhëzuesit trajton çështjet kryesore që kanë lindur për diskutim në kontekstin e kësaj garancie, fillimisht në lidhje me problemin nëse ndërhyrjet mund të provohen se kanë qenë “të domosdoshme në një shoqëri demokratike”. Siç është vënë re tashmë, disa aspekte, si të ushtrimit individual edhe të atij kolektiv të lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, mbeten të paprovuara në jurisprudencën e Strasburgut.

Shërbimi i detyruar ushtarak dhe besimi fetar

Shkalla në të cilën Neni 9 imponon një detyrim pozitiv ndaj autoriteteve shtetërore për të njohur përjashtimet nga detyrimet e përgjithshme qytetare apo ligjore, ende mbetet i hapur për disa dyshime. Në dritën e Nenit 4(3)(b) të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, që nxjerr dispozita specifike për “shërbimin e një karakteri ushtarak”, Neni 9 ndoshta në vetvete nuk mund të nënkuptojë ndonjë të drejtë njohjeje të kundërshtimit ndaj shërbimit të detyruar ushtarak, përveç kur kjo njihet nga e drejta vendase. Ndërsa virtualisht të gjitha shtetet evropiane që e kanë detyrimin e shërbimit ushtarak e njohin tashmë shërbimin qytetar alternativ,⁹⁷ mbetet ende një pyetje e hapur nëse Neni 9 mund t’i kërkojë një Shteti në fakt të njohë një shërbim të tillë qytetar alternativ në rastet kur një individ mund të detyrohet që të veprojë në kundërshtim me besimet e tij apo saj themelore fetare.⁹⁸

Në fakt, disa aplikime të kohëve të fundit të parashtruara në Gjykatën e Strasburgut e që kanë përfunduar me zgjidhje paqësore apo që janë hequr nga trajtimi në vijim të reformave të ndërmarra në organizmin e brendshëm, sugjerojnë në fakt rishikimin e qëndrimit të Gjykatës ndaj çështjeve të tilla.⁹⁹

Gjithashtu ato mund të kenë të paktën mundësinë të parashtrojnë se kushtet e shërbimit ushtarak mund të zbatohen në mënyrë diskriminuese, apo në një mënyrë që ngre për diskutim çështje të tjera sipas Konventës.¹⁰⁰ Për shembull, në *Ulke kundër Turqisë*, Gjykata e Strasburgut përcaktoi se aplikanti, një aktivist paqeje, ishte dënuar se kishte refuzuar të shërbente në ushtri në emër të besimeve të tij, dhe i ishte nënshtruar trajtimit duke cënuar Nenin 3 në lidhje me “alternimin e vazhdueshëm midis ndjekjes penale dhe kushteve të burgosjes” dhe mundësinë që kjo situatë teorikisht mund ta vazhdojë gjatë gjithë jetës. Kjo gjë e ka tejkaluar shkallën e pashmangshme të përluljes që nënkupton burgosja dhe kështu është konsideruar si trajtim “çnjerëzor” në lidhje me efektet afatgjata të parashikuara e të mbledhura me kalimin e kohës të dënimeve të herëpashërshme dhe burgosjen. E drejta vendase që nuk ka parashikuar kundërshtimet ndaj vendimeve ishte “qartësisht e pamjaftueshme për të parashikuar mjetet e duhura të trajtimit të situatave që lindin nga refuzimi për të kryer shërbim ushtarak në emër të besimit të individit”.¹⁰¹

99 Për shembull, 32438/96, *Stefanov kundër Bullgarisë* (3 maj 2001) (zgjidhje me mirëkuptim).

100 Për shembull, *Thlimmenos kundër Greqisë* [GC], nr. 34369/97, Raportet 2000-IV. Shih edhe *Tsirlis dhe Kouloumpas kundër Greqisë*, Raportet 1997-III (shkelje e Nenit 5, por shmangjet trajtimi në bazë të Nenit 9); por cf. Raporti i Komisionit i 7 marsit 1996 (mendimi se ka pasur shkelje të Nenit 14 së bashku me Nenin 9).

101 (24 janar 2006), në para. 61 dhe 62.

Kushti për të paguar “taksën për kishën”

Neni 9 (1) ofron mbrojtje ndaj detyrimit për tu përfshirë në mënyrë të tërthortë në veprimtari fetare kundër vullnetit të individit. Një situatë e tillë mund të lindë për shembull, në lidhje me kushtin për të paguar taksën kishës. Shtetet duhet të respektojnë bindjet fetare të atyre që nuk i përkasin asnjë kishë dhe kështu të krijojnë kushtet që këta individë të përjashtohen nga detyrimi për të derdhur kontribute për kishën për veprimtaritë e veta fetare.¹⁰² (Gjithsesi, siç është vënë re, kjo situatë duhet të dallohet nga argumentet se pagesa e përgjithshme për taksën e një individi ndaj autoriteteve duhet të akordohet për qëllime të caktuara.¹⁰³) Për këtë arsye, Shtetet mund të kërkojnë në mënyrë legjitime nga individët që të njoftojnë për besimin e tyre fetar me qëllim që të sigurojnë mbledhjen efektive të taksave për kishën.¹⁰⁴ Gjithsesi, do të jetë e nevojshme të shqyrtohet fakti nëse imponimi i një taksë për kishën duhet pjesërisht për të mbuluar shpenzimet për qëllime materiale dhe më pas për ato shpirtërore. Në çështjen e *Bruna kundër Suedisë*, Gjykata e Strasburgut bëri një dallim midis tatimeve për funksione publike dhe ato për funksione që lidhen vetëm me besimin fetar. Legjislacioni lejonte përjashtimin nga shumica e taksave për kishën, por përsëri kërkonte pagesën e një takse (“taksa e disidentit”) për të plotësuar shpenzimet e detyrimeve të një natyre jo-fetare në interes të shoqërisë, si administrimi i varrezave, mirëmbajtja e pronave që i përkasin kishës dhe ndërtesat me vlera historike, dhe përkujdesi i arkivave të popullsisë. Gjykata e Strasburgut së pari pohoi faktin se autoritetet shtetërore kanë një hapësirë të gjerë vlerësimi për të përcaktuar organizimin e përgjegjësive të tilla, dhe kështu, hodhi

102 *Darby kundër Suedisë*, Seria A nr. 187, mendimi i Komisionit, para. 51.

103 Ap. nr. 10358/83, *C. kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1983) DR37, 142.

104 Shih për shembull Ap. nr. 101616/83, *Gottesmann kundër Zvicrës*, (1984) DR40, f. 284.

Shërbimi i detyruar ushtarak dhe besimi fetar

poshtë parashtrimin e aplikantit se këto funksione ishin tamam përgjegjësi e administratës publike dhe jo e organeve fetare:

Gjykata ishte dakord me Qeverinë për faktin se administrimi i varrezave, përkujdesi dhe mirëmbajtja e pronës së kishës dhe e ndërtesave të një vlere historike, si dhe kujdesi për regjistrat e vjetra të popullsisë mund të konsiderohen arsyeshëm si detyra të një natyre jofetare që bëhen në interes të shoqërisë si një e tërë. Shteti duhet lënë të vendosë kujt t’ia besojë përgjegjësinë e kryerjes së këtyre detyrave dhe të mënyrës së si të financohen. Ndërsa ndodhet nën detyrimin për të respektuar të drejtën e individit për lirinë e fesë, Shteti ka një hapësirë të gjerë vlerësimi për të marrë vendime të tilla. ...

Por Gjykata e Strasburgut theksoi në fakt garancinë që kërkohet kundrejt detyrimit për të kontribuar me anë të tatimeve për qëllime që janë në thelb fetare. Në këtë rast, proporcioni i shumës totale të taksës për kishën të pagueshme nga individët që nuk ishin pjesëtarë të kishës, mund të demonstrohej se ishte në proporcion me shpenzimet e përgjegjësive civile të Kishës, dhe kështu, aplikanti nuk mund të thuhet se ka qenë i detyruar për të kontribuar për veprimtaritë fetare të Kishës. Gjithashtu kishte rëndësi fakti se publiku dhe jo organet fetare monitoronin dhe vendosnin për taksën e pagueshme:

Aplikanti, duke mos qenë pjesëtar i Kishës së Suedisë, nuk kishte pse të paguante taksën e plotë të kishës, por vetëm një pjesë pra – 25 përqind të shumës së plotë – si taksë disidenti [në bazë të sa më sipër], dhe jo-anëtarët duhet të kontribuojnë për veprimtaritë jofetare të Kishës. Forma e reduktuar e dhenies së taksës u përcaktua në bazë të një investigimi të ekonomisë së Kishës së Suedisë, që tregoi se shpenzimet për funeralet e të ndjerëve shkonin në rreth 24 përqind të shpenzimeve totale të Kishës.

Kështu është e dukshme se taksa e paguar nga aplikanti për Kishën e Suedisë ishte proporcionale me shpenzimet e përgjegjësisë

së saj civile. Rrjedhimisht, nuk mund të thuhet se ishte i detyruar të kontribuonte në veprimtaritë fetare të Kishës. Gjithashtu, fakti se Kishës së Suedisë i ishte besuar detyra në fjalë, në vetvete nuk mund të konsiderohet se shkelte Nenin 9 të Konventës. Në këtë kuadër, duhet vënë re se Kisha kishte përgjegjësinë e mbajtjes së regjistrit të popullsisë për shumë vjet dhe është e natyrshme pra që të kujdesej për këto regjistra, derisa përfundimisht u transferuan në arkivat e Shtetit. Gjithashtu, administrimi i varrezave dhe mirëmbajtja e pronës së vjetër të kishës janë detyra që arsyeshëm mund ti besohen kishës me reputacion në vend. Gjykata më tej merr parasysh se pagesa e taksës së disidentit dhe kryerja e veprimtarive civile të Kishës mbikqyreshin nga autoritetet publike, duke përfshirë autoritetet tatimore dhe Bordin e Administrimit të Kontesë.

Kështu, Gjykata e Strasburgut nxori përfundimin se detyrimi për të paguar taksën “e disidentit” nuk binte në kundërshtim me të drejtën e aplikantit për lirinë e fesë dhe deklaroi se kjo pjesë e aplikimit ishte e pabazuar dukshëm.¹⁰⁵

Kodet e veshjes

Ndalimet e ushtruara për veshjen e simboleve fetare kanë ngritur ankesa që trajtohen nga Gjykata e Strasburgut sipas Nenit 9. Këto çështje mund të kërkojnë shqyrtim të kujdesshëm. Nga jurisprudenca duket se zakonisht pranohet që një ndalim i tillë përfshin ndërhyrje në të drejtën e individëve për të manifestuar fenë e tyre, dhe vlerësimi është kryer në bazë të arsytimit për ndalimin në fjalë. Në këtë fushë, gjithsesi, Gjykata e Strasburgut ka të ngjarë të njohë një masë “hapësire vlerësimi” nga ana e autoriteteve shtetërore, veçanërisht kur justifikimi i dhënë nga Shteti tregon nevojën për të parandaluar disa lëvizje fundamentaliste fetare të caktuara kundrejt ushtrimit të presionit tek

ata që i përkisnin një feje tjetër apo që nuk praktikojnë fenë e tyre.¹⁰⁶ Kështu, në *Dahlab kundër Turqisë*, refuzimi për të lejuar një mësuese të një klase me fëmijë të vegjël që të vinte shaminë e kokës, simboli islamik, u konsiderua si i justifikuar për shkak të “simbolit të fuqishëm që vënia e shamisë në kokë nënkuptonte: vënia e shallit jo vetëm që mund të shihej si një lloj efekt proselitizimi pasi dukej se u imponohej grave nga një perceptim fetar që ta vinin, gjë që ishte e vështirë të binte në pajtim me parimin e barazisë gjinore, por edhe se kjo gjë nuk mund të pajtohej aq thjeshtë me mesazhin e tolerancës, respektit për të tjerët dhe barazisë e mosdiskriminimit që të gjithë mësuesit në një shoqëri demokratike duhet tu transmetojnë nxënësve të tyre.¹⁰⁷

Çështja u shqyrtua më tej nga Dhoma e Madhe në *Leyla “ahin kundër Turqisë*. Në këtë çështje, aplikantja u ankua se ndalimi për të veshur shaminë e kokës islamike në universitet dhe refuzimi në vijim për të lejuar hyrjen e saj në mësim, kishte shkelur të drejtat e saj sipas Nenit 9. Gjykata e Strasburgut procedoi në bazë të faktit se kishte pasur një ndërhyrje në të drejtat e saj për të manifestuar fenë e saj dhe gjithashtu pranoi se ndërhyrja kryesisht kishte ndjekur synimet legjitime të mbrojtjes së të drejtave dhe liritë të të tjerëve dhe ruajtjes së rendit publik. Gjithashtu vijoi se ndërhyrja ishte e “parashikuar me ligj”. Përkatësisht, pyetja thelbësore ishte nëse ndërhyrja kishte qenë “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”. Me shumicë, Gjykata vendosi se ndërhyrja në fjalë kishte qenë si e justifikuar në parim, edhe proporcionale me synimet e ndjekura, duke marrë parasysh “hapësirën e vlerësimit” të Shtetit në çështje të tilla:

Kur çështjet në lidhje me marrëdhëniet midis Shtetit dhe fesë janë në rrezik, mbi të cilën mendimi në një shoqëri demokratike mund të

¹⁰⁶ Ap. nr. 16278/90, *Karaduman 'kundër Turqisë*, (1993), DR74, f. 93 (kërkesa që fotot zyrtare nuk mund të tregojnë një të diplomuar me shami në kokë – të fesë islame – por vetëm pa vënë gjë).

¹⁰⁷ *Dahlab kundër Zvicrës* (vendimi), nr. 42393/98, Raportet 2001-V.

ndryshojë gjerësisht, roli i organit vendimmarrës kombëtar duhet të ketë rëndësi të veçantë. Kjo vërehet kur bëhet fjalë për të rregulluar veshjen e simboleve fetare në institucionet arsimore, veçanërisht ... në lidhje me diversitetin e përfaqësuesve që ndërmerren nga autoritetet vendase për çështjen në fjalë. Nuk është e mundur të bëhen dallime nëpër të gjithë Evropën për të krijuar një koncept uniform të rëndësisë së fesë në shoqëri dhe, kuptimi apo impakti i mendimit të publikut për një besim fetar do të ndryshojë në varësi të kohës dhe kontekstit. Rregullat në këtë sferë rrjedhimisht do të ndryshojnë nga një vend në tjetrin në varësi të traditave kombëtare dhe të kushteve që vihen nga nevoja për të mbrojtur të drejtat dhe liritë e të tjerëve dhe për të ruajtur rendin publik. Përkatësisht, zgjedhja dhe forma që duhet të marrin rregulloret të tilla duhet patjetër të lihet deri në një pikë në dorën e Shtetit të përfshirë, pasi do të varet në kontekstin vendas në fjalë.

Parimet e sekularizmit dhe të barazisë që ishin në thelb të Kushtetutës turke kishin njëfarë rëndësie në këtë rast. Gjykata Kushtetuese kishte përcaktuar se liria për të manifestuar fenë mund të kufizohej për të mbrojtur rolin e luajtur nga sekularizmi si garantues të vlerave demokratike në Shtet: sekularizmi ishte pika e lidhjes midis lirisë dhe barazisë, që domosdoshmërisht përfshijnë lirinë e fesë dhe ndërgjegjes dhe ndalonte autoritetet shtetërore që të manifestonin preferenca për një fe të caktuar apo besim duke siguruar rolin e tij si një arbitër i paanshëm. Më tej, sekularizmi ndihmonte edhe për të mbrojtur individët kundrejt presioneve të jashtme që ushtroheshin nga lëvizjet ekstremiste. Ky rol i Shtetit si arbitër i pavarur ishte gjithashtu në përputhje me jurisprudencën e Gjykatës së Strasburgut sipas Nenit 9. Gjykata e Strasburgut u ndikua edhe nga theksi që iu vu mbrojtjes së të drejtave të grave në sistemin kushtetues turk, një vlerë që ishte në pajtim me parim kyç të barazisë gjinore që përshkon Konventën

Kodet e veshjes

Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Çdo ekzaminim i çështjes së ndalimit për të veshur shallin e kokës islamik duhet të merrte parasysh impaktin që një simbol i tillë mund të kishte tek ata që zgjidhnin të mos mos e vinin atë, nëse prezantohej apo perceptohej si një kërkesë e detyruar fetare. Kjo ishte veçanërisht e vërtetë në një vend të tillë si Turqia ku shumica e popullsisë besonte në fenë islame. Përballë sfondit të lëvizjeve politike ekstremiste në Turqi që kërkonin të impononin në të gjithë shoqërinë simbolet e tyre fetare dhe konceptet e një shoqërie që ishte themeluar në parimet fetare, Dhoma e Madhe ishte e bindur se parimi i sekularizimit ishte çështja themelore që përshkonte problemin e ndalimit për të vënë simbolet fetare në universitete. Në një kontekst të tillë në të cilin vlerat e pluralizmit, respektimi i të drejtave të të tjerave dhe, në veçanti, barazia përpara ligjit e burrave dhe grave, që u mësuan dhe zbatuan në praktikë, ishte e kuptueshme se autoritetet përkatëse mund të konsideronin se binte në kundërshtim me vlera të tilla për të lejuar veshjen fetare si shamia në kokë në ambientet universitare. Vënia e kufizimeve në lirinë për të vënë shaminë e kokës pra do të konsiderohet se përmbush një nevojë të ngutshme shoqërore, pasi ky simbol i veçantë fetar ka marrë rëndësi politike në vend gjatë kohëve të fundit. Duke vënë re faktin se Neni 9 nuk ka garantuar përherë të drejtën për tu sjellë sipas normave të besimit fetar dhe nuk i garantohej personave që e bënin një gjë të tillë, e drejta për të mos konsideruar rregullat që kishin dhënë prova se ishin justifikuar, Gjykata e Strasburgut vërejti gjithashtu se, gjithsesi, studentët që praktikonin fenë muslimane në universitetet turke ishin të lirë të manifestonin fenë e tyre në përputhje me format tradicionale të riteve muslimane brenda kufijve të imponuar nga kufizimet organizative në arsim.

Aplikimi gjithashtu ngriti për diskutim pyetjen nëse ka pasur ndërhyrje në të drejtën e aplikantit për arsim në termat e Nenit 2 të

Protokollit Nr.1. Po kështu, paralelisht me arsyetimin që zbatohet për të mos e trajtuar aplikimin në bazë të Nenit 9, Dhoma e Madhe pranoi gjithashtu se, refuzimi për të lejuar akses në leksione dhe provime të ndryshme në shkollë për faktin se kufizimi i vënies së shallit të kokës kishte qenë i parashikueshëm, kishte ndjekur synime legjitime dhe se mjetet e përdorura kishin qenë proporcionale. Masat në fjalë në asnjë mënyrë nuk kishin penguar kryerjen e riteve fetare nga studentët dhe në fakt autoritetet e universitetit ligjërisht kishin kërkuar një mjet për të shmangur kthimin mbrapsht të studentëve që kishin vënë shami në kokë ndërsa në të njëjtën kohë të mbronin të drejtat e të tjerëve dhe interesat e sistemit arsimor. Ndalimi i vënies së shamisë në kokë rrjedhimisht nuk kishte ndërhyrë në të drejtën për arsim.¹⁰⁸

Të burgosurit dhe besimi fetar

Autoritetet e burgjeve mendohet se do të njohin nevojat fetare të personave që iu është privuar liria, duke lejuar që të marrin pjesë në ritualet fetare. Kështu, kur feja apo besimi dikton një dietë të caktuar, kjo duhet respektuar nga autoritetet.¹⁰⁹ Gjithashtu, duhet të krijohen kushtet e duhura që të burgosurit të marrin pjesë në shërbesat fetare apo të lejohen që të kenë akses për udhëzuesit e tyre shpirtëror. Në çështje të lidhura me sa më sipër, si ajo e *Poltoratskiy kundër Ukrainës* dhe *Kuznetsov kundër Ukrainës*, të burgosurve që prisnin dënimin me vdekje nuk u ishte lejuar të vizitoheshin nga një prift dhe as të merrnin pjesë në shërbesat fetare që u viheshin në dispozicion të burgosurve të tjerë. Aplikantët patën sukses në çështjet që parashtruan sepse ndërhyrjet nuk kishin qenë në përputhje me ligjin dhe rregullorja e burgut në fjalë nuk mund të konsiderohej si e tillë brenda kuptimit

të Konventës.¹¹⁰ Megjithatë, mbajtja e rregullit dhe e sigurisë në burg normalisht konsiderohet menjëherë si një interes legjitim shtetëror, Neni 9 nuk mund të përdoret për shembull, për të kërkuar njohjen e një statusi të veçantë për të burgosurit që pretendojnë se veshja e uniformës së burgut dhe detyrimi për të punuar çënon besimet e tyre.¹¹¹ Po kështu, në përgjigje të rregullave të tilla dhe të interesave për siguri, njihet një hapësirë mjaft e gjerë vlerësimi nga ana e autoriteteve. Për shembull nevoja për të qenë në gjendje të identifikohen të burgosurit mund që rrjedhimisht të justifikojë refuzimit për të lejuar që një i burgosur të rrisë mjekrën, ndërsa çështja e sigurisë mund të justifikojë mohimin e furnizimit me materiale për lutje¹¹² apo një libër që përmban detaje të arteve marciale për të burgosurit, edhe në rastet kur vërtetohet se aksesit për të tilla materiale janë të domosdoshme për ushtrimin e duhur të një besimi fetar.¹¹³

Këto detyrime shtetërore në bazë të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut reflektohen edhe në Rregulloren Evropiane të Burgjeve. Këto Rregulla nuk janë standarde të detyrueshme që synojnë të sigurojnë që të burgosurit të pajisen me gjëra materiale dhe morale duke respektuar dinjitetin e tyre dhe trajtimin e duhur jo-diskriminues, që njeh besimet fetare dhe që mbështet shëndetin dhe respektin për veten. Kështu, Rregullat parashikojnë se “regjimi i burgjeve do të organizohet për të qenë praktik mjaftueshëm që të mundësojë të burgosurit të praktikojnë fenë e tyre e të ndjekin besimet e tyre, të ndjekin shërbesat apo takimet e drejtueara nga përfaqësuesit e aprovuar, të vizitohen privatisht nga përfaqësues të tillë të fesë apo besimeve të tyre dhe të zotërojnë libra apo literaturë që lidhet me fenë apo besimet e tyre”. Megjithatë, “të

burgosurit nuk detyrohen të praktikojnë një fe apo besim, të ndjekin shërbesat fetare apo takimet, të marrin pjesë në praktikat fetare apo të pranojnë vizita nga një përfaqësues i ndonjë feje apo besimi.”¹¹⁴

Prozelitizmi

Teksti i paragrafit 1 të Nenit 9 specifikisht i referohet “mësimin” si një formë e njohur e “manifestimit” të besimit. E drejta për tu përpjekur që të bindësh të tjerët për vlefshmërinë e besimeve të individit gjithashtu mbështetet në mënyrë të nënkuptuar duke iu referuar në tekst të drejtës “për të ndryshuar fenë apo besimin e individit”. E drejta për të prozelitizuar në përpjekje për të bindur të tjerët që të ndërrojnë fenë e tyre në një tjetër përfshihet qartë në qëllimin e Nenit 9. Por kjo e drejtë nuk është absolute dhe mund të kufizohet aty ku Shteti arrin të demonstrojë se kjo vërtet bazohet në të mirë të mbajtjes së rendit publik apo të mbrojtjes së individëve vulnerabël kundrejt shfrytëzimit të paligjshëm. Jurisprudenca bën dallimin midis prozelitizmit “të drejtë” dhe “të gabuar”, një dallim që reflektohet në masat e tjera të adoptuara nga institucionet e Këshillit të Evropës, si për shembull Rekomandimi i Asamblesë 1412 (1999) në lidhje me veprimtaritë e paligjshme të sekteve që kërkojnë veprime kombëtare kundër “praktikave të paligjshme të kryera në emër të grupeve të një natyre fetare, ezoterike apo shpirtërore”, dhënia dhe shkëmbimi i informacionit midis shteteve për sekte të tilla dhe rëndësia e historisë dhe filozofisë së fesë në kurikulën shkollë me qëllim mbrojtjen e të rinjve.

Në *Kokkinakis kundër Greqisë*, një Dëshmitar i Jehovahit ishte dënuar me burg për prozelitizëm, një vepër që ndalohet specifikisht si nga Kushtetura greke, edhe nga statuti. Gjykata e Strasburgut pranoi në fillim se e drejta për tu përpjekur të bindësh të tjerët për

114 Rregullorja Evropiane e Burgjeve, Rekomandimi Rec (2006) 2, Rregullat 29(2)-(3).

Prozelitizmi

tu konvertuar në një besim tjetër u përfshi në qëllimin e garancisë, “nëse kjo nuk garantohej ... “liria për të ndryshuar fenë apo besimin e individit”, që mishërohet në Nenin 9, ka të ngjarë që të mbetet një letër e pavlerë”. Ndërsa vërehet se ndalimi ishte parashikuar me ligj dhe kishte synimin legjitim të mbrojtjes së të drejtave të të tjerëve, Gjykata e Strasburgut megjithatë, në rrethanat specifike, nuk mund të pranojë se ndërhyrja është provuar se është justifikuar si “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”. Në këndvështrimin e saj, duhet bërë një dallim midis “mbajtjes së besimit të krishterë” apo evangjelicizmit dhe “prozelitizmit të gabuar” duke përfshirë ndikimin e paligjshëm apo madje edhe përdorimin e forcës:

E para i korrespondon evangjelicizmit të vërtetë, të cilin një raport i hartuar nën kujdesin e Këshillit Botëror të Kishave e përshkruan si një mision thelbësor dhe përgjegjësi e çdo të krishterë dhe çdo Kishë. E dyta i korrespondon korrupsionit apo deformimit të saj. Në bazë të po këtij raporti, ajo mund të marrë formën e veprimtarive që ofrojnë materiale apo avantazhe sociale për të fituar anëtarë të rinj për një Kishë apo që ushtrojnë presion të paligjshëm tek njerëzit me probleme apo në nevojë; këtu mund të përfshihet edhe përdorimi i dhunës apo përpunimi (shpëlarja) e trurit; më në përgjithësi, nuk është në përputhje me respektimin e lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë së të tjerëve.

Megjithatë, mos-specifikimi i arsyeve për dënimin nga ana e gjykatave vendase nënkupton se ishte e pamundur për të demonstruar se ka ekzistuar një nevojë e ngutshme shoqërore për dënimin në fjalë. Gjykatat vendase kanë vlerësuar aftësitë penale të aplikantit thjesht duke përsëritur dispozitën statutoreshe dhe jo duke shpjeguar përse mjetet e përdorura nga aplikanti për tu përpjekur të bindë të tjerët kanë qenë të paligjshme:

Ekzaminimi i dispozitës statutoreshe përkatëse tregon se kriteret e

108 Leyla “ahin kundër Turqisë [GC], nr. 44774/98, Raportet 2005-XI, para. 104-162 në para. 109.

109 Ap. nr. 5947/72, X kundër Mbretërisë së Bashkuar, (1976), DR5, f. 8.

110 *Poltoratskiy kundër Ukrainës*, nr. 38812/97, Raportet 2003-V; dhe *Kuznetsov kundër Ukrainës*, nr. 39042/97, 29 prill 2003.

111 Ap. nr. 8317/78, *McFeely dhe të tjerë kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1980) DR20, f. 44.

112 Ap. nr. 1753/63, X kundër Austrisë, (1965), Përmb. Vend. 16, f. 20.

113 Ap. nr. 6886/75, X kundër Mbretërisë së Bashkuar, (1976) DR5, f. 100.

duhura të adoptura nga legjislatura greke janë në përputhje me ato që paraprijnë nëse dhe përse kohë që janë hartuar vetëm për të dënuar prozelitizmin e paligjshëm, të cilin Gjykata nuk ka përse ti përkufizojë në abstraktin në çështjen në fjalë. Gjykata vëren gjithsesi se në arsyetimin e tyre, gjykatat greke përcaktuan përgjegjësinë e aplikantit thjesht duke riprodhuar formulimin e legjislacionit dhe nuk specifikoi siç duhet mënyrën se si i akuzuari ishte përpjekur të bindte fqinjën e tij me mjete të paligjshme. Asnjë nga faktet që parashtruan nuk i justifikuan konstatimet e tyre. Duke qenë kështu, nuk është demonstruar se bindja e aplikantit ishte e justifikuar në rrethanat e çështjes nga një nevojë e ngutshme shoqërore. Masa që u kontestua pra nuk duket se ka qenë në përpjestim me synimin legjitim të ndjekur, apo rrjedhimisht, “e domosdoshme në një shoqëri demokratike ... për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të të tjerëve”.¹¹⁵

Ndryshë nga sa më sipër, në *Larissis kundër Greqisë*, dënimi i oficerëve madhorë, që ishin pjesëtarë të besimit të Rrëshajave, për prozelitizmin e tre aviatorëve që ishin nën komandën e tyre, nuk u konsiderua se përbënte shkelje të Nenit 9 në dritën e natyrës thelbësore të strukturave hierarkike ushtarake që Gjykata pranoi se kishte mundësi të riskut të ngacmimit të një vartësi kur i fundit kërkoi të tërhiqej nga një bisedë që kishte filluar nga një oficer madhor. Argumentet e qeverisë së paditur se oficerët madhorë kishin abuzuar me influencën e tyre dhe se dënimet kishin qenë të justifikuar nga nevoja për të mbrojtur prestigjin dhe punën efektive të forcave të armatosura dhe për të mbrojtur ushtarët si individë nga detyrimi me forcë i bindjeve ideologjike, u pranuan nga Gjykata e Strasburgut në këtë rast:

115 *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A, në parag. 48-49.

Gjykata vëzhgon se është parashtruar qartë se Konventa zbatohet në parim për anëtarët e forcave të armatosura, si dhe për civilët. Gjithsesi, kur interpretohet dhe zbatohet rregullat e saj në çështje të tilla si kjo që po shqyrtohet, është e domosdoshme të mbahen parasysh karakteristikat e veçanta të jetës ushtarake dhe efektet që ka në situatën e anëtarëve individualë të forcave të armatosura Në këtë kuadër, Gjykata vëren se strukturat hierarkike që janë një tipar i jetës në forcat e armatosura mund të ngjyrosin çdo aspekt të marrëdhënieve midis personelit ushtarak, duke vështirësuar refuzimin e një vartësi ndaj përqsasjeve të një individi të një rangu superior apo tërheqjen nga nga bisedim i nisur nga ai. Kështu, ajo që në botën e civilëve mund të shihet si një shkëmbim i padëmshëm i ideve ku tjetri është i lirë të pranojë apo të hedhë poshtë ato, brenda kufijve të jetës ushtarake, kjo gjë mund të shihet si një formë provokimi apo ushtrimi të presionit të paligjshëm duke abuzuar me pushtetin. Duhet theksuar fakti se jo çdo diskutim për fenë apo çështje të tjera delikate midis individëve të rangjeve të pabarabarta, do të hyjnë në këtë kategori. Megjithatë, kur këtë e kërkojnë edhe rrethanat, Shtetet mund të justifikohen në ndërmarrjen e masave të posaçme për të mbrojtur të drejtat dhe liritë e anëtarëve vartës të forcave të armatosura.

Gjykatat vendase në fakt kishin dëgjuar prova ku tregohesh aviatorët e përfshirë ishin ndër të detyruar të merrnin pjesë apo se ishin bezdisur nga përpjekjet e vazhdueshme të oficerëve të tyre eprorë për t’i përfshirë në bashkëbisedime rreth fesë, megjithëse nuk kishte patur kërcënime apo nxitje për të bërë një gjë të tillë. Kështu është bërë e qartë se aviatorët i ishin nënshtruar njëfarë presioni nga oficerët e tyre dhe ata ishin ndër të detyruar deri në njëfarë mase. Përfundimi ishte se në këtë rast, nuk ka pasur shkelje të Nenit 9:

... Gjykata konsideron se autoritetet greke në parim ishin të justifikuar në marrjen e disa masave për të mbrojtur aviatorët e një rangu më të ulët nga presioni i paligjshëm që u ushtrua nga aplikantët për të përmbyshur dëshirën e tyre për të propaganduar besimet e tyre fetare. Ajo vëren se masat e marra nuk ishin veçanërisht të rënda dhe ishin më shumë parandaluese sesa ndëshkuese në natyrë, pasi dënimi që iu dha nuk ishte i zbatueshëm nëse aplikantët nuk do të shkelin përsëri ligjin brenda tre viteve në vijim. ... Sipas të gjitha rrethanave të çështjes, Gjykata nuk konstaton se këto masa nuk ishin proporcionale.

Nga ana tjetër, Gjykata e Strasburgut hodhi poshtë argumentet e qeverisë në të njëjtën çështje se procedimi për prozelitizmin e civilëve kishte qenë “i domosdoshëm në një shoqëri demokratike”, edhe kur u argumentua se kjo kishte përfshirë shfrytëzimin e paligjshëm të individëve që vuanin nga vështirësi personale dhe psikologjike. Ishte e një “rëndësie vendimtare” që këta civilë të mos i nënshtroheshin presioneve dhe kufizimeve të të njëjtit lloj, ashtu si ishin aviatorët në kohën kur aplikantët ishin munduar t’i konvertonin bindjet e tyre. Këtu nuk ishte bërë mbrojtja e duhur për marrjen e një vendimi të tilla nga gjykatat vendase. Edhe në lidhje me një nga civilët që kishte kaluar stres për shkak të dështimit të martesës së saj, as nuk ishte demonstruar se gjendja e saj mendore ishte e tillë që të kërkonte “ndonjë mbrojtje të veçantë nga veprimtaritë evangjeliqe të aplikantëve apo se ishte ushtruar presion i paligjshëm, si u demonstrua nga fakti se ajo ishte në gjendje që të merrte vendimin për të shkëputur të gjitha lidhjet me Kishën e Rrëshajave”.¹¹⁶ Këto çështje tregojnë se Shtetet në disa raste mund të ndërmarrin hapa për të ndaluar të drejtën e

116 *Larissis kundër Greqisë*, gjykimi i 24 shkurtit 1998, Raportet 1998-I, 362, para. 40-61, në para. 50, 54 dhe 59.

individëve për tu përpjekur të bindin të tjerët për vlefshmërinë e besimeve të tyre, megjithëse kjo e drejtë shpesh kategorizohet nga besimtarët si një detyrë në thelb e shenjtë. Çështjet tregojnë qartë edhe se, gjithsesi, çdo ndërhyrje në të drejtën për të prozelitizuar duhet të demonstron se ka qenë e domosdoshme në rrethanat e caktuara.

Ndërhyrja në mosmarrëveshjet e brendshme midis besimtarëve të një komuniteti fetar

Çështjet në të cilat autoritetet shtetërore janë përpjekur të ndërhyjnë në mosmarrëveshjet e brendshme midis anëtarëve të një komuniteti fetar tregojnë ndërvëprimin midis lirisë së fesë dhe lirisë së shoqërimit. Neni 9, kur interpretohet në dritën e Nenit 11 “përfshin pritjet se një komuniteti të tillë do t’i lejohej të funksionojë në paqe, pa ndërhyrjen arbitrare të Shtetit”, dhe kështu “masat e Shtetit që favorizojnë një drejtues të caktuar apo grup në një komunitet fetar të ndarë, apo që kërkon të detyrojë komunitetin apo një pjesë të tij që të vihen nën drejtimin e një drejtimi të vetëm kundër vullnetit të tij, do të përbëjë cënim të lirisë së fesë”.¹¹⁷ Në çdo rast, edhe një shkallë e caktuar tensioni përbën thjesht pasojën e pashmangshme të pluralizmit.¹¹⁸

Në çështjen *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, Gjykatës së Strasburgut iu kërkua të përcaktonte nëse një ndërhyrje e shkaktuar nga përpjekjet e bëra nga autoritetet shtetërore për të trajtuar konfliktet e gjata brenda komunitetit fetar musliman, kishte qenë “e domosdoshme në një

117 *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, nr.39023/97, 16 dhjetor 2004 në para. 73.

118 *Agga kundër Greqisë (nr. 2)*, nr. 50776/99 dhe 52912/99, para. 56-61, 17 tetor 2002.

shoqëri demokratike”. Ajo vendosi se nuk u demonstrua si e tillë: *Gjykata përsërit se ekzistenca autonome e komuniteteve fetare është e pashmangshme për pluralizmin në një shoqëri demokratike. Ndërsa mund të jetë e domosdoshme që një Shtet të ndërmarrë hapa për të qenë në përputhje me interesat e feve të ndryshme dhe grupeve të ndryshme fetare që bashkëjetojnë në një shoqëri demokratike, Shteti ka detyrimin për të mbetur neutral dhe i paanshëm në ushtrimin e pushtetit të vet rregullator dhe në marrëdhëniet e tij me fe të ndryshme, vlera dhe besime. Rreziku qëndron në mbrojtjen e pluralizmit dhe në funksionimin e duhur të demokracisë, ku, një nga karakteristikat kryesore të të cilave është mundësia që ofron për të zgjidhur problemet e një vendi nëpërmjet dialogut, edhe kur janë acaruese.*

Në çështjen në fjalë, ligji dhe praktika përkatëse, si dhe veprimet e autoriteteve...detyruan komunitetin e ndarë që të kishte një drejtim të vetëm kundër vullnetit të njërit prej dy rivalëve për drejtues. Si rezultat, njëri nga grupet e drejtuesve u favorizua dhe tjetri u përjashtua dhe iu privua mundësia për të vazhduar menaxhimin autonom të çështjeve dhe pasurive të asaj pjese të komunitetit që e mbështeti... Qeveria nuk deklaroi arsyen përse në këtë çështje synimi për të vënë në vend ligjin e padrejtësisë në komunitet nuk mund të arriheshin me mjete të tjera, pa detyruar komunitetin e ndarë të pranonte një drejtim të vetëm.

Nevoja për masa të tilla nuk ishte përcaktuar pra. I rëndësishëm ishte në këtë rast specifik ishte edhe fakti se masat as nuk kishin rezultuar të suksesshme pasi konfliktet në komunitet kishin vazhduar. Ndërsa autoritetet gëzonin një masë “hapësire vlerësimi” për të vendosur se çfarë masash të merren në rrethana të tilla, autoritetet e kishin kaluar atë hapësirë në këtë rast. Përkatësisht,

ndërhyrja nga autoritetet përbënte shkelje të Nenit 9.¹¹⁹

Marrja e masave nga autoritetet shtetërore për të siguruar që komunitetet fetare të mbeten, apo të bashkohen me një drejtim të vetëm do të jetë e vështirë pra për tu justifikuar nëse kontestohet, edhe atëherë kur veprimi pretendohet se ndërmerret në interes të rendit publik. Përgjegjësia e autoriteteve për të nxitur pluralizmin dhe tolerancën qartësisht bën që të sajohet çdo argument bazuar në qeverisjen e mirë apo në rëndësinë e sigurimit të drejtimit efektiv spiritual. Në *Serif kundër Greqisë*, aplikanti ishte zgjedhur si Myfti, një drejtues fetar muslima, dhe kishte filluar të ushtronte funksionet e asaj detyre. Megjithatë, ai nuk e kishte siguruar autoritetin e detyrueshëm shtetëror për të kryer një detyrë të tillë dhe kundër tij u filluan procedurat penale me motivin se kishte uzurpuar funksionet e një prifti të një “feje të njohur” me qëllimin e mbrojtjes së autoritetit të një myftiu tjetër që kishte siguruar njohjen e nevojshme zyrtare. Gjykata e Strasburgut pranoi se dënimi si rezultat i kësaj kishte ndjekur synimin legjitim të ruajtjes së rendit publik. Gjithsesi, nuk nuk ishte e bindur se kishte pasur një nevojë të ngutshme shoqërore për dënimin e dhënë. Nuk kishte pasur asnjë rast të problemeve me rendin dhe, sugjerimi i qeverisë së paditur se mosmarrëveshja mund të kishte përfunduar edhe në vështirësi ndërshtetërore në nivel diplomatik, nuk kishte qenë asgjë tjetër përveç një mundësie të largët. Në çdo rast, funksioni i Shtetit në raste të tilla ishte që të nxisë pluralizmin dhe jo të kërkojë eliminimin e tij:

Megjithëse Gjykata njuh faktin se është e mundur që tensioni krijohet në situatat kur një fe apo komunitet tjetër fetar ndahet dhe mendon se kjo është një nga pasojat e pashmangshme të pluralizmit. Roli i

119 *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, nr. 39023/97, 16 dhjetor 2004, para. 93-99 në para. 93-95.

*autoriteteve në rrethana të tilla nuk është që të shmanget shkaku i tensionit duke eliminuar pluralizmin, por që të sigurohet toleranca midis grupeve që konkurojnë.*¹²⁰

Një situatë e ngjashme lindi edhe në çështjen *Agga kundër Greqisë* (nr. 2). Këtu, aplikanti ishte zgjedhur për postin e myftiut nga adhuruesit në një xhami. Ky rezultat ishte anuluar nga zyrtarët e shtetit që më pas kishin emëruar një myfti tjetër në detyrë. Aplikanti nuk kishte pranuar të largohej dhe si pasojë ishte dënuar për veprën e uzurpimit të funksioneve të një drejtuesi të një “feje të njohur”, si kishte ndodhur në çështjen *Serif*. Përsëri u pranua lehtë se një interes noën religion as had also occurred in the *Serif* case. It eas again readily accepted that the interference ndërhyrja kishte ndodhur për një interes të parashikuar, pra, ruajtjen e rendit publik. Aplikimi i sanksioneve penale gjithashtu kishte qenë i parashikueshëm. Por, Gjykata e Strasburgut përsëri nuk mund të mjaftohej me faktin se ndërhyrja kishte qenë “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”. Nuk kishte pasur asnjë nevojë të ngutshme shoqërore për ndërhyrjen. Sipas mendimit të saj, “ndëshkimi i një personi thjesht sepse është prezantuar si drejtuesi ligjor i një grupi i cili e ka ndjekur atë me vullnet të lirë, zor se mund të konsiderohet në pajtim me kërkesat e një pluralizmi fetar në një shoqëri demokratike.” Megjithëse drejtuesit fetar njiheshin nga e drejta vendase se kishin të drejtë të ushtronin disa përgjegjësi shtetërore administrative dhe gjyqësore (dhe kështu, meqë marrëdhëniet ligjore mund të ndikoheshin nga aktet e drejtuesve fetarë, interesi publik në fakt mund të justifikojë marrjen e masave për të mbrojtur individët kundrejt mashtrimit), në këtë rast nuk ka pasur tregues për të provuar se aplikanti ishte përpjekur në njëfarë mënyrë apo kohe

120 *Serif kundër Greqisë*, nr. 38178/97, Raportet 1999-X, para. 49-54.

që të ushtronte këto funksione. Gjithashtu, duke qenë se tensioni është pasojë e pashmangshme e pluralizmit, asnjëherë nuk duhet të jetë e domosdoshme në një demokraci që Shteti të kërkojë të vendosë një komunitet fetar nën një drejtim të unifikuar duke favorizuar një drejtues të caktuar më shumë se të tjerët.¹²¹

Kushti për regjistrim zyrtar

Neni 11 në përgjithësi mbron të drejtën e individëve për të organizuar së bashku, me qëllimin e avancimit të veprimit kolektiv në një fushë të interesit të përbashkët. Kur Neni 9 interpretohet së bashku me Nenin 11, pasoja është një shkallë e lartë interesi për të drejtën për të krijuar një shoqatë fetare:

Duke qenë se komunitetet fetare ekzistojnë tradicionalisht në formën e strukturave të organizuara, Neni 9 duhet të interpretohet në dritën e Nenit 11 të Konventës që mbron jetën shoqërore kundrejt ndërhyrjes së pajustificuar të Shtetit. Duke e parë në këtë këndvështrim, e drejta e besimtarëve për lirinë e fesë, që përfshin të drejtën për të manifestuar fenë në kolektiv me të tjerët, përfshin pritjet që besimtarëve u lejohet të bashkohen lirshëm pa ndërhyrjen arbitrare të Shtetit. Ne fakt, ekzistenca autonome e komuniteteve fetare është e rëndësishme për pluralizmin në një shoqëri demokratike dhe pra përbën një problem që qëndron në zemër të mbrojtjes që garanton Neni 9.¹²²

Ndërveprimi midis garancive të Nenit 9 për manifestimin kolektiv të besimit dhe mbrojtjen që garanton Neni 11 për lirinë e shoqërimin, së bashku me ndalimin ndaj diskriminimit në

121 *Agga kundër Greqisë* (nr. 2), nr. 50776/99 dhe 52912/99, para. 56-61, 17 tetor 2002.

122 *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, nr. 45701/99, Raportet 2001-XII, në para. 118.

gëzimin e garancive të Koventës, siç parashikohet nga Neni 14, është i një rëndësie të konsiderueshme për të zgjidhur çështje që kanë të bëjnë me refuzimin për të dhënë njohje zyrtare. Kjo mund të jetë e nevojshme për të përfutuar nga privilegje të tilla si përjashtimi nga taksat apo njohja e statusit të bamirësisë që në të drejtën vendase mund të varet nga regjistrimi paraprak apo njohja shtetëtare. Organizimi që favorizon komunitete të caktuara fetare në parim nuk bien në kundërshtim me kërkesat e Konventës (dhe në veçanti, Nenet 9 dhe 14) “me kusht që të ketë një justifikim objektiv dhe të arsyeshëm për ndryshimin në trajtim dhe se marrëveshje të tilla mund të hyjnë në fuqi nga Kisha të tjera që dëshirojnë të bëjnë një gjë të tillë”.¹²³

Gjithsesi, e drejta vendase mund të parashikojë edhe më tej e të kërkojë njohje zyrtare për të përfutuar personalitetin ligjor të nevojshëm për të bërë të mundur që një organ fetar të funksionojë në mnyrë efektive. Risku me kërkesa të tilla është se mund të zbatohen në mënyrë diskriminuese me qëllimin e kufizimit të përhapjes së besimeve të pakicave.¹²⁴ Kur për këtë nevojitet njohja zyrtare, thjesht toleranca shtetërore e një komuniteti fetar nuk ka të ngjarë që të jetë e mjaftueshme.¹²⁵ Vënia e një kushti për regjistrim zyrtar në vetvete nuk është në përputhje me lirinë e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, por Shteti duhet të jetë i kujdesshëm që të mbajë një pozicion të një neutraliteti të rreptë dhe të jetë në gjendje të demonstrojë se ka motivet e duhura për të refuzuar njohjen. Gjithashtu, procesi i regjistrimit duhet të ruhet

ndaj lirisë së madhe të dhënë dhe të shmangë vendimmarrjen arbitrare.¹²⁶ Ndërsa Shteti “ka të drejtë të verifikojë nëse një lëvizje apo shoqatë kryen më këmbëngulje veprimtari në ndjekje të një synimi fetar që është i dëmshëm për popullsinë”,¹²⁷ nuk duket se vlerëson legjitimitetin relativ të besimeve të ndryshme.¹²⁸

Edhe kur një Shtet kërkon të mbështetet në sigurinë kombëtare dhe integritetin territorial si justifikim për të refuzuar regjistrimin e një komuniteti, kërkohej një shqyrtim rigoroz i pretendimeve të tilla. Supozimet e paqarta nuk kanë vend në këtë pikë. Në *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, aplikantëve u ishte mohuar mbledhja për qëllime fetare dhe nuk kishin qenë në gjendje të siguronin mbrojtje ligjore kundrejt ngacmimeve apo për të mbrojtur pronën e kishës. Qeveria e paditur u përpoq që argumentonte se regjistrimi në rrethanat specifike të çështjes mund të çonte në destabilitet, si të Kishës Ortodokse edhe në fakt të shoqërisë si një e tërë, pasi çështje kishte të bënte me një mosmarrëveshje midis patriarkateve ruse dhe rumune; gjithashtu, njohja mund të krijonte një impakt të kundërt në vetë integritetin territorial dhe në pavarësinë e Shtetit. Duke përsëritur kërkesën e Shtetit për të qëndruar neutral dhe rolin e tij në përkrahjen e tolerancës reciproke midis grupeve rivale (dhe jo ndërmarrjen e hapave për të zbutur shkakun e tensionit duke eliminuar pluralizmin), Gjykata e Strasburgut përsëri theksoi se Neni 9 e përjashtonte vlerësimin e shtetit “për legjitimitetin e besimeve fetare apo mënyrave në të cilat janë

shprehur këto besime”. Gjithashtu ishte e nevojshme që Neni 9 të interpretohet me garancitë e Nenit 11 kundrejt ndërhyrjen e pajustificuar të shtetit në lirinë për tu mbledhur: dhe “e parë në këtë perspektivë, e drejta e besimtarëve për lirinë e fesë, që përfshin të drejtën për të manifestuar fenë në kolektiv me të tjerë, nënkupton pritjet që besimtarët të lejohen të mblidhen lirshëm, pa ndërhyrjen arbitrare të Shtetit.” Duke marrë parasysh se kisha aplikante nuk përbente një vlerë të re, dhe duke bërë që njohja e saj të varej në vullnetin e një autoriteti tjetër fetar që ishte njohur më parë, detyrimi i neutralitetit dhe paanshmërisë nuk u morën parasysh. Por edhe Gjykata nuk ishte e bindur në mungesë të ndonjë provë që të vërtetonte se kisha ishte (siç parashit qeveria e paditur) e angazhuar në veprimtari politike që binte në kundërshtim me politikën publike moldave, apo me synimet fetare që i kishte shpallur vetë, apo se njohja nga ana e shtetit mund të përbente rrezik për sigurinë kombëtare dhe integritetin territorial.¹²⁹

Refuzimi për të regjistruar një komunitet fetar mund të mbartë edhe pasojën se ky komunitet ndalohej të zbatojë interesat e tij në gjykata. Kishat mund të kenë edhe prona dhe çdo lloj ndërhyrjeje në këto të drejta në parim mund të lindin për diskutim çështje që hyjnë në qëllimin e Nenit 1 të Protokollit Nr. 1.¹³⁰ Në *Kisha Katolike e Kaneas kundër Greqisë*, vendimi i gjykatave vendase për të refuzuar njohjen e kishës aplikante me personalitetin e duhur ligjor u kundërshtua me rezultat pozitiv. Aty, Gjykata e

Strasburgut konsideroi se efekti i një vendimi të tillë ishte që të ndalohej kisha në atë kohë e në të ardhmen që të kishte debate në lidhje me pronën për të cilën gjykata vendase kishin vendosur.¹³¹ Në *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, Gjykata e Strasburgut vërejtë më tej se Neni 9 duhej interpretuar në dritën e Nenit 6 dhe garancitë për akses në procedura të drejta gjyqësore me qëllim mbrojtjen e komunitetit fetar, anëtarëve të tij dhe pronave. Pretendimi i qeverisë se kishte treguar tolerancë për kishën dhe anëtarët e saj nuk mund të zëvendësohej me faktin që duhej njohur zyrtarisht dhe kjo kishte rezultuar në pasojë të tilla për të drejtat e aplikantëve në bazë të Nenit 9 që nuk mund të justifikoheshin me “të qeniet të domosdoshme në një shoqëri demokratike”.¹³² Kështu pra ka një të drejtë për akses në gjykatë për të përcaktuar të drejtat dhe detyrimet e një komuniteti në termat e Nenit 6 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.

Kontrollet në vendet e kultit

Rregullorja e organizatave fetare – madje edhe duke nënkuptuar favorizimin e një feje ndaj të tjerave – gjithashtu mund të përfshijë imponimin dhe vënien në zbatim të kontrolleve të planifikuara.¹³³ Përsëri, duhet treguar kujdes për të siguruar kërkesat e legjitimitetit që përshkruajnë synimin kontrolleve të tilla, pasi dhënia e pëlqimit për planifikime nuk përdoret për qëllime të tjera. Për shembull, në *Manoussakis dhe Ors kundër*

123 Ap. nr. 53072/99, *Alujer Fernández dhe Caballero García kundër Spanjës*, vendimi i 14 qershorit 2001.

124 Cf. Konventa Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare, Neni 8: njohja se “çdo person që i përket një pakice kombëtare ka të drejtën për të manifestuar fenë e tij apo të saj dhe të krijojë institucione, organizata dhe shoqata fetare”.

125 *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, nr. 45701/99, Raportet 2001-XII, para. 129.

126 *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman*, nr. 39023/97, 16 dhjetor 2004, para 33.

127 *Manoussakis dhe të tjerë kundër Greqisë*, gjykimi i 26 shtatorit 1996, Raportet 1996-IV në para. 40.

128 *Hasan dhe Chaush kundër Bullgarisë*, [GC] nr. 30985/96, Raportet 2000-XI, para. 84-89 në para. 78.

129 *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, nr. 45701/99, Raportet 2001-XII, para. 101-142. Shih edhe *Pentidis dhe të tjerë kundër Greqisë*, gjykimi i 9 qershorit 1997, Raportet 1997-III, para. 46 dhe *Dega Moskovite i Ushtrisë së Shpëtimt kundër Rusisë*, gjykimi i 5 tetorit 2006, para. 71-74, Raportet 2006-.

130 Shih për shembull, *Manastiret e Shenjta kundër Greqisë*, gjykimi i 9 dhjetorit 1994, Seria A nr. 301-A, para. 54-66.

131 *Kisha Katolike e Kaneas kundër Greqisë*, Raportet 1997-VIII, para. 40-42.

132 *Kisha Metropolitane e Besarabisë dhe të tjerë kundër Moldavisë*, nr.45701/99, Raportet 2001-XII, para. 101-142 (pasuritë duke përfshirë ndihmat humanitare). Shih edhe *Pentidis dhe të tjerë kundër Greqisë*, gjykimi i 9 qershorit 1997, Raportet 1997-III, para. 46.

133 Përfshirja e kufizimeve për aksesin në vendet që konsiderohen të rëndësishme: Ap. nr. 12587/86, *Chappell kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1987) DR53, f. 241. Cf. Ap. nr. 24875/94, *Logan kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1996) DR86, f. 74.

Greqisë, në bazë të së drejtës vendase, organizatat fetare duhet të marrin një miratim formal për të përdorur ambientet për rituale e tyre. Dëshmitarët e Jehovahit kishin kërkuar, por pa sukses, që të merrnin një leje të tillë, dhe më pas ishin dënuar se kryenin ritualet e tyre në vende të paautorizuara për këtë qëllim. Gjykata e Strasburgut pranoi faktin se autoritetet vendase kishin të drejtë të merrnin masa për të përcaktuar nëse veprimtaritë e kryera nga shoqata fetare ishte potencialisht e dëmshme për të tjerët, por kjo nuk e lejonte Shtetin të përcaktonte legjitimitetin e besimeve apo të mënyrës së shprehjes së këtyre besimeve. Në këtë rast, konteksti mbi të cilin u paraqit aplikimi ishte i drejtë:

E drejta për lirinë e fesë, siç garantohet nga Konventa, përjashton ndonjë liri nga ana e Shtetit për të përcaktuar nëse besimet fetare apo mjetet e përdorura për të shprehur besime të tillë janë të ligjshme. Përkatesisht, Gjykata merr parasysh këndvështrimin se kërkesat për autorizim në bazë të së drejtës vendase janë në përputhje me Nenin 9 të Konventës, vetëm kur i jepet drejtuesit të kishës koha për të vërtetuar nëse kushtet formale të parashtruara në ligj përmbushen nga organizata e tij.

Nga provat dhe nga shumë raste të tjera që citohen nga aplikantët e që nuk kontestohen nga Qeveria duket se Shteti ka tentuar të përdorë mundësitë e dhëna nga e drejta vendase për të imponuar kushte të ngurta, apo madje ndaluese mbi praktikimin e besimeve fetare nga lëvizje të caktuara jo-Ortodokse, në veçanti Dëshmitarët e Jehovahit. ... Precedenti i zgjeruar në këtë fushë duket se tregon një tendencë të qartë nga ana e autoriteteve administrative dhe fetare për të përdorur këto dispozita me qëllim kufizimin e veprimtarive të besimeve fetare që janë jashtë Kishës Ortodokse.

Rëndësi ka pasur edhe fakti se autorizimi ishte ende në pritje për tu marrë në kohën kur Gjykata e Strasburgut dha gjykimin dhe se ky autorizim duhej të dilte jo vetëm nga zyrtarët e shtetit, por

edhe nga peshkopi i zonës. Gjykata përcaktoi se dënimi nuk mund të thuhet se kishte qenë një përgjigje proporcionale.¹³⁴ Këtu pra kërkohej pozicioni i një neutraliteti të rreptë dhe për këtë qëllim, nuk do të ishte e përshtatshme përfshirja në këtë procedurë e një autoriteti tjetër fetar që vetë gëzon njohjen nga ana e shtetit.

Situatat në të cilat kushtet rigorozë (apo më saktë ndaluese) imponohen ndaj besimtarëve të besimeve të caktuara, megjithatë, duhet të vihen përballë atyre në të cilat një aplikant kërkon të modifikojë rezultatin e planifikimit të vendimeve që merren në një mënyrë objektive dhe neutrale. Në *Vergos kundër Greqisë*, aplikantit i ishte refuzuar leja për të ndërtuar një shtëpi lutjeje për komunitetin në një truall që zotëronte, me motivin se plani për përdorimin e truallit nuk lejonte ndërtimin e ambienteve të tilla dhe se ai ishte veçse një anëtar i komunitetit të tij fetar në qytetin e tij. Autoritetet e urbanistikës kishin nxjerrë pra përfundimin se nuk kishte ndonjë nevojë shoqërore që të justifikonte modifikimin e palnit urban për ndërtimin e shtëpisë së lutjes. Për të vendosur nëse kjo ndërhyrje ishte “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”, Gjykata e Strasburgut pranoi se kriteret e zbatuara nga autoritetet vendase, kur konsiderohet masa e lirisë së aplikantit për të manifestuar fenë e tij kundrejt interesit publik, në planifikimin racional nuk mund të konsiderohej si arbitrare. Duke marrë parasysh hapësirën e vlerësimit të një Shteti në çështjet e planifikimit urban të qyteteve apo vendeve, interesi publik nuk duhet të përdoret për të dhënë prioritet nevojës së një besimtari të vetëm të një komuniteti fetar, kur kishte një shtëpi lutjeje në një qytet afër, e cila i përmbushte nevojat e komunitetit fetar në rajon.¹³⁵

¹³⁴ *Manoussakis dhe të tjerë kundër Greqisë*, gjykimi i 26 shtatorit 1996, Raportet 1996- IV, para. 44-53 në para. 48.

¹³⁵ *Vergos kundër Greqisë*, nr. 65501/01, 24 qershor 2004.

Garanci të lidhura me Nenin 9 sipas Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut: impakti në ushtrimin e lirë të ndërgjegjes apo besimit

Do të ishte me vend të diskutohej – megjithëse shkurtimisht – mbi garancitë që lidhen me fenë dhe besimin që kanë lindur në bazë të dispozitave të tjera të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Rëndësia e dispozitave të tilla si të Nenit 6 dhe të Nenit 11 është nxjerrë në pah në lidhje me aspektin kolektiv të lirisë së fesë. Garancitë e tjera kanë njëfarë rëndësie edhe në gëzimin e lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë. Në veçanti, mund të lindin çështje për trajtim brenda kontekstit të të drejtave prindërore në sigurimin e arsimit publik sipas Nenit 2 të Protokollit Nr.1, ndërsa mund të lindin për trajtim me raste kufizime në lirinë e shprehjes së komuniteteve fetare sipas Nenit 10. Është e nevojshme edhe që të vihet re rëndësia e ndalimit ndaj diskriminimit të Nenit 14 në gëzimin e të drejtave të Konventës. Diskutimi që vijon gjithsesi mund të japë vetëm një hyrje bazë ndaj këtyre çështjeve.

Bindjet fetare dhe arsimit: Neni 2 i Protokollit Nr. 1

Pyetjet në lidhje me respektimin e besimit fetar të prindërve në sigurimin e arsimit të fëmijëve të tyre mund të lindin në bazë të Protokollit 1, Neni 2 i Konventës. E para parashikon se “askujt nuk i mohohet e drejta për arsim”, dhe më pas se “në ushtrimin e çdo funksioni që ndërmerr në lidhje me arsimin dhe mësimdhënien Shteti do të respektojë të drejtën e prindërve për të siguruar një arsimim të tillë në përputhje me fenë dhe bindjet e tyre filozofike”. Në kontekstin e kësaj dispozite, “arsimimi” sugjeron “të gjithë procesin në çdo shoqëri, përpjekjet e të rriturve për të transmetuar besimet e tyre,

kulturën dhe vlerat e tjera tek të rinjtë”, ndërsa “mësimdhënia apo trajnimi i referohet në veçanti transmetimit të njohurive dhe zhvillimit intelektual”. “Respektimi” sugjeron më shumë se thjesht pohim apo se këndvështrimet e një prindi janë marrë në konsideratë, dhe në fakt “nënkupton disa detyrime pozitive nga ana e Shtetit”.¹³⁶

E drejta për respektimin e bindjeve fetare dhe filozofike i përket prindërve të fëmijës dhe jo vetë fëmijës¹³⁷ apo ndonjë shkolle ose shoqate fetare.¹³⁸ Por detyrimi për të respektuar ndonjë nga këto “bindje” të prindërve gjithsesi varet nga e drejta primare e një fëmije për tu arsimuar, dhe kështu, dispozita nuk mund të interpretohet në mënyrë të tillë që të kërkojë pranimin e vullnetit të një prindi, për shembull, që për një fëmijë të bëhet një përjashtim i përgjithshëm për të ndjekur shkollën të shtunave me motive fetare.¹³⁹

Besime të tilla sigurisht që mund të lindin brenda kontekstit të përcaktimit të kurikulës dhe dhënies së saj, por interesat e shtetit për të siguruar që informacioni faktit – duke përfshirë informacionin e një nature fetare apo filozofike – i cili bën pjesë të kurikulës shkollore, mund të ketë prioritet ndaj këndvështrimeve të prindërve në këtë fushë.¹⁴⁰ Thelbi i garancisë është “mbrojtja e pluralizmit dhe tolerancës

¹³⁶ *Campbell dhe Cosans kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 25 shkurtit 1982, Seria A nr. 48, në para. 33 dhe 37; *Valsamis kundër Greqisë* 1996-VI, 2312, në para. 27

¹³⁷ *Eriksson kundër Suedisë*, gjykimi i 22 qershorit 1989, Seria A nr. 156, para. 93.

¹³⁸ Ap. nr. 11533/85, *Fondacioni Jorbebo i Shkollave Kristiane dhe Jorbebo kundër Suedisë*, (1987) DR51, f. 125.

¹³⁹ *Martins Casimiro dhe Cerveira Ferreira kundër Luksemburgut* (vendim), nr. 44888/98, 27 prill 1999.

¹⁴⁰ Ap. nr. 17568/90, *Slujsi kundër Belgjikës*, (9 shtator 1992).

në arsimin publik dhe ndalimi i indoktrinimit”.¹⁴¹ Në *Kjeldsen, Busk Madsen dhe Pedersen kundër Danimarkës*, prindërit kontestuan dispozitën e edukimit seksual tek fëmijët e tyre. Në një pjesë kryesore të gjykimit që përmbledh mënyrën për të zgjidhur interesat konfliktuale të Shtetit, të nxënësve dhe të prindërve të tyre, Gjykata e Strasburgut bëri një dallim midis komunikimit të njohurisë, qoftë të një natyre të drejtpërdrejtë apo të tërthortë fetare apo filozofike, dhe mësimdhënia që kërkon të indoktrinojë një vlerë të caktuar apo filozofi që nuk respekton pikëpamjet e një prindi. Dispozita nuk “lejon që prindërit të kundërshtojnë integrimin e një mësimdhënieje apo edukimi të tillë në kurikulën shkollore, pasi në të kundërtën, i gjithë mësimi i institucionalizuar do të rrezikojë të rezultojë joefektiv” pasi shumica e lëndëve në shkolla përmbajnë “disa tipare dhe implikime filozofike”. Megjithatë, shkolla duhet të sigurojë që edukimi i cili jepet nëpërmjet mësimdhënieje apo trajnimit të transmetojë informacion dhe njohuri “në një mënyrë objektive, kritike dhe pluraliste”. Garancia kyçe është kundër Shtetit që ndjek “një synim indoktrinimi që mund të konsiderohet se nuk respekton bindjet fetare dhe filozofike të prindërve”, që është “kufiri i cili nuk duhet të tejkalohet”.¹⁴²

Në një mënyrë të ngjashme, çështje që përfshin masat disiplinore, nuk duhet hedhur poshtë si një problem që thjesht i takon administrimit të brendshëm. Në *Campbell dhe Cosans kundër Mbretërisë së Bashkuar*, prindërit e nxënësve kundërshtuan ndaj praktikës së ndëshkimit trupor. Gjykata e Strasburgut pranoi që pikëpamjet e aplikantëve përmbushnin kushtin e bindjes filozofike pasi kishin lidhje me “aspekt me peshë e të

konsiderueshëm të jetës njerëzore dhe sjelljes, përkatësisht integritetin e personit”, dhe kështu, mosrespektimi i këtyre bindjeve nga ana e Shtetit shkeli garancitë pasi “imponimi i masave disiplinore është një pjesë përbërëse e procesit, ndërsa një shkollë përpigjet të përmbushë objektivin për të cilin është krijuar, duke përfshirë zhvillimin dhe formimin e karakterit dhe forcës mendore të nxënësve të vet”.¹⁴³

Çështjet arsimore mund të lindin edhe brenda qëllimit të Nenit 9, por ndikimi i precedentit në bazë të Nenit 1 të Protokollit Nr. 1, që është në dispozicion të aplikantëve, dallohet shumë qartë. Kushti për të ndjekur arsimimin moral dhe shoqëror në mungesë të ndonjë pretendimi për indoktrinim, nuk jep shkas për ndërhyrje në të drejtat e Nenit 9.¹⁴⁴ Gjithashtu, ndërsa refuzimi për të dhënë një përjashtim të përgjithshëm nga ndjekja e shkollës të shtunave për shkak të besimit fetar për djemtë e aplikantëve, Adventistët e Ditës së Shtatë, mund të konsiderohej si një ndërhyrje në manifestimin e besimit, asnjë privilegj i përgjithshëm nuk mund të njihej, pasi mund të ndikonte për të kundërtën në të drejtën e fëmijës për arsim, që e drejtë që ka prioritet ndaj të drejtave të prindërve për të marrë në konsideratë bindjet e tyre fetare.¹⁴⁵

Liria e shprehjes dhe e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit: Neni 10

Disa çështje e kanë konsideruar masën me të cilën kufizimet ndaj lirisë së shprehjes që përfshijnë aspektet e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit janë në përputhje me garancinë e lirisë së shprehjes në Nenin 10. Ushtrimi i kësaj të drejte nga grupet apo individët që kërkojnë të bindin të tjerët shpesh mund të konsiderohet më mirë në

143 *Campbell dhe Cosans kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 25 shkurtit 1982, Seria A nr. 48, para. 33-37 në para. 36.

144 Ap. nr. 17187/90, *Bernard dhe të tjerë kundër Luksemburgut*, (1993) DR75, f. 57.

145 Ap. nr. 44888/98, *Martins Casimiro dhe Cerveira Ferreira kundër Luksemburgut*, (27 prill 1999).

termat e garancive të Nenit 10, përveç kur kjo mjaft qartë përfshin një “manifestim” të besimit.¹⁴⁶ Për shembull, kufizimet mbi shumën e shpenzimeve që mund të bëhen në kohë zgjedhesh u kontestuan me sukses nga një anti-**aborcionist** si kufizim disproporcional i lirisë së shprehjes.¹⁴⁷ Më tej, shprehja në thelb e një natyre komerciale, mund të kufizohet me motivin se është e domosdoshme për mbrojtjen e publikut nga pretendimet mashtruese.¹⁴⁸

Një çështje më e vështirë që përfshinte kundërshtitë fetare në *Murphy kundër Irlandës*, në të cilën refuzimi për të lejuar transmetimin në televizion të një reklame fetare u kontestua nga aplikanti në bazë të Neneve 9 dhe 10 të Konventës. Ndërsa aplikanti ishte dakord me faktin se Neni 10 mund të lejonte kufizime të shprehjes fetare që mund të ofendonin ndjeshmërinë fetare të të tjerëve, ai argumentoi gjithsesi se një individ nuk mbrohej kundrejt këndvështrimeve të një feje thjesht sepse nuk ishte në pajtim me fenë e vet. Për Gjykatën e Strasburgut refuzimi kryesisht kishte të bënte me rregulloren për mjetet e shprehjes së aplikantit dhe jo manifestimin e besimit fetar nga ana e tij dhe kështu vendosi se çështja do të ishte më mirë të trajtohej në bazë të Nenit 10. Autoritetet shtetërore ishin në një pozicion më të mirë në këtë rast sesa gjykata ndërkombëtare për të vendosur kur mund të jetë e rëndësishme marrja e hapave për të rregulluar lirinë e shprehjes në lidhje me çështje që mund të ofendojnë bindjet e brendshme personale. Kjo “hapësirë vlerësimi” ishte veçanërisht e përshtatshme në lidhje me kufizimet mbi fjalën e lirë përse i përket fesë “pasi ajo që ka të ngjarë të shkaktojë tjetër fyerje tek personat e një bindjeje të caktuar fetare do të varet shumë nga koha në kohë dhe nga vendi në vend, veçanërisht

146 Shih diskutimin e *Arrowsmith kundër Mbretërisë së Bashkuar*, më sipër në f. 7.

147 *Bowman kundër Mbretërisë së Bashkuar*, Raportet 1998-I, para. 35-47.

148 Ap. nr. 7805/77, *X dhe Kisha e Shentologjisë kundër Suedisë*, (1979) DR16, f. 68.

Liria e shprehjes dhe e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit: Neni 10

në një epokë të karakterizuar nga një gamë gjithnjë e më rritje besimesh dhe vlerash”. Si pasojë, Gjykata pranoi se Shteti i paditur ishte i justifikuar në përcaktimin se ndjeshmëria e veçantë fetare në shoqërinë irlandeze ishte e tillë që transmetimi i çdo reklame fetare mund të konsiderohej si ofensive. Vetë gjykatat vendase kishin vërejtur se feja kishte qenë një çështje me efekte ndarëse në shoqëri, se irlandezët që kishin besime fetare kishin tendencën t’i përkisnin një kishe të caktuar dhe kështu, reklamimet fetare nga një kishë tjetër mund të konsideroheshin si ofensive dhe të hapura për interpretim të prozelitizmit, dhe se autoriteteve shtetërore u ishte dhënë e drejta që të merrnin parasysh faktin se qytetarët irlandezë do të fyheshin nëse do të transmetoheshin reklama që preknin këto probleme në shtëpitë e tyre. Gjithashtu, edhe për Gjykatën e Strasburgut ishte e rëndësishme që ndalimi në fjalë të kishte të bënte vetëm me median audio-vizuale, një mjet komunikimi që ka “një impakt më të shpejtë, të vazhdueshëm e të fuqishëm”. Aplikanti mund të bënte reklama gjithsesi në gazetata lokale dhe kombëtare e të kishte të njëjtën të drejtë si çdo qytetar tjetër që të merrte pjesë në programe për çështje fetare, në takime publike e në mbledhje të tjera si këto. Prandaj, kishte “arsye shumë të forta” në bazë të Nenit 10 që justifikonin ndalimin e plotë të transmetimit të reklamave fetare.¹⁴⁹ Nga çështje të tilla është e qartë se konteksti në të cilin realizohet shprehja ka një peshë të veçantë. Këtu, kanali i komunikimit ishte televizioni. Mund të jetë e drejtë gjithsesi që ky gjykim të kategorizohet si i tillë ku masa e “hapësirë së vlerësimit” ka qenë veçanërisht e gjerë, pasi në këtë rast, një forum gjyqësor ndërkombëtar duhej të ishte mjaft i kujdesshëm që të distancohej nga ndërhyrja në rregullimet e brendshme për vendime veçanërisht delikate. Nga ana tjetër, mund të argumentohet se gjykimi zor se

149 *Murphy kundër Irlandës*, nr. 44179/98, para. 73, ECHR 2003-IX.

nxiti nocionin e pluralizmit dhe mendjegjerësisë.

Një çështje që lidhet me sa më sipër, ka të bëjë me shkallën në të cilën autoritetet shtetërore marrin hapa për të mbrojtur ndjeshmëritë fetare të besimtarëve të besimeve të caktuara duke parandaluar apo ndëshkuar shfaqjen e materialeve fyese apo ofensive që mund të dekurajojnë besimtarët në praktikimin apo profetizimin e besimit të tyre nëpërmjet talljeve të tilla. Qëllimi i garantimit të lirisë së shprehjes tek Neni 10 përfshin mbi të gjitha idetë që “ofendojnë, turbullojnë apo shqetësojnë”¹⁵⁰, dhe në çdo rast, mbajtja e shoqërisë pluraliste kërkon edhe që besimtarët e një besimi në të njëjtën kohë të pranojnë se besimet e tyre do ti nënshtrohen kritikimit dhe propagandimit të ideve që kundërshtojnë drejtpërdrejtë këto besime. Megjithatë, fjalimet ofensive që synojnë apo që kanë të ngjarë të nxisin vullnetin dashakeqas kundër një grupi në shoqëri – të ashtuquajturat “fjalime me përmbajtje urrejtjeje” – nuk kanë të ngjarë që të tërheqin ndonjë lloj mbrojtjeje, veçanërisht në dritën e Nenit 17 të Konventës që ndalon abuzimin me të drejtat. Megjithatë, dallimi midis fjalimeve ofensive dhe atyre që thjesht nuk janë të pëlqyeshme për publikun është i vështirë të bëhet. Një fushatë persekutuese që mbështetet nga individë privatë apo organizata do të mbetet përgjegjësi e Shtetit,¹⁵¹ por nga ana tjetër, është legjitime që individët të jenë të lirë të kritikojnë grupet fetare, veçanërisht nëse ka të bëjë me natyrën potencialisht të dëmshme të veprimtarive të tyre, dhe kur bëhen në një forum politik në të cilin çështjet e interesit publik pritet që të debatohen hapur.¹⁵² Gjykata e Strasburgut ka njohur faktin se gëzimi në paqe i të drejtave të garantuar sipas Nenit 9 nga besimtarët e besimeve fetare të paktën mund të justifikojë një Shtet që të ndërmarrë hapa kundër përhapjes së shprehjes në lidhje me objektet e kultit, që mund të jenë shumë

ofensive dhe profane. Por këtu do të nevojitet një përcaktim i saktë për të siguruar që synimi i pluralizmit të mos mundet nga masat e adoptuara. Për shembull, në *Otto-Preminger-Institut kundër Austrisë*, autoritetet kishin kapur dhe urdhëruar gjobitjen e një filmi që vinte në lojë besimet e Katolikëve Romanë. Në interpretimin e garancisë së lirisë së shprehjes së Nenit 10, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut pohoi faktin se autoritetet kombëtare mund ta konsideronin në fakt të domosdoshme ndërmarrjen e hapave për të mbrojtur besimtarët e besimeve fetare kundrejt “portretizimeve provokuese të objekteve të kultit fetar” kur një gjë e tillë përbën “shkelje me qëllim të shpirtit të tolerancës, që duhet të jetë gjithashtu një tipar i shoqërisë demokratike”. Marrëdhënia e ngushtë midis Neneve 9 dhe 10 ishte thelbi i çështjes:

*Ata që vendosin të ushtrojnë lirinë për të manifestuar fenë e tyre, panvarësisht nëse e kryejnë një gjë të tillë si pjesëtarë të një shumice apo pakive fetare, nuk mund të pritet me arsye që të përjashtohen ndaj të gjitha kritikave. Ata duhet të tolerojnë dhe pranojnë mohimin e të tjerëve të besimeve të tyre fetare dhe madje edhe propagandën e të tjerëve me doktrina armiqësore ndaj besimit të tyre. Megjithatë, mënyra në të cilën u kundërshtuan besimet dhe doktrinat fetare përbën një çështje që mund të përfshijë përgjegjësinë e Shtetit, përkatësisht përgjegjësinë e tij për të siguruar gëzimin në paqe të garantuar nga Neni 9 për besimtarët e asaj feje apo doktrine. Në fakt, në çështje ekstreme, efekti i metodave të veçanta të kundërshtimit apo mohimit të besimeve fetare mund të jenë të asaj grade që të kufizojnë besime të tilla në lirinë për t'i pasur e shprehur ato.*¹⁵³

Po si më sipër, në *Wingrove kundër Mbretërisë së Bashkuar*, Gjykata e Strasburgut hodhi poshtë një ankesë të paraqitur sipas Nenit 10 në lidhje me refuzimit për të licencuar një video që kosndierohej

si blasfemike nga autoritetet vendase me motivin se nuk ishte e paarsyeshme që të mendohej se ndërhyrja në lirinë e shprehjes mund të konsiderohet si e justifikuar përse i përket mbrojtjes së të drejtave të të krishterëve.¹⁵⁴ Këto çështje mbështesin sugjerimin se një Shtet mund të ndërmarrë hapa kundër shprehjes së lirë që konsiderohet si ofensive. Në të dyja këto çështje është e rëndësishme mënyra në të cilën janë shprehur mendimet, dhe jo përmbajtja e mendimeve në vetvete. Megjithatë, në *Murphy kundër Irlandës*, të trajtuar më sipër, del se mbështeten kufizimet ndaj shprehjes së lirë, edhe kur është e vështirë të vlerësohet nëse shkelja mund të ndërmerret thjesht për të njohur faktin se ekziston një fe tjetër apo një interpretim tjetër i besimit fetar.¹⁵⁵ Jo të gjitha shprehjet që konsiderohen ofensive, shokuese apo shqetësuese ndaj ndjeshmërisë së një komuniteti fetar mund (ose duhet) të dalin jashtë mbrojtjes së dhënë nga Neni 10.¹⁵⁶ Në parim, duket e përshtatshme që çdo lloj mbrojtjeje që jepet nga Neni 9 duhet të kufizohet në atë që është “një shkelje me qëllim e shpirtit të tolerancës”.

Çështjet e trajtimit mjekësor: Neni 8

Gjykatat vendase me raste përballen me situata në të cilat objeksioni merret për trajtimin e nevojshëm mjekësor me motivin e ndërgjegjes apo besimit (për shembull, për procedurat që kërkojnë një transfuzion gjaku). Shumica e sistemeve të brendshme ligjore njohin dhe respektojnë të drejtën absolute të një të rrituri që nuk vuan nga ndonjë paafësi mendore, që të marrë vendime në lidhje me trajtimin e tij mjekësor, duke përfshirë të drejtën për të zgjedhur për mosmarrjen e

trajtitimit, madje edhe kur kjo përfshin rrezik për jetën. Po kështu, ky parim i autonomisë apo vetëvendosjes njihet nga Neni 8. “Në sferën e trajtimit mjekësor, refuzimi për të pranuar një trajtim të caktuar mund që në mënyrë të pashmangshme të çojë në rezultate fatale, dhe megjithatë, imponimi i një trajtimi mjekësor, pa pëlqimin e një pacienti të rritur me aftësi të plota mendore, do të ndërhyrë në integritetin fizik të personit duke përshirë për trajtim të drejtat që mbrohen nga Neni 8 (1) i Konventës.”¹⁵⁷ Në lidhje me sa më sipër, vendimmarrja individuale bazuar në besimin personal apo ndërgjegjen duket se nuk shkelet. Neni 8 më pas përmban ushtrimin e përgjegjësisë prindërore, duke përfshirë të drejtën për të marrë vendime në lidhje me rritjen e fëmijëve të tyre, duke përfshirë përsëri vendimet që kanë të bëjnë me trajtimin mjekësor.¹⁵⁸ Ndërsa ka pak trajtim të kësaj teme në precedent, parimi duket se sugjeron që ky autoritet duhet t’i nënshtrohet kufizimeve të duhura për mbrojtjen dhe mirëqenien e fëmijëve, veçanërisht kur ka kërcënime për jetën dhe kur reflektimet përkatëse kanë vend për tu trajtuar këtu (dhe veçanërisht detyrimin pozitiv të Shtetit për të kërkuar mbrojtjen e jetës). Një krahasim i ngjashëm mund të bëhet për ndërhyrjen e shtetit në lidhje me të rriturit, gjendja shëndetësore e të cilëve i bën të ndjeshëm ndaj presioneve të pajustificuara ose që nuk mund të konsiderohen se kanë kapacitet të plotë për të marrë vendime në lidhje me trajtimin e tyre.¹⁵⁹

157 *Pretty kundër Mbretërisë së Bashkuar*, nr. 2346/02, Raportet 2002-III në para. 83.
158 *Shih Nielsen kundër Danimarkës*, gjykimi i 28 nëntorit 1988, Seria A nr. 144, në para. 61 “Jeta e familjes në këtë sens dhe veçanërisht të drejtat e prindërve për të ushtruar autoritet prindëror mbi fëmijët e tyre, duke pasur parasysh përgjegjësitë vijuese prindërore, njihet dhe mbrohet nga Konventa, në veçanti nga Neni 8. Në fakt, ushtrimi i të drejtave prindërore përbën një element themelor të jetës së familjes.”
159 *Cf Kokkinakis kundër Greqisë*, diskutuar në f. 6, më sipër; dhe *Keenan kundër Mbretërisë së Bashkuar*, nr. 27229/95, paragrafet 88-101, ECHR 2001-III. Por *cf Riera Blume dhe të tjerë kundër Spanjës*, Nr. 37680/97, para. 31-35, ECHR 1999-II (ankimi për faktin se “trajtimi jo sipas programit përbente shkelje të Nenit 9, të shmangur për shkak

150 *Handyside kundër Mbretërisë së Bashkuar*, (1976) Seria A nr. 24, në para. 49.

151 Ap. nr. 8282/78, *Kisha e Shentologjisë kundër Suedisë*, (1980) DR21, f. 109.

152 *Shih Jeruzalemi kundër Austrisë*, nr. 26958/95, Raportet 2001-II, para. 38-47.

Garanci të lidhura me Nenin 9 sipas Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut: impakti në ushtrimin e lirë të ndërgjegjes apo besimit

153 *Otto-Preminger-Institut kundër Austrisë*, gjykimi i 20 shtatorit 1994, Seria A nr. 295-A, në para. 56 dhe 57.

154 *Wingrove kundër Mbretërisë së Bashkuar*, gjykimi i 25 nëntorit 1996, Raportet 1996-V, para. 60

155 Shih më sipër në f. 5.

156 *Shih Ap. nr. 8282/78, Kisha e Shentologjisë dhe 128 nga Anëtarët e saj kundër Suedisë*, (1980) DR21, f. 109.

Diskriminimi në gëzimin e të drejtave të Konventës në bazë të fesë apo besimit: Neni 14

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë përfordhet edhe nga ndalimi i diskriminimit të Nenit 14 me motivin e besimit fetar apo mendimit politik. Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut në shumë raste është përballur me aplikime që pretendonin se një individ i është nënshtruar trajtimit diskriminues në bazë të fesë apo besimit. Parimi i mosdiskriminimit shprehet në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut në Nenin 14:

Gëzimi i të drejtave dhe i lirive të njohura në këtë Konventë duhet të sigurohet, pa asnjë dallim të bazuar në shkaqe të tilla si seksi, raca, ngjyra, gjuha, feja, mendimet politike ose çdo mendim tjetër, origjina kombëtare ose shoqërore, përkatësia në një minoritet kombëtar, pasuria, lindja ose çdo situatë tjetër.

Lista e ndalimeve të bazuara në diskriminim përcaktohet nga fraza “pa asnjë dallim të bazuar në shkaqe të tilla si” dhe nuk është e plotë por thjesht për qëllime ilustrimi. Megjithatë, diskriminimi duhet të bazohet në karakteristika personale dhe jo për shembull, në vendndodhje gjeografike. Siç duket nga termat e tij, Neni 14 nuk jep ndonjë të drejtë të qëndrueshme apo substantive, por në fakt shpreh një parim që duhet zbatuar në lidhje me të drejtat substantive që jepen nga dispozita të tjera: pra, kjo dispozitë mund të kërkohet për trajtim bashkë me një apo më shumë garanci substantive në përmbajtje të Konventës apo në një nga protokollet. Megjithatë, Neni 14 është i një rëndësie themelore pasi ndërhyrja në një të drejtë të veçantë që nuk konsiderohet si shkelje gjithsesi mund të konsiderohet që e kryen një gjë të tillë nëse shihet bashkë me Nenin 14. Aplikanti së pari duhet të përcaktojë se ka një situatë të krahasueshme me situatën e tij apo të saj: pra, se aplikanti

është trajtuar ndryshe nga një rast tjetër i krahasueshëm. Situata e një individi që ka besime humanitare e që dëshiron të përdorë njohuritë e tij të përfuara në shërbim të të tjerëve nuk krahasohet me një person që kryen një detyrë fetare për shembull.¹⁶⁰ Nëse një situatë e tillë do të ishte e krahasueshme, çështja që do të mbetet për tu diskutuar do të ishte nëse ndryshimi në trajtimin e tyre ka një justifikim që është si objektiv, edhe i arsyeshëm. Këtu, përgjegjësia për të përcaktuar një gjë të tillë i mbetet Shtetit. Kështu, një ndryshim në trajtim nuk është automatikisht diskriminues brenda kuptimit të Nenit 14, por kjo do të jetë e tillë nëse nuk do të ndiqte një synim legjitim ose nëse nuk do të kishte një marrëdhënie të arsyeshme proporcionaliteti midis mjeteve të përdorura dhe synimit që kërkohet të realizohet.

Në *Alujer Fernández dhe Caballero García kundër Spanjës*, taksapaguesit u ankuan se nuk mund të akordonin pjesë të pagave të tyre për të mbështetur komunitetet e tyre të veçanta fetare dhe se kjo përbente trajtim diskriminues. Gjykata e Strasburgut vëzhgoi se “liria e fesë nuk parashikon që Kishat apo anëtarëve të tyre tu jepej një status tjetër tatimor nga ai i taksapaguesve të tjerë”. Megjithatë, kur marrëveshje apo organizime të tilla ekzistojnë në të vërtetë, ato “në parim nuk bien në kundërshtim me kushtet e Neneve 9 dhe 14 të Konventës, përveç kur ka një justifikim objektiv dhe të arsyeshëm për ndryshimin në trajtim dhe se marrëveshje të tilla mund të nënshkruhen nga Kisha të tjera që dëshirojnë të bëjnë një gjë të tillë.” Në këtë rast, duke qenë se kishat në fjalë nuk kishin dëshiruar ndonjëherë që të hynin në marrëveshje apo që të kërkonin rregullime të tilla, aplikimi u konstatua se ishte qartësisht i pabazuar.¹⁶¹

Pretendimet për trajtim diskriminues në bazë të besimeve apo

160 Ap. nr. 22793/93, *Peters kundër Vendeve të Ulta*, 30 nëntor 1994.

161 Ap. nr. 53072/99, *Alujer Fernández dhe Caballero García kundër Spanjës*, vendimi i 14 qershorit 2001.

mendimeve të tjera që mbrohen nga Konventa, kërkojë pra kujdes për zgjidhjen e tyre. Në praktikë, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut në përgjithësi nuk do të trajtojë asnjë ankesë për diskriminim në bazë të Nenit 14 kur është përcaktuar më parë se ka pasur shkelje të garancisë substantive që ngre të njëjtën çështje në thelb për trajtim. Nëse është e nevojshme që të trajtohet argumenti i Nenit 14, do të jetë e nevojshme që të trajtohet edhe ankesa, pasi precedenti tregon se diskriminimi në bazë të fesë apo besimit mund të trajtohet më së miri duke mos e trajtuar çështjen në bazë të Nenit 14 së bashku me Nenit 9, por në lidhje me një tjetër dispozitë substantive. Disa çështje kanë përfshirë zgjidhjen e problemit të kujdestarisë së fëmijëve dhe aksesit duke iu referuar besimit fetar. Në *Hoffman kundër Austrisë*, për shembull, aplikantes i ishte mohuar kujdestaria e fëmijës së saj për shkak të përfshirjes së saj me Dëshmitarët e Jehovait. Ndërsa Gjykata e Strasburgut tha se ishte e papranueshme që një gjykatë vendase të bazojë një vendim me motivin e ndryshimit në besimin fetar, ajo e bëri një gjë të tillë në bazë të Neneve 8 dhe 14 pasi çështja kishte të bënte me përcaktimin e kujdestarisë së fëmijës, një aspekt i jetës së familjes.¹⁶² Në *Palau- Martinez kundër Francës*, shkelja e Nenit 8 e marrë së bashku me Nenin 14 u përcaktua njësoj në lidhje me një vendim që kishte të bënte me kujdesin e fëmijëve në vijim të prishjes së martesës. Përcaktimi është vendosur mbi një analizë të përgjithshme e “prerë të parimeve që pretendohet se janë imponuar në lidhje me rritjen e fëmijëve” nga besimi i Dëshmitarëve të Jehovait. Ndërsa kjo mund të përbente një faktor që ka lidhje me çështjen, mund të mos kishte qenë i mjaftueshëm në mungesë të një “prove të drejtpërdrejte e konkrete që të demonstronte ndikimin e fesë së aplikantes tek rritja e të dy fëmijëve të saj dhe në jetën e përditshme” në bazë të refuzimit të kërkesës së

162 *Hoffman kundër Austrisë*, gjykimi i 23 qershorit 1993, Seria A nr. 255-C.

aplikantes për një raport rivlerësimi publik.¹⁶³ Asnjë nga çështjet nuk duket se përcakton tërësisht – apo përdorimin e perceptimeve në lidhje me besime të caktuara – çështjet për kujdestarinë e fëmijës, por të dyja sigurisht që theksojnë faktin se çështje të tilla duhet të aplikohen me njëfarë kujdesi.

Kur kapaciteti ligjor i një kisha për të ndërmarrë procedura ligjore me qëllim mbrojtjen e interesave të veta kufizohet nga ligji, këtu mund të lindë për trajtim një çështje në bazë të garancisë për akses në gjykatë sipas Nenit 6, veçanërisht kur nuk vihen kufizime tek organet e tjera fetare. Në *Kisha Katolike e Caneas kundër Greqisë*, kisha aplikante nuk mund të ndërmerre procedura ligjore për të mbrojtur të drejtat e saj për pronën, ndërsa Kisha Ortodokse dhe Komuniteti çifut ishin në gjendje të bënin një gjë të tillë. Meqë situata në thelb kishte të bënte me aksesin në gjykatë për përcaktimin e të drejtave civile dhe, meqë nuk mund të kishte ndonjë justifikim objektiv e të arsyeshëm për këtë trajtim diskriminues, Gjykata e Strasburgut konstatoi se kishte shkelje të Nenit 6(1), të marrë së bashku me Nenin 14.¹⁶⁴

Besimet fetare mund të përfshijnë edhe çështje të trajtimit diskriminues në punësim dhe të ngrënë për trajtim çështje në bazë të Nenit 9 të kësaj dispozite, të marrë së bashku me Nenin 14. Çështja *Thlimmenos kundër Greqisë* kishte të bënte me një person të cilit i ishte refuzuar pranimi si financiar për shkak të një dënimi penal. Dënimi në fjalë u mor për shkak të refuzimit të tij për të veshur uniformën ushtarake gjatë periudhës së një mobilizimi të përgjithshëm, por duke u bazuar në besimet e tij fetare si Dëshmitar i Jehovait. Gjykata e Strasburgut vërejti se ndërsa aksesin në një profesion nuk mbulohej si i tillë nga Konventa, ajo e trajtoi ankimin duke marrë në konsideratë

163 *Palau-Martinez kundër Francës* (16 dhjetor 2003), para. 29-43 në para 38 dhe 42.

164 *Kisha Katolike e Caneas kundër Greqisë*, gjykimi i 16 dhjetorit 1997, Raportet 1997- VIII, para. 43-47.

të një konstatimi për shkelje të Nenit 5).

diskriminimin në bazë të ushtrimit të lirisë së fesë. Megjithëse shtetet mund të përjashtojnë me të drejtë disa klasa shkelësish të ligjit nga kryerja e profesioneve të ndryshme, dënimi në këtë rast nuk mund të dëshmonte mungesë ndershmërie apo turpi moral. Trajtimi i aplikantit pra nuk kishte një synim legjitim dhe ishte në natyrën e një sanksioni disproporional si plotësues i periudhës shtesë të burgimit që kishte kryer. Kështu përkatësisht ka pasur një shkelje të Nenit 14, të marrë së bashku me Nenin 9. Në një pjesë kyçe të këtij gjykimi, Gjykata e Strasburgut vërejt se Shtetet mund të jenë në fakt nën një detyrim pozitiv për të trajtuar individët ndryshe në situata të caktuara: pra, se diskriminimi mund të ndodhë edhe kur i njëjti trajtim i jepet individëve që kërkojnë të trajtohen ndryshe:

Deri tani Gjykata ka marrë në konsideratë faktin që e drejta sipas Nenit 14 të mos diskriminohet në gëzimin e të drejtave të garantuara sipas Konventës dhe kjo çënohet kur Shtetet trajtojnë ndryshe personat në situata analoge pa dhënë një justifikim objektiv e të arsyeshëm. Megjithatë, Gjykata mendon se ky nuk është i vetmi tipar i ndalimit të diskriminimit në Nenin 14. E drejta për të mos u diskriminuar në gëzimin e të drejtave sipas Konventës çënohet kur Shtetet, pa një justifikim objektiv e të arsyeshëm, nuk trajtojnë ndryshe personat, situatat e të cilëve janë ndryshe në mënyrë të konsiderueshme. ...

Gjykata mendon se, si parim, Shtetet kanë interesin legjitim për të përjashtuar shkelës të caktuar të ligjit nga profesioni i financiarit. Megjithatë, Gjykata konsideron edhe se, ndryshe nga dënime të tjera për shkelje të rënda penale, dënimi për shkak të refuzimit, në bazë të motiveve fetare apo filozofike, për të veshur uniformën ushtarake, nuk mund të nënkuptojë mungesë ndershmërie apo turpi moral të një shkalle të tillë që të dëmtojë aftësinë e shkelësit të ligjit të ushtrojë këtë profesion. Përjashtimi i aplikantit me motivin

se nuk ishte i përshtatshëm pra, nuk ishte e justifikuar. ...

Është e vërtetë se autoritetet nuk kishin asnjë opsion në bazë të ligjit për të refuzuar emërimin e aplikantit si financiar. ... Në çështjen në fjalë, Gjykata mendon se ishte Shteti që kishte nxjerrë ligjin i cili çënohet të drejtën e aplikantit për të mos u diskriminuar në gëzimin e të drejtës së tij sipas Nenit 9 të Konventës. Ai Shtet veprimi në atë mënyrë duke mos paraqitur përjashtimet nga rregulli duke mos lejuar personat e dënuar për krime të rënda që të kryejnë profesionin e një financieri.¹⁶⁵

Njohja nga ana e Shtetit e vendimeve që marrin organet fetare: Neni 6

Gjykata e Strasburgut me raste është kërkuar të trajtojë çështje që lindin nga zbatimi vendas i vendimeve që merren nga organe fetare e që kanë të bëjnë me zbatimin e garancisë së seancave të drejta gjyqësore të Nenit 6. Për të zgjidhur këto çështje do të zbatohen parimet e përgjithshme të interpretimit. Në *Pellegrini kundër Italisë*, aplikanti kontestoi procedurat që çuan në dekretimin e anulimit të martesës nga një gjykatë e Vatikanit që njihej nga gjykatat italiane se kishte efekt ligjor. Çështja kyçe ishte nëse këto gjykata vendase kishin verifikuar siç duhet sigurimin e garancive të Nenit 6 në procedurat fetare, përpara dhënies së autoritetit për të vënë në zbatim dekretin. Duke qenë se Gjykata e Strasburgut konstatoi se gjykatat italiane nuk kishin siguruar mbajtjen e një seance të drejtë gjyqësore për aplikantin në procedurat fetare përpara dhënies së autoritetit për të vënë në zbatim vendimin e gjykatës fetare, kërkohej rishikimi që do të ishte i domosdoshëm për marrjen e vendimit nga gjykatat e një vendi që nuk zbaton Konventën, dhe kështu ka pasur shkelje të Nenit 6.¹⁶⁶

¹⁶⁵ *Thlimmenos kundër Greqisë* [GC], nr. 34369/97, Raportet 2000-IV, para. 39-49 në para. 44, 47 dhe 48.

¹⁶⁶ *Pellegrini kundër Italisë*, nr. 30882/96, Raportet 2001-VIII.

Përfundime

Liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë është një e drejtë jetike e njeriut. Jurisprudenca e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut (dhe e Komisionit të mëparshëm Evropian për të Drejtat e Njeriut) jep disa ripohime të fuqishme të rëndësisë së vlerave që mbart Neni 9. Vlerësimi i duhur i këtyre parimeve themelore dhe idealeve është vendimtar: në veçanti, liria e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë duhet konsideruar si ndihmëse në mbrojtjen dhe përfaqsimin e diskutimeve demokratike dhe nocionin e pluralizmit. Të dy anët e saj – individuale dhe kolektive – janë thelbësore. Kjo liri është, “në dimensionin e saj fetar, një nga elementët më jetik që krijojnë identitetin e besimtarëve dhe të konceptit të tyre për jetën, por gjithashtu përbën një vlerë të çmuar për ateistët, agnostikët, skeptikët dhe të painteresuarit. Pluralizmi që nuk shkellet nga një shoqëri demokratike, i fituar me mund prej vitesh tashmë, varet nga ajo.”¹⁶⁷ Gjithashtu, “ekzistenca autonome e komuniteteve fetare është e domosdoshme për pluralizmin në një shoqëri demokratike. ... Rreziku qëndron në ruajtjen e pluralizmit dhe funksionimi i duhur i demokracisë, ku, një nga karakteristikat kryesore të së cilit, është mundësia për të ofruar zgjidhjen e problemeve të një vendi nëpërmjet dialogut, madje edhe kur janë acaruese.”¹⁶⁸ Më fjalë të tjera, mbrojtja e besimit individual duket përkrahur më tej dhe jo dekurajimi për respektin reciprok dhe tolerancën ndaj besimeve të të tjerëve. Kështu, detyrat e një Shteti shkojnë përtej përgjegjësisë që thjesht të kufizohet në ndërhyrjen tek të drejtat e Nenit 9 dhe dispozita gjithashtu kërkon ndërmarrjen e hapave pozitive nga ana e autoriteteve shtetërore për të siguruar që e drejta të jetë efektive. Nga ana tjetër, interesat e pluralizmit diktojnë në të njëjtën kohë se ata që

¹⁶⁷ *Kokkinakis kundër Greqisë*, gjykimi i 25 majit 1993, Seria A nr. 260-A, në para. 31.

¹⁶⁸ *Këshilli i Shenjtë Suprem i Komunitetit Musliman kundër Bullgarisë*, nr. 39023/97, 16 dhjetor 2004, at para. 93.

kanë besime fetare nuk mund të mbulojnë e mbrojnë kundrejt të gjitha kritikave, kështu që duhet të “tolerojnë e pranojnë mohimin e të tjerëve të besimeve të tyre fetare e madje edhe propagandimin nga të tjerët të doktrinave armiqësore për besimin e tyre”.¹⁶⁹

Pajtimi i mendimeve të ndryshme është detyra thelbësore që kërkohet nga Neni 9, por nën mbikqyrjen e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut në Strasburg, nëpërmjet përdorimit të një liste kontrolli të përcaktuar qartë. Në veçanti, çdo ndërhyrje duhet të jetë në përputhje me ligjin në interes të shprehur të një shteti dhe të demonstron se është “e domosdoshme në një shoqëri demokratike”. Ky aspekt i fundit i kriterëve është edhe më i vështiri. Ushtrimi kërkon një vlerësim të saktë të rolit vendimtar që luan liria e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit në një demokraci liberale dhe pohimin e rëndësisë së bindjeve fetare e filozofike për individin. Nga ana tjetër, një forum ndërkombëtar gjyqësor nuk ndodhet në pozicionin më të mirë, ashtu si autoritetet vendase për të kryer një vlerësim të tillë dhe kështu, relativisht është e dukshme një “hapësirë e gjerë vlerësimi” nga ana e vendimmarrësve lokalë në shumë gjykime të Gjykatës së Strasburgut. Ndërsa kjo mund të jetë në fakt një doktrinë e duhur kufizimi për një gjykatë ndërkombëtare, nuk nënkupton domosdoshmërisht se niveli vendas duhet të jetë i perceptueshëm. Mbikqyrja rigorozë e arsyeve që kanë çuar në ndërhyrje në të drejtat e një rëndësie themelore si për individët, edhe për shoqërinë si një e tërë, do të ndihmojë mbrojtjen e këtij pluralizmi dhe të diversitetit të nevojshëm për të bërë përpara me ndërgjegjen njerëzore dhe mirëkuptimin në lidhje me vendin e individit në shoqëri dhe në një univers më të gjerë moral e shpirtëror.

¹⁶⁹ *Otto-Preminger-Institut kundër Austrisë*, gjykimi i 20 shtatorit 1994, Seria A nr. 295-A, në para. 47.

Parimi i sigurimit të respektimit të mendimit, ndërgjegjes dhe fesë tashmë mund të konsiderohet si një parakusht i një shoqërie demokratike, por mënyra se si ai sigurohet në Shtetet Evropiane ndryshon në fakt në mënyrë të konsiderueshme. Nuk ekziston një “shembull” standard evropian. Në nivel lokal ende ekziston një diversitet i pasur marrëveshjesh kushtetuese dhe ligjore që reflektojnë thurjen e pasur të historisë evropiane, të identitetit kombëtar dhe besimit individual. Materializmi është një parim kushtetues në disa Shtete; në të tjera, një fe e caktuar mund të gëzojë njohje të statusit si një Kishë e Njohur, por implikimet e një njohjetë tillë mund të variojnë; diku tjetër, disa komunitete fetare gëzojnë përfitime financiare të caktuara nëpërmjet vjeljes së taktave apo njohjes së statusit të bamirësisë. Kjo marrëdhënie midis fesë dhe Shtetit në përgjithësi reflekton traditën lokale dhe dobinë në praktikë. Përsa i përket besimeve të pakicave, toleranca fetare gjithmonë ka qenë një parim politik i praktikuar prej shekujsh në disa vende evropiane. Në të tjera vende, kjo gjë ka qenë e një origjine më të mëvonshme. Megjithatë në çdo shoqëri anëtarët e komuniteteve të pakicave ende mund të ndihen të marxhualizuar për shkak të besimit.

Mënyra se si është përjasur Gjykata e Strasburgut ndaj interpretimit të Nenit 9 dhe të garancive të lidhura me të, është varur gjerësisht në çështjen që ka qenë nën trajtim. Ajo ka qenë më e prirur në përpjekjet për mohimin e njohjes së personalitetit ligjor dhe të pasojave të saj (duke përfshirë çështje të tilla si mohimi i aksesit në gjykatë dhe pamundësia për të mbrojtur pretendimet për mbrojtje të pasurisë), sesa në çështje të tjera të konceptuara si detyrime fetare apo filozofike (kundërshtimi për të kryer shërbimin ushtarak, respektimi i ditëve të shenjta fetare dhe prozelitizmi). Vendi i punës tërheq gati pak mbrojtje, por klasat në shkollë shumë më tepër (përveç kur përfshin shfaqjen e simboleve fetare). *Forum internum* është gjerësisht një vend i shenjtë,

por sfera publike shumë më pak vend zë në trajtim për shkak të kushtit kufizues në lidhje me atë që përbën një “manifestim” besimi, së bashku me nevojën e dukshme për të marrë parasysh interesat e kundërta. Është më e lehtë për Shtetin që të justifikojë kufizimet në reklamimet fetare nëpër televizione, sesa në predikimet evangjelike derë më derë, megjithëse është më e drejtpërdrejtë për audiencën që të merret me të parën se më të dytën.

Kjo mungesë konsistence në jurisprudencë gjithsesi është ndoshta e pashmangshme, ashtu si edhe në disa masa që reflekton diversitet të dallueshëm në marrëveshjet kombëtare. Lëvizjet fetare dhe filozofike që i kanë dhënë formën civilizimit evropian mund të shihen në fakt të lidhura me jetën intelektuale dhe shpirtërore të popujve, siç kanë pasur një impakt të thellë si forca bazë që kanë gdhendur tiparet gjeografike të kontinentit. Ndërsa për shekuj Evropa ka pasur “Krishtërimin”, në kohë të ndryshme e në kohëzgjatje të ndryshme, ajo është ndikuar nga besime të tjera, duke përfshirë judaizmin dhe fenë islame. Nga ana tjetër, kontributi i kontinentit në historinë e ideve dhe filozofive ka qenë i konsiderueshëm, si nëpërmejt mendimtarëve individual si Platoni, Aristoteli, Hume dhe Kanti, edhe me anë të kalimeve madhore në kohëra të shënuara të ideve fetare e filozofike, për shembull, me Rilindjen, Reformizmin dhe Iluminizmin. Nëse “Evropa” është në fakt në një shkallë të gjerë një ndërtesë besimesh, sistemesh vlerash dhe qëndrimesh, kjo është krijuar me kalimin e shekujve nëpërmjet ndërmjetësimit të disa lirive themelore, në veçanti ato të mendimit, shprehjes dhe të mbledhjes. Megjithatë, produktet e këtij ushtrimi intelektual nuk kanë qenë gjithmonë pozitive. Pluralizmi, toleranca, besimi dhe sekularizmi tashmë mund të thuhet në përgjithësi se bashkëjetojnë në shoqërinë evropiane, por kjo nuk ka qenë gjithnjë kështu. Feja dhe nacionalizmi dhe identiteti i grupeve të caktuara kanë qenë ndoshta të ndërthurura më shumë: në kohë të ndryshme

dhe në mënyra të ndryshme intoleranca fetare dhe persekutimi kanë shfaqur kontinentin, ndërsa gjatë kohëve më të fundit, ekstremistët e bashkuar me doktrina të caktuara politike janë përfshirë në shkelje të rënda e sistematike të të drejtave të njeriut. Mësimet e historisë tregojnë se këto liri themelore janë jetësore, por që kur nevojitet kushtëzohen nga kufizime.

Këto mësimet nga e kaluara ndihmojnë të gjenden mënyra se si të trajtohen çështjet e rëndësishme bashkëkohore, pasi, ndërsa Evropa është bërë gjithnjë e më shumë një shoqëri materialiste drejt fundit të shekullit të njëzetë, fundamentalizmi është tashmë një fenomen në rritje në shekullin e njëzet e një. Nëpër të gjithë Evropën feja mund të ketë qenë një forcë joaktive për disa kohë, por tani po rishfaqet aktive. Organet kombëtare përherë kërkojnë të trajtohet rregullimi i diversitetit fetar që është gjithmonë në rritje për një gamë të madhe çështjesh, duke përfshirë edukimin, trajtimin mjekësor, planifikimin e kontrolleve dhe punësimin në shtet. Në veçanti, sfidat bashkëkohore që krijohen nga dalja në pah e partive politike që ofrojnë informacion fetar, rritja e intolerancës fetare e nxitur pjesërisht nga problemet e sigurisë, dhe shqetësimet e komunitetit për shfaqjen e simboleve fetare

që mund të kenë impakt në kohërecën e komunitetit, të gjitha këto kërkojnë ndërmarrjen e një vlerësimi të vlefshmërisë së përgjegjeve nga ana e shtetit.

Ky kaleidoskop marrëveshjesh kombëtare tani duhet parë nga prizmi i demokracisë, shtetit ligjor dhe të drejtave të njeriut. Por Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut nuk imponon një komplet kushtesh të ngurta: traktati vetëm parashton disa standarde minimale dhe tradita e diferenca fetare në rregullimet kushtetuese ku kisha dhe Shteti do të vazhdojnë të bëjnë pjesë në sfondin e kontinentit, më kusht që të jenë gjithmonë në pajtim me kushtet e Konventës. Ky diversitet respektohet nga Gjykata e Strasburgut dhe konteksti historik e politik i fesë dhe besimit gjithmonë do të pasqyrohet në gjykimet e saj. Evropës i mungon një përjasje e përbashkët për të zgjidhur çështjen e ndërveprimit midis fesë dhe shtetit dhe ka shumë probleme për të arritur deri aty. Ajo që tashmë Evropa zotëron nga ana tjetër është kompleti me garancitë që janë ligjërish të detyrueshme që forcon pozicionin e individëve dhe të grupeve, si për shembull, shoqatat fetare, për të çuar përpara drejt zgjidhjes pretendimet e tyre në lidhje me respektimin e mendimit, ndërgjegjes dhe besimit.